

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

ГОСПІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ
І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ
МІСЯЧНИК

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний
і науково-літературний
місячник
Видас
Українська Видавнича Спілка
A REFEREED

LIBERATION PATH

Ukrainian Political
Social, Scientific & Literary
Magazine
*Published monthly by
Ukrainian Publishers*
ISSN: 0042-9422

No. 7 (556), July, 1994, Vol. XLVII

Відповідальний Редактор — Ілля Дмитрів

Члени Редакційної Колегії:

*г-р А. Бедрий, проф. г-р Г. Васькович, проф. г-р С. Галамай,
ред. П. Дужий, ред. С. Караванський, ред. С. Квіт, п-ні мгр. О. Керзюк,
мгр. О. Коваль, проф. г-р В. Косик, проф. г-р О. Кушета, інж. В. Олесків,
г-р Б. Стебельський, проф. г-р П. Цимбалістий, ред. М. Шатилов.*

Редакція і Адміністрація

200, Liverpool Road, London, N1 1LF

Тел.: 071 607 6266

Факс: 071 607 6737

*Матеріяли, підписані прізвищем чи псевдонімом авторів, не завжди
відповідають поглядам Редакційної Колегії. Редакція застерігає собі право
скорочувати статті і виправляти мову.*

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» НА 1994 РІК

Країна	Річна передплата	Піврічна передплата	Окреме число
Австралія	75 дол.	40 дол.	7.25 дол.
Австрія	765 шіл.	400 шіл.	80 шіл.
Аргентина	(Амер. дол.) 40 дол.	20 дол.	4 дол.
Бельгія	2200 б. фр.	1200 б. фр.	250 б. фр.
Вел. Британія	ф. 30.00	ф. 16.00	ф. 3.25
Канада	75 дол.	40 дол.	7.25 дол.
США	65 дол.	35 дол.	6.50 дол.
Німеччина	120 н. м.	65 н. м.	12.50 н. м.
Франція	350 фр.	180 фр.	35 фр.
Швеція	350 кор.	180 кор.	35 кор.

В інших країнах — рівновартість американських доларів.

*Передплату просимо ласкаво вносити наперед, безпосередньо на адресу
Адміністрації «Визвольного Шляху» в Лондоні, або, якщо це Вам вигідніше — на
адреси наших Заступників як на стор. 3-ій обкладинки.*

Чеки виставляти на: The Ukrainian Information Service, Ltd.

Обкладинка роботи проф. Р. Лісовського

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

ГУМАНІТАРНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

Кн. 7 (556)

ЛИПЕНЬ, 1994

Річник XLVII

Зміст VII-ої книжки

В 50-ліття УГВР

Генерал Тарас Чупринка: ДО ГЕНЕЗИ УКРАЇНСЬКОЇ ГОЛОВНОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ РАДИ	771
— ПЛЯТФОРМА УКРАЇНСЬКОЇ ГОЛОВНОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ РАДИ	784
— УНІВЕРСАЛ УКРАЇНСЬКОЇ ГОЛОВНОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ РАДИ	787
— ТИМЧАСОВИЙ УСТРІЙ УГВР	789

До питання державного будівництва

Юрій Шаповал: ВБИВСТВО СИМОНА ПЕТЛЮРИ (Нова інформація)	794
Степан Семенюк: ПОВЕРТАЮЧИСЬ ДО ОПУБЛІКОВАНОГО	802
Наталка Прудка: ДО ПИТАНЬ АТОМОВОЇ ЕНЕРГЕТИКИ, АЕС, КАДРІВ	809
Леся Самійленко: ІЗ СТОРІНОК ПОЛІТИЧНОГО ЖИТТЯ В УКРАЇНІ	817

Літературна творчість

Ярослав Яблонський: ОБПАЛЕНІ КРИЛА (Поєма)	825
Микола Сарма-Соколовський: НА ГОЛГОТУ	833
Микола Скеля-Студецький: МОЛИТВА	835

Г. Куценко: ПРОЦЕС ВІДРОДЖЕННЯ КУЛЬТУРИ	836
---	-----

Наука, досліді

Петро Балеї: РОДОВІД СТАЛІНІЗМУ І ІСТОРИЧНІ КОМПОНЕНТИ БОЛЬШЕВИЦЬКОГО ТЕРОРУ В УКРАЇНІ	839
Петро Лаврів: КОЛОНІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ І СУМІЖНИХ СТЕПІВ	849
Світлана Мельник: ДО ПИТАННЯ СТАНОВЛЕННЯ НЕОКЛЯСИЧНОЇ КОНЦЕПЦІЇ В РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ	857
Аріядна Шум-Стебельська: ПОЕТ ВИСОКОГО ДУХУ І ВЕЛИЧНОЇ КРАСИ — ЮРІЙ КЛЕН	863
Святослав Караванський: ХОЧУ І СОБІ ПОПИСАТИСЬ	872

Огляди, рецензії

Ольга Керзюк: ЯК ВИКОНУВАЛИСЯ «СПЕЦІАЛЬНІ ЗАВДАННЯ»	875
І. Дмитрів: ВИМУШЕНА СУМЛІННЯМ СПОВІДЬ, А ЧИ ПРОВОКАЦІЯ?	886
Петро Василенко: СВЯТЕ ПИСЬМО	890
Р. Василик: СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ ЦЕРКОВНОГО МИСТЕЦТВА	892
Олександра Ковальова: ФЕСТИВАЛЬ МОДЕРНОЇ ПОЕЗІЇ В ХАРКОВІ	894
Юрій Семенко: ПЕРЕДВЕЛИКОДНІ ВИСТАВКИ-БАЗАРІ В БАВАРІЇ	895

ГЕНЕРАЛ-ХОРУНЖИЙ РОМАН ШУХЕВИЧ-ТАРАС ЧУПРИНКА
17.VII.1907—5.III.1950
Голова Секретаріату Української Головної Визвольної Ради,
Головний Командир Української Повстанської Армії,
Голова Проводу Організації Українських Націоналістів
на Рідних Землях

В 50-ліття УГВР

Генерал Тарас ЧУПРИНКА

ДО ГЕНЕЗИ УКРАЇНСЬКОЇ ГОЛОВНОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ РАДИ

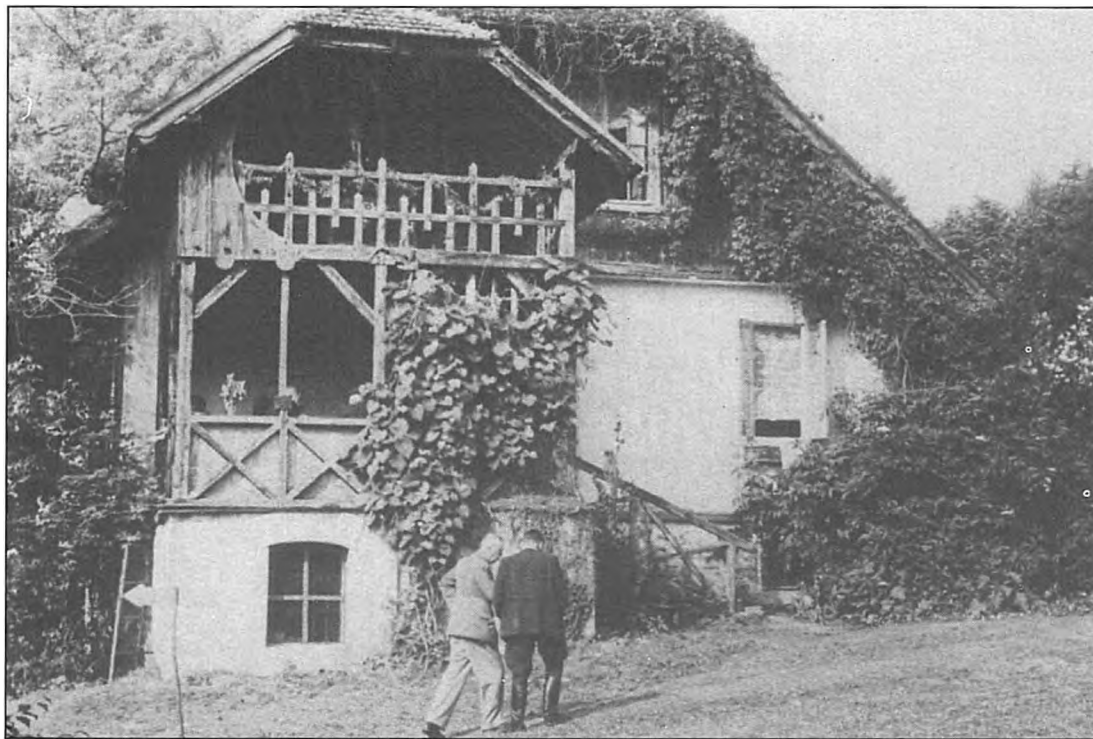
(Скорочено)

Визвольні Змагання українського народу 1917–21 рр. закінчилися для нього невдало. Після 1920 р. значна частина учасників українських армій опинилася в таборах для інтернованих у Польщі, в ЧСР. Українські політичні діячі, головно із Східньоукраїнських Земель, які брали активну участь у відновленні української самостійної держави і в боротьбі за неї, переважно емігрували. Українські Землі роздерто між ССРСР, Польщу, Румунію та ЧСР. Український народ знов опинився під пануванням чужинців.*

Визвольну боротьбу українського народу 1917–21 рр. репрезентували два Уряди — Уряд Української Народньої Республіки (УНР) та Уряд Західньо-Української Народньої республіки (ЗУНР). В 1918 р. це було зумовлене окремим розвитком визвольної боротьби українського народу в межах царської Росії й окремим — в межах австрійської монархії. Об'єднання усіх українських земель в одній Українській Народній Республіці, що його святочно проголошено історичним Універсалом 22 січня 1919 р. в Києві, лише на короткий час припинило існування двох окремих урядів. З уваги на специфічні, головним чином зовнішньо-політичні, умови, що в них проходила визвольна боротьба українського народу в 1919–21 рр., обидва уряди далі продовжували існувати й діяти окремо.

Після 1920 р. були примушені емігрувати й обидва уряди. На еміграції уряд ЗУНР, як представництво Західньої України, проіснував до остаточного вирішення справи Галичини Радою амбасадорів 15. III. 1923 р. Уряд УНР продовжував існувати далі, хоч після ліквідації Спілки Визволення України (СВУ), тобто після 1930 р., його впливи на Українських Землях були дуже малі. Тут, на українських землях, в 1921–39 рр. в обстановці, з одного боку, посиленого наступу окупантів на український народ, зокрема в обстановці скрайньо ворожої українському народові політики московсько-більшевицьких окупантів, і, з другого боку, в обстановці постійного росту визвольної революційної боротьби українського народу за національне визволення,

* Передрук із «Бюро Інформації УГВР», ч. 2 за серпень 1948 р., гляди 8-ий Том «Літопису УПА», Кн. Перша: 1944–1945.

Історична лісничівка на узбіжжі гори Виділок у Карпатах, де відбувся Перший Великий Збір Української Головної Визвольної Ради 11-15 липня 1944 року. Лісничівка була на південний захід від с. Сприня, Самбірського повіту. Всі знімки з ВЗ УГВР зробив і зберіг Микола Лебець.

створювався новий стан національно-політичних відносин. Уряд УНР, який продовжував стояти на політичних позиціях 1918–21 рр., ні своїм особовим складом, ані своїми поглядами ніякою мірою не відбивав тих глибоких перемін, що dokonувалися у національно-політичному житті українського народу на Українських Землях, — і через це вже не міг уважатися представником цього нового стану національно-політичних відносин в Україні.

Після 1920 р. український народ, насильно загнаний в окупантське ярмо, своєї визвольної боротьби не припинив. Він її посилено провадив далі у різних формах і на різних ділянках свого національного життя.

Найхарактеристичнішим явищем українського національного життя 1921–39 рр. було виникнення і постійний ріст визвольної підпільної, революційної боротьби українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу. На фронті підпільної боротьби опинився найпатріотичніший, найідейніший, найактивніший український елемент. Щораз ширше вкорінювалися в Україні ідеї українського націоналістичного руху. Скрізь там, де вони доходили, вони неподільно опановували українські народні маси, різні українські національні середовища. Український визвольно-революційний рух став одним із найважливіших факторів українського національного політичного життя.

Вибух Другої світової війни в 1939 р. дав українському народові нові надії на можливість здійснення його самостійницьких прагнень.

Зокрема, провідні українські політичні кола вирішили використати для здійснення самостійницьких ідеалів українського народу вибух німецько-більшевицької війни в 1941 р. З ініціативи українських націоналістичних кіл 30 червня 1941 р., тобто зараз же в перших днях німецько-більшевицької війни, на Українських Землях утворився незалежний український уряд — Українське Державне Правління, яке перед усім світом проголосило відновлення Української Самостійної Держави.

На проголошення самостійности України німці відповіли виарештуванням членів Українського Державного правління, багатьох діячів українського підпільного руху та чільних українських патріотів.

Терористична, гнобительська політика німецьких окупантів в Україні допровадила, в наслідку, тільки до поглиблення і поширення боротьби українського народу. Український визвольний рух, шукаючи нових шляхів, змагав, як і змагає, все до однієї і тієї самої мети — до побудови Української Самостійної Соборної Держави.

1942 рік в Україні, а особливо друга його половина, позначився посиленням наступом гітлерівських загарбників на український народ. Особливо жорстокого гноблення зазнавало українське населення у т. зв. «Райхскомісаріяті Україна». Німці силоміць вивозили все працездатне населення на каторжні роботи в Німеччину, немилосердно грабили його з останніх харчових запасів, за найдрібніший спротив їхнім драконським зарядженням палили цілі села та вимордовували сотні ні в чому невинних мешканців, в тому числі завжди дуже

багато жінок і дітей, масово арештували українських самостійників, усіх українських патріотів.

Крім гітлерівських окупантів, українські народні маси, зокрема селян, тероризували і грабували банди большевицьких партизанів. Ці банди, посуваючись з Білорусі, почали опановувати північні і північно-західні лісові терени України. Вся «протинімецька боротьба» большевицьких партизанів зводилася до грабування в українського населення останніх шматків хліба, останнього одягу, до розшуків та розправ над українськими патріотами.

Активний, бойовий елемент Полісся та північної Волині, зорганізований в рядах ОУН з метою боронити українські маси та прагнучи активно із зброєю в руках боротися за здійснення самостійницьких прагнень українського народу, осінню 1942 р. почав творити збройні групи. Ці групи були примушені провадити боротьбу відразу на три фронти: проти гітлерівських окупантів, проти насланих Кремлем в Україну большевицьких партизанів та проти польських шовіністів. Ці, мріючи про відновлення польського панування на Українських Землях, організовані й озброєвані німцями, і собі почали всілякими способами знущатися над українським народом.

Збройну партизанську боротьбу проти ворогів українського народу українські народні маси привітали з захопленням. До бойових груп почало напливати щораз більше патріотичного, здебільша молодого боєздатного елемента.

В лютому 1943 р. внаслідок особливого загострення німецького терору, збройна повстанська боротьба українського населення проти гітлерівських окупантів стала на Волині і Поліссі масовим явищем.

Повстанські відділи, що сформувалися після масового переходу на нелегальне становище тисяч української молоді, тисяч українських чоловіків і жінок, не могли вже існувати як бойові групи ОУН тому, що в них, крім членів ОУН, опинилися також люди, співчуваючі деколи іншим політичним групам, або в минулому деколи до цих груп приналежні, опинилося теж багато безпартійних українських патріотів. З цих то причин прийшло до переорганізування усіх збройних відділів у загальнонаціональну, понадпартійну Українську Повстанську Армію (УПА).

В короткий час новозорганізована УПА відбила всі німецько-большевицькі наступи на українське населення Волині та Полісся і обмежила панування німців на цих теренах виключно тільки до більших міст, головних шосейних шляхів та залізничних ліній. Одночасно УПА також звузила терени, опановані большевицькими партизанами, до окремих, невеличких лісових островів.

Таким чином під виключною контролею УПА опинилися значні території Волині та Полісся. УПА вже не могла обмежуватися тільки до бойових дій, але мусяла також зайнятися впорядкуванням опанованих територій і організуванням на них влади. Негайного втручання і організації вимагали адміністрація терену, шкільництво, земельні

Розмова між членами УГВР під час однієї з перерв Першого Великого Збору УГВР у липні 1944 року. На фотографії сидять Лев Шанковський і, ззаду, Іван Вовчук, а справа стоїть Йосип Позичанюк.

Група членів УГВР розмовляє під час перерви за часу сесій Першого Великого Збору УГВР на поляні біля лісничівки. Стоять у колі, ідучи зліва до права за стрілкою годинника (починаючи годиною 12): Павло Турула, Василь Мудрий (в ясному), Лев Шанковський, Ярослав Біленький (в ясному), Омелян Логуш, Дарія Ребет, Василь Потішко, Катерина Логуш, Н. Н., Петро Чуйко.

В обідню перерву група учасників Першого Великого Збору УГВР йде на прогулянку під охороною вояка УПА з охоронної чоти.

Управителька кухні Бачинська (сидить) з жінками з УЧХ, які були господинями на лісничівці в часі Першого Великого Збору УГВР. Між ними — машиністка і медсестра

справи, господарське життя в цілому. Всі ці справи Командування УПА–Північ упорядкувало відповідними наказами.

Літом 1943 р. УПА поширилася на Галичину і велику частину Правобережжя. Широка збройна боротьба проти всіх окупантів України за Українську Самостійну Соборну Державу виразно стала загальним виявом самостійницьких прагнень українських народніх мас, українського народу в цілому. Починалася нова доба у визвольних змаганнях українського народу, нова доба в історії України.

Відступ німецьких армій, рудвал Німеччини, що зарисовувався щораз виразніше, передові ідеї волі народів і людини, що їх готовила УПА, притягали в лави УПА багатьох втікачів з німецьких таборів для військовополонених та з різних допоміжних військових формацій організованих німцями з поневолених большевицькою Москвою народів. В лавах УПА опинилося багато грузинів, азербайджанців, білорусів, татар та інших. Всіх їх зорганізовано при УПА в окремі національні відділи під їх власним командуванням.

З метою дати боротьбі іншонаціонального елементу в лавах УПА відповідну політичну плятформу, скликано з ініціативи УПА в листопаді 1943 р. на Волині Конференцію Поневолених Народів. На конференції визначено спільні цілі і методи боротьби всіх поневолених Москвою народів.

Бойові і політичні успіхи УПА зацікавили українською проблемою сусідів України та інші чужонаціональні політичні кола. До Головного Командування УПА почали нав'язуватися представники урядів других держав, бажаючи провадити переговори з офіційним представництвом українського народу з метою регулювати цілий ряд політичних справ, актуальних зараз чи в майбутньому. Тому, що такого загальнонаціонального представництва українського народу в той час ще не було, — взимі 1943/44 р. ці переговори провадило Головне Командування УПА. До участі в цих переговорах Головне Командування запросило також представників інших українських політичних самостійницьких угруповань.

Масове поширення збройної боротьби за Українську Самостійну Соборну Державу, що сталося в наслідок глибокого вкорінення серед якнайширших мас українського народу ідеї українського визвольно-революційного руху; виразно всенаціональний характер цієї боротьби; опанування УПАрмією значних територій Українських Земель; наближування до кінця війни між окупантами України — гітлерівською Німеччиною і большевицькою Москвою, та, у зв'язку з цим, можливість заіснування догідної ситуації для української визвольної справи; значний зріст ваги української проблеми в наслідок визвольної боротьби українського народу — всі ці моменти спонукали Головне Командування УПА заініціювати акцію в напрямі утворення загальнонаціонального, всеукраїнського політичного центру, який взяв би на себе найвище політичне керівництво визвольною боротьбою за Українську Самостійну Соборну Державу та репрезентував би цю боротьбу назовні.

Треба підкреслити, що тут йшлося про утворення нового всеукраїнського, загальнонаціонального центру — такого центру, який відзеркалював би новий стан національно-політичних відносин в Україні — стан широкорозгорнутої боротьби та який відповідав би всім потребам такої широкорозгорнутої боротьби й був би здібний такою боротьбою дійово керувати та належно її репрезентувати. Таким центром не міг уважатися уряд УНР, що формально продовжував існувати, тому що він, як ми вже про це згадали, від тридцятих років уже ніякою мірою не відзеркалював тих глибоких політичних перемін, що dokonувалися серед українського народу на Українських Землях, і був цілковито відірваний від тієї визвольної-революційної боротьби, яка саме під час тридцятих років в Україні виникла. Таким центром не могло бути також Українське Державне Правління, утворене на Українських Землях у червні 1941 р., з тієї простої причини, що майже всі члени цього Правління сиділи в цей час у німецьких тюрмах і концтаборах.

Для здійснення плану утворення всеукраїнського, загальнонаціонального політичного центру (цей план зродився в колах Головного Командування УПА восени 1943 р.) — весною 1944 р. утворено Ініціативний комітет. Цей комітет відразу взявся до інтенсивної праці в цьому напрямі.

Саме в тому часі, тобто в березні 1944 р., на лінії Ковель — Броди — Коломия зупинилася велика зимова большевицька офензива. Таким чином Українські Землі, розрізані лінією фронту, перебували під двома окупаціями: переважна частина Українських Земель була вже під новою московсько-большевицькою окупацією, а невеличка частина Західноукраїнських Земель — під гітлерівською. Програна гітлерівської Німеччини була вже цілком очевидна: німці не капітулювали, надіючись хіба на чудо.

Яке було політичне обличчя Українських Земель, що опинилися під новою російсько-большевицькою окупацією, зокрема ж — Східно-українських Земель?

Активно в систему окупанта включалася цілком незначна частина східноукраїнського населення: колишні большевицькі партизани, члени большевицької партії, колишні працівники большевицької адміністрації тощо. Тут треба відмітити, що останнім часом в большевицькій партії, в адміністрації опинився найменше вартісний, спекулятивний елемент, єдиним життєвим девізом якого була особиста нажива, особиста кар'єра і більше нічого. Такого елемента не бракує, мабуть, серед не одного народу в світі, і він завжди заповняє ряди всяких агентур; саме цей елемент, щоб здобути собі прихильність нової влади, на кілька місяців, а то і тижнів перед приходом большевиків в Україну масово йшов у большевицькі партизанські відділи, що большевицька пропаганда не поминула широко розрєклямувати як «масове поширення партизанського руху в Україні».

Друга чисельно найбільша основна частина українського населення Східноукраїнських Земель, будучи формально лояльною супроти нової окупантської влади, — в глибині душ і цих окупантів ненавиділа.

Третя, досить значна частина національно свідомого й активного східноукраїнського елемента, побоюючись большевицьких репресій і нехотючи служити большевицьким окупантам, виїжджали на Захід, на еміграцію.

Четверта частина східноукраїнського населення, охоплена і організована українським визвольно-революційним рухом, залишилась на Рідних Землях під большевицькою окупацією, щоб продовжити тут визвольну протибольшевицьку боротьбу. Дехто із східноукраїнських революціонерів переходив фронт у Західній Україні, маючи у пляні негайно після переходу фронту вертатися у східні області України. В східноукраїнських областях діяли також деякі відділи УПА.

Децю інша була політична ситуація на Західних і Північнозахідних Українських Землях.

Поза невеликою частиною українського громадянства, головно інтелігенції, яка або орієнтувалася на німців, або не чула в собі сили залишитися на Землях для активної боротьби проти большевицьких окупантів і тому готова була емігрувати на Захід, — переважна більшість українського населення, наставлена до большевицьких окупантів скрайньо ворожо, була рішена залишитися на Рідних Землях і продовжати активну збройну боротьбу проти московсько-большевицьких загарбників за Українську Самостійну Соборну Державу. Українське населення цієї частини України було цілком під впливами УПА і революційного підпілля...

... Ініціативний Комітет вирішив творити представництво українського народу на демократичній основі. Демократична платформа давала можливість включитися до керівництва визвольною боротьбою всім чесним і національно вартісним українським патріотам незалежно від їхніх партійних поглядів.

Основні пункти політичної платформи, що мала стати основою формування нового політичного представництва українського народу, були такі: 1) беззастережно визнати ідею Української Самостійної Соборної Держави як найвищу ідею українського народу, 2) визнати революційні методи боротьби за Українську Самостійну Державу також доцільними методами визвольної боротьби, 3) здекларувати своє вороже становище супроти московських большевиків та німців як окупантів України, 4) визнати демократію як устроєвий принцип представництва. Пункти 2 і 3 Платформи були зумовлені тією обставиною, що ініціатива творення загальнонаціонального представницького органу вийшла саме від УПА, яка провадила революційну боротьбу як проти большевицьких, так і проти гітлерівських окупантів, і що цей орган мав очолити і керувати саме такою боротьбою українського народу проти всіх окупантів України.

Беручи за основу формування загальнонаціонального керівництва українського народу демократичний принцип, Ініціативний Комітет змагав цим способом якнайкраще і якнайповніше відбити в цьому тимчасовому українському парламенті всі, існуючі в цей час в Україні,

Чота УПА з сотні «Левів», яка виконувала безпосередню охорону лісничівки й учасників Першого Великого Збору УГВР (на фотографії лише частина чоти). Зліва: сотенний Н. (мабуть), окружний ОУН «Богдан», і підстаршина Н. з вівчаркою, здобутою під час бою з німцями.

здорові національно-політичні сили. Особливо багато уваги Ініціативний Комітет приділяв притягненню до проєктованого представництва представників східноукраїнського громадянства, що стояло в опозиції до большевицького режиму. Тут особливий натиск покладено на притягнення до цього представництва самостійників молодшої генерації, вихованих уже в умовах большевицької окупації.

Праця Ініціативного Комітету не йшла легко. Найбільші труднощі були, очевидно, зумовлені потребою дуже суворої конспірації, що її треба було перестерігати при підготовці всієї справи. Обговорювати цю справу можна було виключно з людьми дуже певними та дискретними. Поза акцією мусіли опинитися, очевидно, групи, які одверто співпрацювали з німцями. Також поза акцією мусіли опинитися групи, які були вороже наставлені до УПА і які нерідко, як методу міжпартійної бротьби, стосували денунціацію перед ворогом. Крім представників кіл суто політичних, Ініціативний Комітет притягнув до Представництва ще декількох визначних громадян, які репрезентували інші, позаполітичні українські громадські кола. В червні 1944 р., далеко від непрошеного ока, в Карпатах, почалися наради нового Українського революційного Парляменту. Курінь УПА охороняв місце нарад перед можливим наскоком німців чи большевицьких партизанів. Зібралися представники всіх Українських Земель, при чому особливо численно були представлені Східноукраїнські Землі. Зійшлися люди різних політичних поглядів. Були тут такі, які репрезентували активно діючі організовані політичні партії, а були представники й неактивних в даний момент політичних середовищ, які, однак, могли внести свій вклад у визвольну боротьбу українського народу. Були й представники позаполітичних українських кіл.

Збори святочно проголосили себе Тимчасовим Українським Парляментом і назвали себе Українською Головною Визвольною Радою (УГВР). На Голову Великого Збору УГВР обрано відомого громадського діяча Волині, Ростислава Волошина.

Великий Збір вислухав широку політичну доповідь про міжнародне становище, доповідь про військове становище, що її виголосив Головний Командир УПА, та доповідь про дотеперішні зносини Головного Командування УПА з представниками других держав.

Особливо живу дискусію викликала доповідь про міжнародне становище. В дискусії зударилися представники старшого політичного покоління з молодшим революційним табором. Дуже живу участь у дискусії приймали представники Східних Українських Земель. Пройнятий ідеєю Української Сомостійної Соборної Держави, Великий Збір УГВР зумів узгіднити думки старшого і молодшого поколінь. Не менш живу виміну думок викликав звіт про стосунки Головного Командування УПА з представниками других держав, і, зокрема, звіт про стосунки з польськими визвольними силами.

В дальшому Великий Збір УГВР приступив до опрацювання Універсалу та Плятформи УГВР. Соціально-економічна частина Плятформи дала змогу учасникам, громадянам Східноукраїнських Земель, висловити думку східноукраїнського громадянства на ці

справи. Великий Збір дуже уважно прислухався до цих думок і в суспільно-економічній ділянці прийняв пропозиції «східняків».

З черги Великий Збір УГВР опрацював Статут УГВР, що в ньому знайшов реальне відображення демократизм учасників Збору. Устрій УГВР, будучи, з одного боку, сутодемократичним, дає з другого боку, тверду основу для існування і діяльності органів УГВР, так дуже потрібну у важких і змінливих революційних умовах. Взявши до уваги те, що з бігом часу серед українського народу можуть виникнути нові політичні сили, як також те, що можуть змінити своє ставновище до УПА існуючі політичні групи, Великий Збір УГВР прийняв постанову про можливість кооптувати до УГВР нових членів, які були б виразниками цих сил.

Виходячи з того, що всяке народне представництво доти є справжнім виразником волі народу, доки воно діє серед народу і від нього не відривається, Великий Збір УГВР постановив, що місцем перебування УГВР є Українські Землі, а за кордон виїжджають тільки окремі члени УГВР з окремими дорученнями. Така постанова забезпечує УГВР перед перетворенням її в емігрантське представництво, як це було, напр., з Урядом колишньої УНР, та робить її у політиці цілком незалежною від будь-яких сторонніх сил.

15 липня 1944 року відбулися вибори Голови Президії УГВР, членів Президії УГВР, Голови Генерального Секретаріату УГВР, Генерального Судді УГВР та Генерального Контрольного УГВР.

Урочиста тиша запанувала на залі нарад, коли Голова Президії УГВР став перед Головою Великого Збору УГВР, поклав руку на український державний герб та почав повторяти слова присяги... Це присягав Президент України перед усім українським народом...

Цього ж дня Великий Збір УГВР закrywся, а делегати роз'їхалися на місця своєї праці. Український парламент — Українська Головна Визвольна Рада та Український Уряд — Генеральний Секретаріат УГВР, почали діяти.

Не минуло й кілька місяців, як усі Українські Землі опинилися знов під московсько-більшевицькою окупацією. УГВР зосталася на Українських Землях, — зосталася з народом ділити з ним його долю й не долю, провадити його, керувати ним у його святій визвольній боротьбі.

На заклик УГВР не скоритися московсько-більшевицьким окупантам так, як раніше гітлерівським, український народ відповів завзятою, героїчною боротьбою проти большевицьких гнобителів і експлуатарорів України. Український народ, керований УГВР, свою визвольну боротьбу продовжує сьогодні, тобто вже впродовж чотирьох років і є рішеним продовжувати її далі, аж до її переможного закінчення — до побудови Української Самостійної Держави.

Визвольна боротьба, що її провадить в останні роки український народ під керівництвом УГВР, є найкращим підтвердженням того, що весь український народ, який бореться проти московсько-більшевицьких окупантів та їх українських агентів, беззастережно визнає Українську Головну Визвольну Раду та її цілком підтримує.

Особливою яскравою і могутньою маніфестацією єдності українського народу на Українських Землях з УГВР є цілковитий бойкот т. зв. виборів у Верховну раду ССРС та бойкот таких же виборів у Верховну раду УССР та місцевих рад, що його на заклик УГВР, не зважаючи на найдикіший терор окупанта, перепровадив український народ в днях 10 лютого 1946 р., 9 лютого і 21 грудня 1947 р. Бойкотуючи на заклик УГВР большевицькі вибори, український народ не тільки здемаскував диктаторський, тоталітарно-терористичний, глибоко антидемократичний характер большевицького режиму, але й провів своє публічне мосове голосування за УГВР та її Генеральний Секретаріат — за свій Парлямент і Уряд.

Таємно, непомітно для загалу йде праця УГВР на Українських Землях під московсько-большевицькою окупацією. Про неї чує український народ лише в ряди-годи, читаючи її звернення, заклики, постанови тощо. Про неї чують бійці УПА й учасники збройного підпілля, коли в наказах Головного Командування УПА чують слова: «Рішенням УГВР від дня...нагороджений Золотим Хрестом Бойової Заслуги І-шої кляси...». Про неї знає кожен, хто повторяв слова Присяги УПА, складені на Великому Зборі УГВР. Про неї довідається, врешті, кожен, хто чує, що на полі слави, крім рядових бійців УПА, загнули також члени УГВР: уродженець Волині Ростислав Волошин — Голова Великого Збору УГВР, та уродженець Східних Українських Земель Йосип Позичанюк. Решта політичної праці УГВР з конспіративних причин покищо мусить бути закрыта для широкої громадськості.

Праця Закордонного Представництва УГВР проходить в іншій обстановці. Воно має можливість виступати відкрито і про нього знають широкі політичні і громадські кола у всьому світі. Заступаючи українську визвольну справу на міжнародньому полі, Закордонне Представництво УГВР об'єктивно інформує закордон про становище в Україні. За його посередництвом весь світ є поінформований про те, що український народ не склав зброї, не скорився, а активно бореться за своє національне і соціальне визволення, що не хрущови, не гречухи та коротченки є виразниками справжніх прагнень українського народу, а УГВР та її Генеральний Секретаріат.

УГВР — всенароднє представництво українського народу існує і діє. УГВР кермує визвольною боротьбою українського народу, очолює її та репрезентує. УГВР веде український народ через усі труднощі боротьби до остаточної пермоги — до Української Самостійної Соборної Держави.

ПЛЯТФОРМА УКРАЇНСЬКОЇ ГОЛОВНОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ РАДИ

1. Український національно-визвольний рух, створення Самостійної Української Держави та боротьба за її закріплення в 1917–1921 рр. поглибили національну свідомість і посилили політичну активність українських народніх мас.

Упадок української держави в наслідок чужого завоювання, зумовленого недостатнім внутрішнім об'єднанням українських національних сил, полегшив чужинцям запанувати на Україні. Це панування позначилось небувалим гнітом, масовим пограбуванням українського народу, поверненням його селянства й робітництва у справжнє кріпацтво, з нещадною експлуатацією і винищенням мільйонів мас голодом і терором. Це страшне і криваве лихоліття упродовж 25 років навчило українські народні маси, що ніякий чужий політичний і соціальний устрій не піде їм на користь і що тільки власна національна суверенна держава є єдиною передумовою та запорукою нормального життя і розвитку нації та її культури, матеріального й духового добробуту народніх мас.

2. Сучасна війна між двома тотальними силами, московсько-більшевицьким та німецько-гітлерівським імперіалізмами, ведеться за оволодіння в першу чергу українських земель, як вихідних позицій до панування у східній, а навіть у всій Європі. Вони стоять на позиціях тотальної, колоніальної експлуатації українських земель та їх населення. Вириваючи українському народові всі матеріальні й господарські засоби, вони нещадно винищують провідні національні українські сили, нищать національну культуру і національну свідомість у масах, колонізують край чужим населенням, а українське населення масово вигублюють або вивозять за межі України.

3. Проте ця війна виснажує також ворогів і приводить їх до соціального та політичного розкладу. Це створює сприятливі передумови для визвольної боротьби поневолених народів та полегшить їм остаточну перемогу.

4. З уваги на це необхідно:

а) у вирі сучасної тотальної війни оборонити український народ та його провідні кадри від фізичного знищення,¹

б) повести його до боротьби за своє визволення і власну суверенну державу.

Для здійснення цих завдань потрібний єдиний всеукраїнський національний фронт, організований на основі об'єднання всіх діючих національних українських сил, які змагають до української суверенної держави, і єдиний керівний центр.

¹ В оригіналі — перед фізичним винищенням.

Тому за ініціативою Української Повстанської Армії (УПА), що утворилася в процесі збройної боротьби українського народу проти грабунків і насильств окупантів над мирним українським населенням, зорганізувався з представників усіх українських земель та українських політичних середовищ всеукраїнський провідний центр під назвою: *Українська Головна Визвольна Рада (УГВР)*.

I

Цілі і завдання Української Головної Визвольної Ради

1. Об'єднати й координувати дії всіх самостійницько-визвольних сил українського народу на всіх землях України та поза ними для національно-визвольної боротьби проти всіх ворогів українського народу, зокрема проти московсько-більшевицького і німецько-гітлерівського імперіялізмів, за створення Української Самостійної Соборної Держави (УССД).

2. Визначувати² ідейно-програмові напрямні визвольної боротьби українського народу.

3. Керувати всією національно-визвольною боротьбою українського народу аж до здобуття державности і створення органів незалежної державної влади на Україні.

4. Репрезентувати, як верховний всеукраїнський центр, сучасну політичну боротьбу українського народу в краю і за кордоном.

5. Покликати до життя перший український державний уряд та скликати перше українське всенародне представництво.

II

Основні ідейно-програмові принципи

Збереження життя нації, національної єдності й культури — це перша й найвища ціль всякого здорового національного організму; національна суверенна держава є головною запорукою збереження життя і нормального розвитку нації та добробуту її громадян.

Тому українська нація в цей час повинна віддати всі свої сили для³ здобуття і закріплення власної держави.

Всі політично активні українські чинники повинні сконсолідуватися в боротьбі за самостійну українську державу, усунути всякі суперечливі питання соціально-політичного порядку, які без здобуття власної держави не мають під собою реального ґрунту.

Боротьба за національну самостійну державу може бути успішна тільки при умові, що вона буде проводитися незалежно від політичних впливів сторонніх сил.

На тій підставі УГВР визнає такі принципи своєї діяльності:

1. УГВР прагне до відбудови Української Самостійної Соборної Держави на всіх землях українського народу засобами революційної

³ В оригіналі — на.

² В оригіналі — визначати.

боротьби проти всіх ворогів державної самостійності українського народу, зокрема проти большевицьких і німецьких окупантів, та у співпраці з усіма прихильниками такої самостійності.

2. УГВР твориться на принципі повної політичної незалежності своїх прагнень від впливів сторонніх сил і чинників.

3. УГВР об'єднує всі провідні політичні елементи незалежно від їх ідейного світогляду та політично-групової приналежності, що стоять на ґрунті політичної суверенності української держави та політичної незалежності українських визвольних прагнень.

4. УГВР приймає для об'єднання національно-визвольних українських сил у боротьбі за УССД таку політичну соціальну плятформу:

а) забезпечення народно-демократичного способу визнання політичного устрою в українській державі шляхом загального народного представництва,

б) забезпечення свободи думки, світогляду й віри,

в) забезпечення розвитку української національної культури,

г) забезпечення справедливого соціального ладу в українській державі без клясового визиску і гноблення,

ґ) забезпечення справжньої законности в українській державі і рівности всіх громадян перед законом,

д) забезпечення громадянських прав усім національним меншостям на Україні,

е) забезпечення права рівних спроможностей на освіту для всіх громадян,

є) забезпечення у трудовій господарській діяльності для всіх громадян вільної ініціативи, регульованої вимогами й потребами цілоти нації,

ж) забезпечення вільної форми трудового землекористування з визначенням мінімальних і максимальних розмірів для індивідуального землекористування,

з) усупільнення основних природніх багатств країни: землі, лісу, вод і підземних скарбів з передачею рільних земель у постійне користування трудовим хліборобським господарствам,

и) удержавлення важкої індустрії і важкого транспорту, передача кооперативним об'єднанням легкої і харчової індустрії, право широкого вільного кооперування дрібних продуцентів,

і) забезпечення вільної торгівлі в унормованих законодавством межах,

ї) забезпечення вільного розвитку ремесла та права на творення індивідуальних ремісничих варстатів і підприємств,

й) забезпечення права на вільну працю для фізичних та розумових працівників і забезпечення охорони інтересів робітництва соціальним законодавством.

5. УГВР провадитиме свою боротьбу за УССД в союзі зі всіма поневоленими народами Європи й Азії, які борються за своє визволення і визнають право України на політичну незалежність.

6. УГВР змагає до порозуміння і прагне мирного співжиття з усіма сусідами України на принципі взаємного визнання права на власні держави на етнографічних землях кожного народу.

УНІВЕРСАЛ УКРАЇНСЬКОЇ ГОЛОВНОЇ ВИЗВОЛЬНОЇ РАДИ

Український Народе!

Револуційним зривом, зброєю своїх найкращих синів Ти здвигнув у 1917–18 рр. на руїнах тогочасних імперіялізмів, що Тебе віками поневолювали, *Храм Волі — Українську Державу!*

Грізні вітри розвівали Твої переможні прапори над усіма землями України. Рев Славути-Дніпра, прибий чорноморських хвиль, шелест степової тирси і таємний шум карпатських та поліських лісів зливалися в одну симфонію і співали радісну пісню *Перемоги Волі*. Віковічні Твої вороги зруйнували Твій святий Храм, та Ти, Український Народе, зберіг його в своїй душі як священну *Iдею предків*.

Протягом двох десятиліть Ти мужньо відстоював Її своєю боротьбою. За волю Української Землі, за власну незалежну державу Ти приніс мільйонові жертви.

І знову п'ятий рік шаліє воєнна хуртовина і лавою прокочується через українські землі. Здрігається Українська Земля під полчищами ворожих військ. Не за Твоє визволення, Український Народе, ведуть вони цю криваву і жорстоку різанину. Вони несуть Тобі тільки руїну, поневолення і смерть. Але Ти не піддався, а почав криваву боротьбу з усіма окупантами України. На сторожі своєї волі Ти поставив — від карпатських верхів по Дон і Кавказ — збройні кадри своїх синів — *Українську Повстанську Армію*.

Український Народе!

Гряде доба Національних Визвольних Револуцій. Поневолені народи Сходу і Заходу в своїй безперервній револуційній боротьбі ждуть хвилини, щоб на руїнах ворожих їм імперіялізмів побудувати нове вільне життя.

Український народ входить у *вирішальну стадію* своєї визвольної боротьби. Наближається момент, на який ждали століттями українські покоління, момент, в якому вирішиться наша доля.

Сучасне українське покоління може бути горде, що саме йому доведеться в героїчній боротьбі *завершити будову української держави і здійснити предківський заповіт*.

Велетенське завдання української держави вимагає ще більшого завзяття, ще більшої відданості справі, а перш за все об'єднання всіх *самостійних револуційних сил під одним політичним провідом*.

Щоб об'єднати всі національно-визвольні сили українського народу, щоб з одного центру керувати нашою визвольною боротьбою, щоб перед зовнішнім світом репрезентувати волю українського народу, та щоб протиставитись спробам ворогів української держави розбивати єдиний самостійний український фронт, — створюється *Українська Головна Визвольна Рада, яка від сьогодні бере на себе керівництво визвольною боротьбою українського народу*.

В Українській Головній Визвольній Раді зібрані представники всіх активно діючих революційно-визвольних сил сучасної України та передові одиниці з українських політичних середовищ, що в сучасний момент визнали за єдиноправильну цілком незалежну платформу визвольної боротьби українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу, та будуть проводити її в життя.

До Української Головної Визвольної Ради можуть входити всі справді самостійні і незалежні сили України, не зважаючи на їх світоглядове та політично-групове визначення, ті, котрі готові боротися за Суверенну Українську Державу.

Українська Головна Визвольна Рада є найвищим керівним органом українського народу на час революційної боротьби, аж до створення уряду Української Самостійної Соборної Держави.

Ми, Українська Головна Визвольна Рада, присягаємо Тобі, Український Народе:

Наша мета — Українська Самостійна Соборна Держава на українських етнографічних землях.

Наш шлях — революційно-визвольна боротьба проти всіх займанців і гнобителів українського народу.

Будемо боротись за те, щоб Ти, Український Народе, був володарем на своїй землі.

Будемо боротись за те, щоб усьому українському народові забезпечити участь у визначенні майбутнього державного устрою УССД та її Конституції. Будемо боротись за *справедливий соціяльний лад* без гніту і визиску.

На вістарі цієї боротьби кладемо свою працю і своє життя.

Віримо в Твої здорові сили, Український Народе, вони служать запорукою нашої перемоги.

Вітаємо боротьбу інших поневолених народів за своє визволення. З ними, зокрема з нашими сусідами, бажаємо жити в добросусідських взаєминах та співпрацювати у спільній боротьбі при умові пошанування ними визвольної боротьби українського народу.

Всі національні меншини, що живуть на українських землях, закликаємо включатися в українську визвольну боротьбу. Їм забезпечуємо повні громадянські права в українській державі.

Український Народе!

Ми свідомі того, що грядуща боротьба буде вимагати від Тебе ще більшого завзяття й героїзму, а перш за все непохитної віри в свою Правду.

Віримо, що *не посоромиш землі своєї!*

Віримо, що будеш гідним спадкоємцем княжих дружинників і козацької слави!

Героїчна боротьба твоїх предків за Українську Державу — це для Тебе наказ! Тому кличемо Тебе:

Єднайся у своїй боротьбі, кріпнись у своїй вірі!

Слава Україні!

Українська Головна Визвольна Рада

Постій, липень 1944 року

ТИМЧАСОВИЙ УСТРІЙ УГВР

I

Загальні основи УГВР

1. УГВР — це верховний орган українського народу в його революційно-визвольній боротьбі за УССР.

2. Джерелом влади УГВР є воля українського народу, виявлена в самостійницьких змаганнях всіх діючих сил народу.

3. УГВР: а) консолідує самостійницькі суспільно-політичні елементи;

б) координує діяння політично-активних середовищ;

в) очолює визвольну боротьбу, дає напрям українській державницькій політиці та керує нею;

г) репрезентує український народ та його державницькі змагання перед зовнішнім світом.

4. Членом УГВР може бути національно-активний українець-державник з громадянським стажем, що визнає політичну платформу, прийняту Збором УГВР, та що є кожночасно готовий реалізувати її програму.

5. УГВР складається з 25 членів. Число членів може бути побільшуване дорогою кооптації. Кооптацію переводять:

а) Великий Збір УГВР

б) Президія УГВР на пропозицію¹ Генерального Секретаріату.

6. Членом УГВР перестає бути той, хто добровільно виступить, або кого УГВР виключить.

7. Виключити члена УГВР може тільки Великий Збір кількістю 2/3 голосів. Між сесіями Великого Збору, Президія УГВР має право припинити члена в його членських правах аж до вирішення справи найближчим Великим Збором.

8. УГВР діє через такі органи:

а) Великий Збір УГВР,

б) Президія УГВР з Президентом на чолі,

в) Генеральний Секретаріат з головою на чолі,

г) Генеральний Суд з Генеральним Суддею на чолі,

д) Контрольна Колегія з Генеральним Контрольним на чолі.

9. УГВР діє також у формі Конференцій УГВР, якими проводить Президент УГВР.

10. Діяння окремих органів УГВР буде нормоване внутрішніми правильниками, які затверджує Президент в порозумінні з Генеральним Суддею.

11. Для окремих справ можуть всі органи УГВР покликувати окремі комісії, колегії й бюро.

12. УГВР перебуває на українських землях. За кордон може вислати своїх делегатів.

¹ В оригіналі — внесок.

II

Великий Збір УГВР

1. Найвищою українською законодавчою владою у час революційно-визвольної боротьби за УССД є Великий Збір УГВР.
2. Великий Збір УГВР:
 - а) ухвалює основні закони,
 - б) розглядає та вирішує основні політичні питання, усталює лінію визвольної політики, встановляє програму і тактику боротьби українського народу,
 - в) приймає звіти з діяльності всіх органів УГВР,
 - г) усталює напрямні діяння для всіх органів УГВР,
 - г) вибирає: Президента, 7-ох членів Президії, Голову Генерального Секретаріату, Генерального Суддю і Генерального Контрольного,
 - д) приймає присягу від Президента,
 - е) кооптує нових членів і затверджує кооптованих Президією,
 - є) виключає членів.
3. Звичайний Великий Збір УГВР скликає Президент принаймні² раз на рік.
4. Надзвичайний Великий Збір скликає Президент:
 - а) з власної ініціативи,
 - в) на пропозицію Генерального Секретаріату,
 - г) на пропозицію Генерального Контрольного,
 - г) на домагання 1/3 членів УГВР.
5. Збір відкриває Президент. Проводить Збором вибраний Голова³ Великого Збору, який покликає дальших членів Президії Збору.
6. Для законності рішень Великого Збору потрібна присутність найменше 1/2 членів УГВР.
7. Всі справи вирішуються звичайною більшістю голосів, тільки для виключення члена і для ухвалення зміни устрою потрібно 2/3 наявних голосів. Для ліквідації УГВР треба 3/4 голосів усіх діючих членів УГВР.
8. У виняткових випадках УГВР може винести рішення також без скликання Збору за принципом індивідуального голосування.

III

Президент і Президія УГВР

1. Президент стоїть на чолі УГВР і репрезентує її назовні.
2. Компетенції Президента УГВР:
 - а) скликає і відкликає Великий Збір УГВР,
 - б) проводить Президією УГВР і проводить Конференціями УГВР,
 - в) затверджує Генеральних Секретарів, покликаних Головою Генерального Секретаріату,

² В оригіналі — найменше.

³ В оригіналі — Предсідник.

г) затверджує двох членів Генерального Суду, покликаних Генеральним Суддею,

г) затверджує двох членів Контрольної Колегії, покликаних Генеральним Контрольним,

д) затверджує закордонних Делегатів УГВР, запропонованих⁴ Головою Генерального Секретаріату, на пропозицію Генерального Секретаря Зовнішніх Справ,

е) на пропозицію Голови Генерального Секретаріату, звільняє⁵ Генеральних Секретарів з уряду,

є) приймає присягу від членів Президії, Голови Генерального Секретаріату, Генеральних Секретарів, членів Генерального Суду і членів Контрольної Колегії,

ж) має право ласки.

3. Президент складає присягу Великому Зборові на руки Голови⁶ Великого Збору УГВР.

5. У склад Президії входять:

а) Президент,

б) три Віцепрезиденти,

в) чотири члени Президії.

6. Президія УГВР розглядає політичну лінію, тактику і практичну виконність всіх органів УГВР та подає їм свою оцінку і пропозиції.

7. Компетенції Президії УГВР:

а) пропонує⁷ скликання Збору,

б) кооптує нових членів УГВР, на пропозицію Генерального Секретаріату,

в) припинює членів УГВР в членських правах,

г) приймає звіти від Голови Генерального Секретаріату, від окремих Генеральних Секретарів, від Генерального Суду і від Контрольної Колегії. Час і спосіб звітування устійнює Президія окремим розпорядженням⁸ в порозумінні з окремими органами УГВР.

8. Президія УГВР діє в складі неменше половини членів Президії — крім Президента.

9. У випадку недіяння Президії, переходять її компетенції та самого Президента до найближчого Великого Збору УГВР, без права звільнити⁹ Голову Генерального Секретаріату.

10. Президія виносить своє рішення звичайною більшістю голосів. При рівному поділі голосів вирішує голос голови.¹⁰ У випадку конституційного або політичного конфлікту, Президія має право вимагати демісії Голови Генерального Секретаріату при наявності 2/3 усіх членів Президії — 3/4 голосами.

11. В часі неприсутности Президента заступає його ним визначений член Президії.

⁴ В оригіналі — предложених.

⁵ В оригіналі — здійсмає.

⁶ В оригіналі — Предсідник.

⁷ В оригіналі — дає пропозиції.

⁸ В оригіналі — зарядження.

⁹ В оригіналі — демісіонувати.

¹⁰ В оригіналі — президіючого.

12. У випадку уступлення, смерті чи іншої тривалої перешкоди в сповнюванні функції Президента, компетенції його переходять на Президіяльну Колегію, яка формується автоматично з трьох найближчих в черзі членів Президії УГВР.

13. Президіяльна Колегія має характер тимчасовий і має обов'язок якнайскоріше скликати Великий Збір УГВР.

14. Президент і Президія УГВР відповідають перед Великим Збором УГВР.

IV

Генеральний Секретаріат УГВР

1. Виконним органом УГВР є Генеральний Секретаріат.
2. Генеральний Секретаріат складається з:
 - а) Голови Генерального Секретаріату,
 - б) Секретаря Внутрішніх справ,
 - в) Секретаря Закордонних Справ,
 - г) Секретаря Військових Справ і Командира Збройних сил,
 - г) Секретаря Фінансово-господарських Справ,
 - д) інших секретарів.
3. Голову Генерального Секретаріату вибирає Великий Збір УГВР.
4. Генеральних Секретарів покликує: Голова Генерального Секретаріату і затверджує Президент УГВР.
5. Становища Генеральних Секретарів можуть бути отримані.¹¹
6. Генеральний Секретаріат складає звіти зі своєї діяльності Президії УГВР.
7. Генеральний Секретаріат і окремі Генеральні Секретарі є відповідальні перед Великим Збором УГВР і йому складають звіт зі своєї діяльності.
8. Дисциплінарно Секретарі відповідають перед Головою Генерального Секретаріату і Президентом.
9. На пропозицію Голови Генерального Секретаріату, Президент звільняє¹² Секретарів з уряду.
10. Генеральний Секретаріат діє колегіально й рішає більшістю голосів. При рівному поділі голосів, перерішує голос Голови Генерального Секретаріату.
11. Голова може доручити часове заступство у функціях Голови Генерального Секретаріату одному з Генеральних Секретарів.
12. У випадку уступлення, смерті чи іншої тривалої перешкоди у виконванні функцій Голови Генерального Секретаріату, — Президент з Президією, Генеральний Суддя, Генеральний Контрольний і Генеральні Секретарі вибирають тимчасово Голову Генерального Секретаріату.
13. Законна сила правно-державних актів обов'язує тільки за підписом Президента і Голови Генерального Секретаріату.

¹¹ В оригіналі — кумульовані.

¹² В оригіналі — здіймає.

V

Генеральний Суд

1. Судово-виконним органом УГВР для здійснювання в її імені правопорядку є Генеральний Суд, зложений з Генерального Судді і двох членів Генерального Суду.

2. Генерального Суддю вибирає Збір УГВР, двох дальших членів Суду покликуює Генеральний Суддя і затверджує Президент УГВР.

3. Генеральний Суд відповідає за сповнювання своїх завдань перед Великим Збором УГВР.

4. У випадку уступлення, смерти чи іншої тривалої перешкоди у виконванні функцій Генерального Судді, — Президент з Президією, Генеральний Контрольний, Голова Генерального Секретаріату і члени Генерального Суду вибирають Генерального Суддю.

5. За Генеральним Суддею забезпечується право інтерпретувати устросві питання УГВР та давати свої зауваження¹³ Президентові при затвердженні внутрішніх правильників органів УГВР.

VI

Контрольна Колегія

1. Контрольно-виконним органом УГВР є Контрольна Колегія, складена¹⁴ з Генерального Контрольного і двох членів Контрольної Колегії.

2. Генерального Контрольного вибирає Великий Збір, двох дальших членів Контрольної Колегії покликуює¹⁵ Генеральний Контрольний і затверджує Президент УГВР.

3. Контрольна Колегія провіряє фінансово-господарську діяльність всіх органів УГВР, зокрема наглядає над фінансово-господарською політикою Генерального Секретаріату.

4. У випадку уступлення, смерти чи іншої тривалої перешкоди у виконванні функцій Генерального Контрольного, — Президент з Президією, Генеральний Суддя, Голова Генерального Секретаріату і члени Контрольної Колегії вибирають Генерального Контрольного.

Примітка Редакції «ВШ»:

«Плятформу УГВР», «Універсал...» і «Тимчасовий Устрій УГВР» взяли ми передрукком з 8 книги «Літопису УПА», Торонто, Канада, 1980.

¹³ В оригіналі — уваги.

¹⁴ В оригіналі — зложена.

¹⁵ В оригіналі — вибирає (попр. Ред. «В.Ш.»).

До питань державного будівництва

Юрій ШАПОВАЛ,
кандидат історичних наук

ВБИВСТВО СИМОНА ПЕТЛЮРИ

(Нова інформація для роздумів)

*На тихім цвинтарі в далекій чужині
Спокійно спиш ти по житті бурхливім
І марши у довічнім сні
Наріг свій змучений зобачити щасливим,
Щоб він, звільнившись навіки від кайдан
Попростував вперед шляхами слави,
І, замість раба — господар став і пан
Своїї власної потужної держави.*

Б. Лисянський. «Пам'яті С. Петлюри»

Останнім часом ті, що говорять і пишуть про загибель Симона Петлюри, прагнуть як правило з'ясувати два питання: чи був убивця Головного Отамана, ремісник-годинникар Самуїл Шварцбард, «агентом Кремля», а чи не винен у власній загибелі сам Петлюра, оскільки він буцімто заохочував до єврейських погромів.

Для одних (як от, наприклад, для історика, професора Ратгерського університету у США Тараса Гунчака) «звинувачувати Петлюру в трагедії, що її зазнало українське єврейство, означало б паплюжити невинну людину і спотворювати історію українсько-єврейських стосунків». Цю свою точку Гунчак ґрунтовно обстоює у статті в журналі «Дзвін» (1991, № 2). Наводить він і деякі хоч і не дуже певні свідчення про те, що Шварцбард був большевицьким агентом.

Є й інша позиція. Її захищав, зокрема в 1990 р., на сторінках «Радянської України» доцент О. Войцехівський. На його думку, «Петлюра надавав своїм підлеглим повної свободи дій, заплющував очі на злочини — вбивства, грабунки і насильства, які чинили вони».

Одним словом, апологетів і критиків Симона Петлюри не бракує. І вже це само по собі є свідченням того, що історикам слід наполегливо продовжувати пошук істини і реставрувати правду, спираючись на невідомі (або замовчувані) раніше документи і факти. При цьому вкрай важливо не впасти в односторонність, у певну — з тим чи іншим забарвленням — політико-ідеологічну запрограмованість.

А в тому, що така запрограмованість існує, я особисто переконався, коли свого часу виступав на українському радіо з середачею про життя

і діяльність Симона Петлюри. Пошта цієї побудованої на документальному матеріалі програми була досить значною за кількістю. Разом з тим листи, хоча і містили широчезний спектр думок радіослухачів про Петлюру, засвідчували: винайдений ще в роки «громадянської» війни, соціального протистояння і кривавої конфронтації термін «петлюрівщина» і нині спрацьовує. А це, на моє глибоке переконання, заваджає пробиттю до істини, не сприяє точному розумінню того історичного контексту, в якому відбувалася діяльність Симона Петлюри, а також не дає можливості зрозуміти, чому навколо обставин його смерті точилася й точиться гостра боротьба.

У зв'язку з цим звернімось до статті «Симон Петлюра: міти і реалії», яка належить перу вже згаданого доцента О. Войцехівського. Вказавши на заяву С. Шварцбарда про те, що він діяв із помсти, вважаючи Петлюру головним винуватцем єврейських погромів на Україні в 1919–1920 рр., автор статті далі пише: «Слідство, яке тривало понад 16 місяців, повністю підтвердило цю заяву. На підставі зібраних доказів, паризький суд присяжних виправдав Шварцбарда. Ніхто з колишніх соратників Петлюри не наважився і словом захистити честь покійного головного отамана. Зате після суду вони намагались гальванізувати міт про Петлюру на догоду тим колам української еміграції, які боролися проти Радянської влади. І, певна річ, задля власного благочестя» («Радянська Україна», 1990, 16 вересня).

Як і в інших авторів «антипетлюрівського» напрямку, настільною книгою, «сакральним текстом» для О. Войцехівського (а також для всіх, хто прагне викликати у своїх читачів антипатію до Петлюри) служить підготовлена ще 1926 р. книга французького журналіста і юриста Бернара Лекаша.

Однак, яким би чудовим джерелом не була ця книга Б. Лекаша, який приїздив у 1926 році в Советський Союз і якому — зважимо — були створені всі відповідні умови для збирання «компромату» проти організаторів погромів (у першу чергу проти прибічників С. Петлюри), то всеж таки не можна класти лише одне джерело в основу глобальних висновків.

Тепер звернімось до прямої неправди у твердженнях О. Войцехівського та інших представників того самого ідейного напрямку, який він уособлює. Ідеться про твердження, що відразу ж після смерті Петлюри ніхто з колишніх його прибічників буцімто не наважився захистити честь покійного, а лише після суду «вони намагались гальванізувати міт про Петлюру».

Наведу лише деякі приклади того, що це не так. У дні 28 травня 1926 р. (а вбивство, нагадаю, сталося 25 травня) в Празі в газеті «Соціал-демократ» була вміщена стаття О. Безпалка «Симон Васильович Петлюра», в якій зокрема зазначалось: «Постать із передових рядів українського народу, пробудженого до державнотворчої активності в роки революції. На Петлюру виконавець замаху хоче помститися за жидів, переслідуваних на Україні в час революції. Не для виправдування особи Петлюри пишуться ці рядки. Багато важніше постаратися освітлити цю велику трагедію народів, яка відігралася за роки революції. Також для західноєвропейського

соціаліста важно мати змогу судити про Схід не на підставі легенд, але фактів. Хочу тут навести факти з діяльності Петлюри та із тісно зв'язаних з його особою визвольних змагань українського народу».

Далі О. Безпалко коротко переказав основні етапи життя С. Петлюри, закінчивши статтю так: «Українська демократія під проводом соціалістів боронилася всіма можливими засобами проти таких методів, проти звірств, проти провокації із чужих таборів...»

Він (С. В. Петлюра — Ю. Ш.) сам видає маніфести до народу для оборони жидів і притягає винуватців ексцесів до відповідальності. Ці зусилля досягли успіху. Військо було звільнено від непевних елементів, ексцеси припинилися, міській людності було забезпечено спокій...

Але сильніші мілітарно противники, більшовики й Денікін знищили Українську Народну Республіку... У Харкові і в Москві теперішній начальник большевицького правительства на Україні вказував на ті небезпеки, які загрожують большевизмові з боку української активної еміграції, серед якої Петлюра, з огляду на свою минулість, займав особливе становище. І ось думка про помсту прокинулася у виконавця замаху через 7 років після описаних подій і на третій рік після переїзду Петлюри до Парижу».

22 червня 1926 р. було прийнято резолюцію Центрального Комітету Української соціал-демократичної робітничої партії «з приводу Паризького атентату 25-го травня 1926 р.».

Того ж 22 червня 1926 р. приймається відозва ЦК УСДРП до українських робітників і селян. В цьому документі зокрема зазначалось: «25-го мая 1926 року в Парижі убитий большевицьким агентом Симон Петлюра, голова Директорії і головний отаман військ Української Народньої Республіки. Московські комуністи, які панують залізом і кров'ю над українським народом, підіслали свого найнятого ката, який горячою кров'ю вірного сина України зросив вулицю світового города...»

Звісно, всі заяви душоубця про помсту Петлюри за жидівські прогони придумані для того, щоб затулити дійсну причину убийства».

З приводу статті О. Безпалка і публікацій ЦК УСДРП меншовик або, як він тоді називався, «представник російських соціал-демократів» Р. Абрамович виступив 28 серпня 1926 р. із заявою на засіданні Виконавчого Комітету Соціалістичного Інтернаціоналу, а в лютому 1927 р. подав більш докладну доповідь до Секретаріату Соцінтерну, в якій домагався розгляду справи, обвинувачуючи українську соціал-демократію в тому, що вона в названих вище документах солідаризується з «погромницькою» діяльністю С. Петлюри. «Я ледве вірю, — підкреслював Р. Абрамович, — щоби товариші із УСДРП ще й тепер захотіли підтримувати свою тезу, що Шварцбард є большевицький агент, що його замах походить не із жидівського національного почуття, але з приказу большевицької партії».

Ще не маючи тексту доповіді Р. Абрамовича, Закордонна делегація УСДРП підготувала і під час засідання Виконкому Соцінтерну 12 лютого 1927 р. передала до комісії меншостей свій перший меморіал. Цей документ містив загальний огляд подій, а також і діяльності УСДРП в період революційних подій в Україні. В ньому зазначалось:

«Коли тепер не розуміють нашої позиції, яку ми зайняли в нашій резолюції, то це тільки через те, що ми взяли на себе також завдання виступити проти методів у освітленні погромів. Це правда, що ані відповідальні соціалістичні й демократичні кола, ані їх публіцисти не стоять на точці погляду, що Петлюра організував погроми або заохочував до їх організації. Однак спосіб освітлення погромів і їх причин перед Європою, де про погроми може йти мова як про організовані й бажані для відповідальних державних установ ексцеси, дає їм можливість приписати погроми тим особам і групам, які проти погромів боролися... Ми вважаємо цю методику освітлення погромів небезпечною для нашого демократичного розвитку, бо цим б'ють не по дійсному винуватцеві цього явища, не по царському режимові, що залишив по собі некультурну чернь, яка ще тепер дає багато турбот в міських центрах суворому більшовицькому режимові, б'ють не по більшовицьких методах, що заперечують всяку гуманність і роблять із людей гієн, не по реакціонерах, які від національної травлі чекають для себе успіхів у майбутньому, чим б'ють тільки по демократичних стремліннях двох народів, які від демократії сподіваються кращого майбутнього, і проти цього ми підняли свій голос у нашій резолюції».

15 лютого 1928 р. був завершений і надісланий до комісії нацменшостей другий меморіал. Це вже була детальна відповідь на обвинувачення, висунуті в доповіді Р. Абрамовича. Поза сумнівом, цей документ варто було б передрукувати сьогодні, коли автори деяких публікацій про Петлюру керуються скоріше емоціями і політичними симпатіями (або антипатіями), ніж всебічною аналізою минулих подій. Зокрема, в другому меморандумі вказувалось на той факт, що починаючи від квітня до листопада 1919 р. були заарештовані й сиділи у в'язниці біля 20 старшин, винних у грабїжництві й погромах. Серед них були Палієнко, Семесенко, Козир-Зирка та ін. Обґрунтовувалась думка і про те, що за погромницьку діяльність різного роду отаманів (на кшталт Соколовського, Ангела, Мордалевича, Струка, Волинця та ін.) український уряд не може нести відповідальності, оскільки «отаманщина» була за своїм характером явищем стихійним і мала далеко не однолінійну ідеологічну спрямованість.

Окремо автори меморандуку (а його підписали І. Мазепа та П. Феденко) зупинились на питанні і про те, чи був Шварцбард большевицьким агентом: «...В розпорядженні нашої партії є факти, для опублікування яких ще не настав час, але які свідчать, що Шварцбард підготовляв убиство Петлюри в тісному контакті з агентами Москви. Хіба цього не досить, щоби політична партія мала повне право назвати такого „героя“ також більшовицьким агентом?»

Питання про документи, подані Р. Абрамовичем та Закордонною делегацією УСДРП, було розглянуто спочатку на комісії національних меншостей Соцінтерну 23 лютого 1928 р., а згодом 26 лютого 1928 р. — на засіданні його Виконкому. Після дискусій одногласно було прийнято таку резолюцію: «В атмосфері гострої національної боротьби та взаємного національного озлоблення, що ще й досі панує

на Радянській Україні під впливом страшних подій міжгромадянської війни та жидівських погромів..., є подвійно потрібно заховувати свою незалежність у відношенні до загального національно-буржуазного руху і уникати всього, що могло б викликати в робітничих масах вражіння, ніби соціалістична партія солідаризується з буржуазними шовіністами та їхньою національною тактикою...

Щоб успішно боротися з націоналізмом і реакцією, необхідно, щоб соціалістичні партії окремих націй в країні Радянського Союзу були між собою в таких відношеннях, які зміцняли б взаємне довір'я й солідарність робітничих мас.

Коментуючи названі документи та й всю дискусію між представниками РСДРП та УСДРП з приводу вбивства С. Петлюри, Закордонна делегація УСДРП підкреслювала, що це вбивство спричинилося до погіршення відносин між українською і єврейською людністю в Україні, що в своїх інтересах «використала цей факт російська влада на Україні, яка в своїй політиці керується правилом: „розділяй і пануй“».

Ця остання думка, гадаємо, може і повинна стати предметом спеціальних досліджень істориків. Збереглося чимало свідчень про те, що антипетлюрівська кампанія, пропаганда оцінок щодо «погромницького» характеру діяльності С. Петлюри й українського національно-визвольного руху взагалі, була розпочата ще до вбивства. Саме це, зокрема, засвідчив у своїх щоденникових записах академік, віце-президент Всеукраїнської Академії Наук Сергій Єфремов. У 1923 р. він занотовує:

«Вчора почав у „Пролетарській Правді“ свої згадки про Петлюру Пінхус Красний, безнадійний міністр в жидівських справах при уряді УНР. Звичайно Петлюра виходить злісним погромщиком... Падлюка... Чого ж ти мовчав, коли був в уряді? Правда, вже була тоді версія, що цей переможний бердичівець був просто за більшовицького агента в українському уряді. Можливо. Але навіть цей агент власне нічого страшного фактично розповісти не може і його ієреміяди досить таки бліденькі вийшли».

Після пострілів С. Шварцбарда такого роду пропагандистські зусилля були подвоєні. Для ілюстрації знову звернімось до щоденника С. Єфремова.

28 травня 1926 р. він робить такий запис: «В газетах канібальський танок над трупом забитого ворога. Тільки що вчорашній українець обернувся вже у французького громадянина. Падлюки... Кажуть, що газетам заборонено називати ім'я убивника і називати його тільки французом звелено. Кого ці ідіоти одурити думають?...»

А ось запис від 29 травня 1926 р.: «Засичало гаддя і розперезалося. Симульоване презирство, неукрита радість й брехня, брехня без кінця і краю. Що це за люди, що це за люди... Сьогодні Щупак у „Пролетарській правді“ вискочив з статтею, якій імення трудно добрати. Починає з того, всупереч власним своїм повідомленням, що це не політичне вбивство. Далі повно гадючої злоби, брехні, наклепу, щоб принизити мертвого вже ворога. Що це за люди... що це за люди... Навіть того своїм гадючим мозком не здогануть, що їм самим не вигідно так принижувати ворога: адже, що їм за честь, коли такого

нікчемного подолали... В тім ото й річ, що вони і самі не вірять у те, що брешуть, і нахабством намагаються прикрити свій страх і радість. Гидота, а не люди».

До речі, далі у своєму записі Сергій Єфремов дає коротку, але вельми змістовну характеристику С. Петлюрі. Напевно, варто ознайомити з нею сучасного читача: «Петлюру я знав либонь з 1905 р. Ближче до нього придивився року 1907, коли він був за секретаря в „Раді“. І ближча знайомість була не на його користь. Багато було в ньому тоді есдечеського духу — хвастливості, доктринерства, і несерйозності. Були й неправильні штучки, через які довелося йому одмовити від секретарювання в „Раді“... Потім він зник у Москву. Коли я вступив з ним уже 1912 року в редакції „Украинской жизни“, я не пізнав колишнього Семена: виріс, споважнів, розважнів, розвинувся, занехаяв свої колишні витівки. В Центральній Раді в 1917–1918 року він був одним з найбільш вдумливих і розвинених політиків. По тому, як уступив він до Директорії, я з ним мало стрівся, але кожного разу робив він гарне враження. Люди, що з ним працювали за останніх, найважчих для України часів, кажуть, що це був справжній державний муж з умінням поводитись з людьми, обернутись в трудних обставинах, підбадьорити серед бою, виказати особисту кмітливість, що так чарує простих людей. В усякому разі... це була єдина безперечно чесна людина в діях, що їх революція винесла у нас на поверх життя. Грушевський — пожалья боже, що з його сталося; Винниченко крутиться, мов тріска в ополонці; решта — просто дрібні, нікчемні людяці. Один Петлюра стояв на своїй позиції, не похитнувшись, і коли б не переможні сили, то свого був би досяг. Та мабуть ще не доросли ми до того, щоб „самим о себе советувати“. Як нам колись вибивали очі московські бояре і особисті зусилля не могли загальної нікчемності подолати. Один козак із мільйона свинопасів нічого не вдіє... І може трагічна смерть єдиного козака тисячу нових народить».

Під час роботи з архівними документами я не одноразово переконувався, як уважно стежило партійно-державне керівництво України у 20-ті рр. за тим, що було пов'язане з ім'ям Симона Петлюри, з його діяльністю в еміграції. Збереглося чимало — і я певен, що знайдеться ще багато — документів, які стосуються його загибелі.

Сьогодні мені хотілося б оприлюднити один з документів, який ще ніколи не друкувався (бо дуже ретельно був захований) і який яскраво засвідчує, що не тільки живий, а й мертвий Петлюра, можливість скористатися його вбивством, щоб нарешті люди взнали про нього хоча б частину правди, — все це становило велику небезпеку для большевицької влади в Україні у 20-ті рр. Цей документ також яскраво засвідчує, що судовий процес над вбивцею Петлюри не був звичайним юридичним ритуалом, що у нього були свої «драматурги» (цілком можливо і з ОДПУ ССРСР та ДПУ України).

Ідеться про лист, що його під грифом «Цілком таємно» у січні 1927 р. член колегії Народного комісаріату іноземних справ ССРСР, уповноважений цього комісаріату в Україні О. Г. Шліхтер надіслав тодішньому генеральному секретареві ЦК КП(б)У Л. М. Кагановичу. Прочитуємо листа, зберігаючи стилістику і орфографію:

«У недалекому майбутньому — наприкінці лютого ц. р. має бути в Парижі процес Шварцбарта, вбивці Петлюри. Петлюрівська еміграція веде широкі приготування до процесу, добирає різні матеріали, свідків для того, щоб надати цьому процесові політичного значення, зобразити Петлюру національним героєм й мучеником за ідею визволення українського народу, при чому безсумнівно будуть здійснюватись спроби представити Шварцбарта сліпим зряждям в руках радянських агентів.

Для того, щоб відвернути такий наслідок процесу, необхідно здійснити всі заходи для того, щоб розбити побудови еміграції. Управління Упов. НКЗС (Наркомат закордонних справ — Ю. Ш.) вважає, що шляхом надання у розпорядження захисту відповідних документів і свідків це зробити можливо.

Наші директиви по веденню процесу повинні бути такі:

1. Петлюрівський рух не був національним революційним рухом широких українських мас і нічого спільного з революцією на Україні не має. Навпаки, це був авантюристичний рух, що неминуче перетворився в отаманщину, з усіма проявами, які випливають звідси — погромів, пограбувань, насильства над мирним населенням тощо.

2. Цілком неправильна й неприпустима підміна провини Петлюри і петлюрівщини в організації погромів — провиною всього українського революційного руху, спрямованого до повалення національно-соціального гніту російського царизму.

3. Виправдання або обвинувачення Шварцбарта за здійснення терористичного акту ні в якому разі не може зняти з Петлюри і всього очолюваного ним руху, відомого під іменем петлюрівщини, відповідальності за погроми та інші завдані ним нещастя.

4. Для обґрунтування й доказу вищенаведених положень, Упов. НКЗС та Д.П.У. повинні прийняти всі заходи до постачання українського представника в Парижі усіма необхідними матеріалами й документами, а також зізнанням свідків.

5. Вважати недоцільним виступ як свідків членів Головної Управи Українського Товариства Червоного Хреста т. т. Златковського та Лінниченка.

6. Особливо важливим вважати виступ на процесі свідком колишнього старшого ад'ютанта Петлюри — Лисенка, котрий добре знає як особисте життя Петлюри, так і всю його політичну і військову діяльність на Україні після революції. У разі потреби, дозволити Упов. НКЗС взяти на себе витрати по поїздки Лисенка в Париж (Лисенко сам висловлює бажання виступити на процесі, при чому органи ДПУ впевнені у його повній благонадійності).

7. Не заперечувати проти виклика захистом як свідка Винниченка, котрий неодноразово в своїх друкованих творах характеризував петлюрівський рух як авантюристичний, що не має нічого спільного з революційним рухом українських трудящих мас; він цілком покладає провину за організацію єврейських погромів на Петлюру. (Управління Упов. НКЗС не має підстав боятися, що виступ Винниченка може перетворитись у демонстрацію проти УСРР і таким чином побічно допомогти петлюрівським організаторам процесу,

оскільки останнім часом Винниченко відійшов від еміграції, і, як видно з його останньої брошури „Поворот на Україну“, шукає шляхів зближення з Українською радянською владою).

8. Рішуче заперечувати проти пропозиції захисту викликати свідком Мілюкова, запропонувавши українському представникові в Парижі здійснити всі відповідні заходи.

9. Запропонувати українській радянській пресі не роздмухувати значення процесу і вміщати тільки повідомлення й матеріали про процес, що надоходять від ТАРС або від Упов. НКЗС, але ні в якому разі не від власних кореспондентів.

10. Відповідальність за втілення в життя даних директив покласти на тов. Полоцького, надалі до призначення офіційного українського представника в Парижі.

21 січня 1927 р. Політбюро ЦК КП(б)У розглянуло питання «Про процес Шварцбарта». Приводом для цього став наведений вище лист за підписом О. Г. Шліхтера. Було вирішено відрядити в Париж на процес відомого партійного діяча (до речі, в минулому меншовика, а через 10 років жертву репресій) Миколу Попова. 18 лютого 1927 р. Політбюро повертається до цього питання і спеціальним рішенням виділяє М. М. Попову для відрядження чималий кошт — 2500 карбованців.

Восени 1927 р. відбувається судовий процес, наслідки якого відомі: Шварцбард, завдяки кваліфікованим маніпуляціям адвоката Тореса та деяким іншим факторам, був виправданий.

Андрій Яковлів, політичний діяч, адвокат, дослідник історії українського права, у своїй добре аргументованій розвідці «Паризька трагедія» (уривки з неї у березні 1992 р. були надруковані в газеті «Вечірній Київ») переконливо обстоював думку про те, що Симона Петлюру вбито за пляном, розробленим ОДПУ ССРСР, а сам процес над вбивцею проводився необ'єктивно.

Документ, з яким ми щойно ознайомились, якщо і не підтверджує це, то в усякому разі засвідчує, що розглядаючи питання про вбивство Петлюри, не варто поспішати відкидати таку версію, адже давати директиви на кшталт наведених вище могли лише ті, хто відчував в собі силу впливати на хід подій у, здавалося б, далекому від Москви Парижі.

Ще один принциповий момент. І постріли Шварцбарда на вулиці Расіна, і паризький судовий процес — все це в кінцевому рахунку було вдало використане для дискредитації тих сил українського національного руху, складовою частиною яких був Петлюра. Не дарма у наведеному вище листі цей рух вимагається зображувати як «авантюристичний». Саме цей стереотип десятиріччями культивувався офіційними вітчизняними істориками. Нині, хоча й непросто, почалося подолання цього стереотипу. Можна впевнено сказати, що ретельне вивчення недоступного раніше архівного матеріалу прискорить цей процес, дозволить демістифікувати історію загибелі Симона Петлюри, назвати імена справжніх винуватців, відкинути у небуття стару провокативну версію, яка сіяла ворожнечу між українським і єврейським народами, заважала відродженню історичної правди.

Степан СЕМЕНЮК

ПОВЕРТАЮЧИСЬ ДО ОПУБЛІКОВАНОГО

(Л. П. Нагорна: «Позиція України у новоствореній союзній державі; 20–ті роки крізь призму 90–их», «Український Історичний Журнал» 1/93)

В першому числі «Українського Історичного Журналу» за 1993 рік опубліковано дуже цікаву статтю Л. П. Нагорної про позицію України в ССРСР у двадцятих роках. Мабуть Авторці не легко було змінити, за її висловом, рожеві фарби на, власне, — які? Скажімо, децю біліші. Коли б стаття була написана, скажімо, двадцять років тому, то напевно не одному допомогла б зрозуміти міти про «рожеві фарби», якими мальовано нам історію ССРСР/УСРСР. Але сьогодні, сливе три роки після проголошення народом України своєї державної незалежності, вже треба, на нашу думку, писати всю правду про «утворення союзної держави» — ССРСР. За писання історичної правди до в'язниць — покищо! — не запихають, а тому робити спроби вибілювати національну зраду тодішніх лідерів УСРСР не годиться. Національний герой наших сусідів двісті років тому писав, що *«Першою умовою позбутися неволі є — відважитися бути вільним!»*.¹ На жаль Авторка не тільки не відважилася, але не хоче бути вільною ЛЮДИНОЮ і не хоче цього для свого НАРОДУ. З її способу думання і виводів віє малоросійством і кріпацькою ментальністю: федералізм, союзна держава, внутрішня суверенність, новоутворене державне об'єднання і т. д., і т. д....

Годі заперечити право Авторки на свої політичні переконання і їх голошення, але науковець з покликання зобов'язаний і писати правду про факти, і правдиво їх насвітлювати. А що найважливіше — не забуваймо, що 20–ті роки були тільки продовженням реалізації політики РКПб — зміцнення ССРСР. Авторка має право боронити переконливо чи непереконливо ССРСР, але пригляньмося чи має вона в цьому слухність.

Л. Нагорна пише: «Історія утворення на руїнах Російської імперії нового державного об'єднання (підкреслення моє — С. С.) писалася однією рожевою фарбою (доводиться визнати, що іншої не знаходилося і в автора цих рядків)». Щож, в народі кажуть, що признання до вини лагодить вимір кари. Біда в тому, що Авторка і далі доводить те саме, що й колись, тільки в біліших фарбах, і не більше. Жаль! Ну бо, що таке «об'єднання»? Якби не дивитись, то об'єднання завжди закладає рівність об'єднувальних суб'єктів, чого в

¹ Підкреслення наше — Редакція «ВШ».

«новоутвореному державному об'єднанні» не було, бо творилося воно старим імперським центром; другим визначником об'єднання завжди є *добровільність*, чого теж не було, було натомість *завойовання* імперським центром інших країв. В. Затонський писав: «Наша партія поставила собі за ціль створення Радянської України, незважаючи на неприхильний стосунок значної частини робітничого класу і селянства». Ось вся майже правда про тодішній стан положення в Україні.

Але вернімося до «новоствореної союзної держави», як Авторка називає ССРСР. Отож, з правової точки зору, ССРСР ніколи не було утворено; нема жодного юридичного документу, чи, як в советській публіцистиці називали — Деклярації про створення ССРСР, яка була б підписана т. зв. урядами т. зв. республік і ратифікована їхніми парламентами, тоді — ЦВК. Хай Авторка назве й опублікує такий документ, і подасть його юридичну важність, то за це будемо вдячні. ССРСР заіснував як спадкоємець російської імперії на засаді права привласнення (право *засидження*), або, як хочете — на праві *де факто, а не де юре*. До нас в Україну «нове державне об'єднання» Авторки було принесене на штиках російських «рабочих і матросов» двома заходами: в зимку 1918 і весною 1919 роках, про що Л. Нагорна не згадує ані словом.

Не можна погодитися з Авторкою, що «громадянська війна в Україні не могла не ослабити вплив національно-державницької ідеї, скомпромітованої недалекою політикою лідерів Центральної Ради і Директорії, їх відвертою орієнтацією на чужоземні сили». Це старе, витерте агітаційно-пропагандивне голосіння советської історіографії. Якщо з цього «гріха» щось треба звалити на лідерів Української ЦР, то тільки те, що вони в початковій стадії — рік 1917 — орієнтувались на чужі ідеї соціалізму принесені з Росії і сліпо вірили (хоч не всі), що перемога соціалізму в Росії автоматично принесе розв'язку всім питанням, у тому і національному. Тому вони не творили українського війська й інших державних структур, необхідних для правильного і нормального існування держави, а зокрема для її оборони. Але з усією силою треба наголосити, що *дії лідерів ЦР, спрямовані на створення Української держави — Української Народньої Республіки, були самостійними і без жодної орієнтації на чужоземні сили.*² Проголошення утворення УНР в 1917 р., зфедерованої з Росією, а в січні 1918 року вже *незалежної ні від кого держави українського трудового народу, було виявом самостійної волі ЦР і всього українського народу,*³ крім, очевидно, «молодих політиків» — большевиків Авторки.

Щойно вторгнення в Україну російських загонів «матросів і рабочих» на «поміч» харківському «урядові», змусили уряд УНР шукати помочі ззовні, бо власного війська подостатком Україна не мала. А з цього простий висновок, що і «громадянська війна» була принесена до нас разом з російськими большевицькими — і не тільки — військами.

² І тут підкреслення Редакції

³ Тут підкреслення Автора — С. С.

А почалось все це наше лихо від втечі з Києва в грудні 1917 року з 1 Всеукраїнського З'їзду Рад малої групи російських большевиків різних відтінків до Харкова під опіку російських червоних і білих військових загонів. У Харкові вони відбули свій «з'їзд» рад, утворили свою «владу» у формі ЦВК і проголосили в Україні «радянську владу». Але, увага! Щоб обманювати людей, харківська група большевиків виступала від імені Української Народньої Республіки аж до весни 1919 року, її «державні» структури називались не «наркомами», а «секретаріятами», як в Центральній Раді. Видно, що вже не так дуже була «скомпромітована національно-державницька ідея» в Україні, коли її вороги мусіли прикриватись її іменем.

Якщо йдеться про сам т. зв. «з'їзд рад» у Харкові то, по-перше, жодних офіційних документів про хід його роботи досі не опубліковано. Все, що є відоме, подавалося за спогадами-розповідями його учасників, зрештою, дуже суперечливих, які були публіковані в російській пресі в Україні: «Известия Юга», «Донецький пролетарий»... Невідомо також скільки було учасників того «з'їзду». За найбільше вірогідними оповідями було їх аж ... біля сімдесяти. По-друге, «з'їзд» відразу був *зорієнтований* на чужоземні гостро ворожі незалежній Українській Державі сили — на Совнарком Росії, а властиво діяв по директивах останнього і тому прийняв «постанову» про розповсюдження в Україні законів Російської Федерації, що *формально* усувало перешкоди висилці російських військ в Україну проти України й Української Держави. *А це вже була національна зрада* «молодих політиків» Авторки. Повторім ще раз: група большевиків, що побігла з Києва до Харкова і там «створила» для нас, без нас і за нас «радянську владу», мусіла діяти від імені УНР. Яке лицемірство! Вони називали навіть свій офіціоз — «Вісник УНР», що свідчить, що національно-державницька ідея в Україні була таки міцно вкорінена. З другої сторони, ця група творила відкрити національну зраду, приймаючи постанову — про вхід України в склад Російської Федерації. Отже, ті «молоді політики» Авторки добре знали, що чинили і про жодний намір «забезпечити суверенітет нової держави» — якої? — вони не думали. Якраз навпаки: їм йшлося про знищення молодого і безборонної Української держави — Української Народньої Республіки.

Виходячи з вище сказаного, поставмо питання: яка «свідомість спільної долі Росії і України мала жити надії на можливість плідної співпраці рівноправних суб'єктів федерації», коли за словами самої Авторки, советська Україна мала мати тільки якусь «внутрішню суверенність», а властивим *сувереном* мав бути Центр, тобто Москва? І що воно таке та «внутрішня суверенність»? Про яку спільну долю Росії і України гомонить Авторка, якщо від віків Україна була для Росії тільки провінцією, російською провінцією? Чи це не є свідомість малоросійська?

Ленінська «внутрішня суверенність», про яку так глаголить Авторка, і яку ніби боронили лідери УССР в двадцятих роках, але за пізно схаменулись? Ця політика — це щось таке, немов би від вашої комунальної квартири ключі мав ваш сусід, або ЖЕК. У такій зачиненій

ЖЕКОМ квартирі ви могли б досмерти вести диспути цілою навіть сім'єю про свою «внутрішню суверенність», що й сталося з Україною.

Не від речі буде запитати Шановної Авторки, чим займалися «молоді політики» і лідери УССР до революції, що вони робили і зробили для відродження хоч-би української національної свідомості, не питаючи вже про національно-державницьку ідею? Треба ствердити, що *нічогоісінько!* Навпаки, робили багато виключно проти відродження української політично-державницької думки. Вони працювали над вдосконаленням Росії — зміни суспільно-політичного ладу в російській імперії і не більше. А по большевицькому перевороті більшість з них працювала в злочинному ЧК, не поминаючи у певний час, М. Скрипника...

Для кращої характеристики «молодих політиків» Авторки, а зокрема, як вони «боронили суверенітет молодій державі», наведемо заяву представника т. зв. «українського робітничо-селянського уряду» з Харкова (Ленін називав той «уряд» ЦВК харківський) в Бересті на мировій конференції, куди його післав сам В. І. Ленін: «український робітничо-селянський уряд вважає Совнарком як орган Всеросійської радянської влади правомочним виступати від імені всієї Російської Федерації і що делегація українського робітничо-селянського уряду (...) буде діяти в складі Загальноросійської делегації і в повній згоді з нею». Це було в січні 1918 року, отже три роки перед «утворенням» ССРСР. Чи у людини здорового глузду, не кажучи вже про політиків, навіть «молодих», після такої заяви могли бути сумніви, який «суверенітет нової держави» забезпечували представники т. зв. «робітничо-селянського уряду» з Харкова? Чи могли бути сумніви, кому служать «молоді політики» Авторки? І ось в 1993 році Шановна Авторка переконує нас, що вони немов хотіли «забезпечити суверенність молодій державі». Є це політична неграмотність, а чи лицемірство?

Чи В. І. Ленін, посилаючи в Україну Г. К. Орджонікідзе з армією грабіжників, питався згоди в «українського робітничо-селянського уряду» з Харкова? Чи питався того «уряду», коли послав в Україну проти молодій Українській державі — УНР, а за ленінською термінологією: *на Юг Росии*, війська Антонова-Овсієнка та інших?

Не питався, хоч це, за словами Авторки, було втручання, і то збройне, у «внутрішню суверенність» советської України.

Для ще більшої ясності справи нагадаймо ще два «епізоди» імперської політики большевиків під проводом «доброго», за словами Авторки, Леніна.

Як відомо, в 1920 році російські війська Тухачевського перли на Варшаву. І ось тоді з буржуазно-капіталістичною Німеччиною певний перемоги Ленін наказав вести переговори про встановлення границі між Советською Росією і Німеччиною по лінії границі з ... 1914 року. І це діялось перед «утворенням» ССРСР, але після проголошення ленінського декрету про ухилення актів поділу Польщі в XVIII і після проголошення ленінської Деклярації про самовизначення народів. Отже, большевики (і ті, що в Україні!) змагались за відновлення Російської імперії тільки з новим рабським суспільним ладом, але імперії з сильним і всевладним Центром. Чи не знали про це

«молоді політики» Авторки в двадцятих роках? Знали, бо вони були співтворцями тієї політики.

Другий «епізод». В 1921 році РСФСР і Польща уклали і підписали т. зв. Ризький Трактат про мир і спільну границю (якою могла бути, Шановна Авторко, «спільна» границя між РСФР і Польщею?). В працях комісії, яка підготувляла цей Трактат, зовсім не брала участі БССР, хоч вона, власне, граничить з Польщею, а «українську» делегацію *привезли* під кінець розмов і то на жадання польської сторони. До речі, Е. І. Квірінг і Ю. М. Коцюбинський були тоді, так би мовити, периферійними діячами компартії в Україні, яких упхали до складу делегації РСФСР, і такими вони підписали цей Трактат. Ось текст підпису советської делегації на Ризькому Трактаті:

«УРЯД РСФСР в своєму імені
і з уповноваження
УРЯДУ БССР,
а також
УРЯДУ УССР».

Читайте й завидуйте, Шановна Авторко! Властиво, тут немає чого дивуватись, бо в першому Артикулі Трактату написано, що його, себто Трактат, «уклали *гові* високі договірні сторони». Власне, не чотири сторони, як нам вмовляли десятиліттями советські «історики», а дві: Польща і Росія. Якщо йдеться про ратифікацію Трактату, то БССР зовсім цим не займалася, а за УССР «ратифікував» його на «пропозицію» В. І. Леніна сам Г. І. Петровський, навіть не «парламент», ані не «уряд» УССР. Послухаймо, як коментував «президент» УССР «ратифікацію» Ризького Трактату:

«Незважаючи на те, що Англія пропонувала встановити кордон між Польщею і Україною на т. зв. лінії Керзона на Зах. Бугу, *Радянський Уряд* (підкреслення моє) великодушно відсунув кордон значно на схід по річці Збруч. В цьому він керувався найгуманнішими міркуваннями заглядати образи, які систематично терпіла Польща від царського уряду»... І далі: «Нашими умовами миру ми довели, що не хочемо приєднати до себе жодного клептика землі польського трудового народу».

Думаю, що коментувати «великодушність» советського уряду не треба. Царський уряд завдавав образи Польщі, а загладжував їх советський уряд українськими землями. Большевицько-московська мораль в малоросійському виданні! Такого відношення до долі власного народу і його землі не знайдете ніде в світі. На це були здібні тільки «молоді політики» Авторки — «українські» большевики. Був це другий акт національної *зради* України!

Властиво, дивуватись годі навіть тоді, коли пригадаємо слова комуністів В. Шахрая і С. Мазлака з 1919 року: «Ми були об'єктивно неукраїнською партією, (...) а російською партією, себто, власне кажучи, великоросійською».

І тому не можна погодитися з Авторкою, коли вона переконує нас, що «історія Союзу мала б інший вигляд, коли б його «конструктори прислухалися до українських застережень, забезпечивши в новому державному утворенні суверенні права республік», бо те «нове

державне утворення» від самого початку творилося не для «республік», до того ще й «суверенних». Не було такого в програмі РСДПб/РКПб. Не треба обманювати, Шановна Авторко, ані себе, ані людей. Поступки, власне — поступки Леніна націоналам були поступками тактичними, а до того лицемірними!

Має слухність Авторка, коли пише, що «завдяки Раковському, Скрипникові, Фрунзе й іншим діячам Україна зробила всій внесок у теорію федералізму», коли тільки додамо, що та «теорія» була лише різновидністю російського чи советського імперіялізму; та «теорія» була спрямована на виполоскання з нашої душі і нашого розуму української національно-державницької ідеї і самостійницької політичної думки, наслідки чого покутуємо й досі. Ті «теоретики» (жаль, що Авторка не подала їхніх «теоретичних» праць) знищили Українську Державу, завоювали кроваво Україну в двадцятих роках і щойно тоді, як виходить, працювали над «теорією федералізму», тобто шукали місця для України в Російській Федерації — ССРСР. Що за підступне лицемірство! Їм було байдуже в якій «республіці» верховодити, лише б мати «свою республіку»; вони були там, куди посилала їх компартія, Центр, сам В. І. Ленін.

Виводити большевицький федералізм з ідеї федерації Кирило-методіївців, як це невміло робить Авторка, просто нечесно, щоб не сказати гірше, по-ленінськи... Це знов спроба вибілити «рожеву фарбу», якою послуговувалась раніше Авторка. Прочитаймо уважно всі конституції РСФСР, республік, ССРСР, прочитаймо уважно, не минаючи «ніже тієї коми, а тоді запитаймо: про який федералізм «глаголить» Шановна Авторка? Дискусія, очевидно, добра справа, але держава — це не дискусійний клуб!

Зовсім невігласністю є покликування Авторки на «подвійний суверенітет» і децентралізацію повноважень, які діють в США. Сама істота і суть держав, якими є США і «Союз»-Росія, неможливі до будь якого порівнювання, чи знаку рівності. США постали в переможній боротьбі над Центром в зовсім інших обставинах.

Якщо йдеться про Європу, то тут весь суспільно-політичний і економічний доробок повстав у незалежних національних державах, а не в «союзі». Європейську спільноту *пробують* творити вільні і незалежні державні народи, зрештою — не без сильного опору і конкуренції. І найважливіше: все, що тут твориться, не базується на будь якому імперському центрі.

Плачучи за «новим державним об'єднанням» — ССРСР, і експонуючи «позицію України» в ССРСР в 20-х роках — властиво так і нічого більше Авторка не змогла запрезентувати, крім власних здогадів. Шкода, що не спромоглася Л. Нагорна подивитись на позицію України крізь призму цілого періоду історії советської України в порівнянні з позицією народів, які в 1917-1918 роках зуміли захистити свою державну незалежність. Гадаю, що висновки були б повчальні.

Свої polemічні думання хочу закінчити ствердженням, що «позиція України в новостворенній союзній державі» була вирішена ще перед жовтневим переворотом в Петрограді: Україна мала залишатись частиною нової російської імперії-«федерації» з новим суспільно-

політичним ладом, сильно сцентралізованим. Іншої думки большевики і не допускали. Все пізніше було лише похідною від «великої соціалістической октябрьской революції», і вибілювання на всі способи «українських», а властиво — московсько-большевицьких діячів в Україні, — нічого не змінить. Навіть, якщо скажемо, що ті «діячі» хотіли «забезпечити суверенітет», чого не можна брати до уваги, бо й так в двадцятих роках було вже на це запізно. Доля України рішилась в 1917 і 1919 роках, коли російські червоні війська «матросов і робочих» прийшли на «поміч молодим політикам»-большевикам в Україні і в кров'ї втопили українську національну революцію та її здобуток — Українську Незалежну Державу. Очевидно, гріхом тодішніх лідерів ЦР було те, що вони не розуміли хвилі часу державотворення і *не хотіли*, в своїй соціалістичній наївності, створити державні структури, здібні оборонити НЕЗАЛЕЖНІСТЬ України. Але це не може бути приводом для оправдання «молодих політиків» Автори, які допомогли Москві завоювати Україну.

На закінчення дедикую Шановній Авторці слова професора державного права Сан-Петербурзького університету А. Градоського:

«Право народності на самостійний розвиток, так мовити, полягає в незмінних законах моральної природи людини; здійснюється ходом всесвітньої історії. Але це право природне залишилося б мертвою літерою, якби здійснення його не було забезпечене зовнішньою умовою — політичною самостійністю народу. Для того, щоб самостійний розвиток народу в культурному, моральному та економічному відношенні був забезпечений, цей народ мусить створити свою державу, мати свою верховну владу».

Ці слова були написані понад сто років тому, але Л. Нагорна сьогодні все ще закликає нас до «союзної держави», в ім'я чого і для кого?

Коли дочекаємося «Вашінгтона з новим *праведним* законом» про нашу історію? Коли *відважимося* бути вільними?

І все ж таки добре, що стаття Л. Нагорної появилась. Може вона згідно із засадою відвортної реакції побудить наше мислення.

Зельона Гура,
березень, 1994 р.

Використана література:

- «Южной Край», листопад 1917 р.
- «Известия Юга», грудень 1917 р.
- «Донецкий пролетарий», грудень 1917 р.
- «Стосунки польсько-радзєцке»
- «Трактат Ризкі»
- «До хвилі, що діється в Україні і з Україною»
- «З революційного минулого»
- «Внешняя политика СССР»
- «Национальный вопрос в истории и литературе»
- та інші документи і публікації.

Наталка ПРУДКА

ДО ПИТАНЬ АТОМОВОЇ ЕНЕРГЕТИКИ, АЕС, КАДРІВ

*Країни «Великої Сімки» наполягають
на закритті Чорнобильської АЕС*

Три мільярди доларів США коштуватиме Україні рішення про закриття Чорнобильської атомної станції, — таку суму заявив український уряд на робочій зустрічі делегації країн „Великої сімки“ 3 травня цього року в Києві.

Керівник делегації країн „сімки“ з ядерної безпеки Антоніо Пуріні підтвердив готовість найсильніших індустріальних країн світу розглянути можливість фінансування робіт, пов'язаних із закриттям ЧАЕС, пошуку можливих додаткових джерел енергії.

„Питання закриття ЧАЕС повинно стати головною темою для обговорення на майбутній зустрічі в Неаполі керівників держав та урядів семи провідних індустріальних країн у липні цього року“, — заявив по завершенні зустрічі в Києві міністр-делегат щодо європейських справ Франції Ален Ламассур.

На сесії Європарламенту в Страсбурзі, за словами Карлоса Пімента, представника групи лібералів в Європарламенті, дано підтвердження про намір надати фінансову допомогу на будівництво в Україні двох нових реакторів, при умові, що буде закрыта діюча Чорнобильська атомна станція.

Питання фінансування для закриття ЧАЕС вимагає додаткового вивчення проблеми, — сказала член Європарламенту Анна-Марі Гудмейкерс кореспондентові УІС. 100 млн. ЕКЮ надасть організація „Евроатом“. Фінансування будівництва двох реакторів здійснюватиме Європейський банк реконструкції та розвитку.

Між іншим, названа українським урядом сума в 3 млрд. доларів, на думку членів Європарламенту, значно завищена.

Технічна допомога Європейського Союзу згідно програми TACIS, що передбачає вивчення проблеми ядерної безпеки України, а також надання консультаційної допомоги, становить 53,4 млн. ЕКЮ, охоплюючи програми допомоги 1991, 1992, 1993 років.

За часів ССРСР, коли атомні електростанції були підпорядковані Міністерству середнього машинобудування ССРСР, що було могутнім і розгалуженим військовим відомством, і мало широку мережу науково-дослідних інститутів, промислових підприємств і навчальних закладів. І саме в системі цього міністерства готували кадри для атомної галузі, в тому числі й в Україні навчали спеціалістів певних напрямків. Приміром, в Одесі випускали найкращих дозиметристів-радіометристів, у Харкові — спеціалістів в галузі реакторного матеріалознавства й т. ін. А оперативний персонал, тобто тих, хто

працює безпосередньо на АЕС, навчали у вузах Росії. Тепер, коли замість старого Союзу виникли молоді незалежні держави, вони повинні готувати „ядерні“ кадри для себе самі. Через це й виникла така ситуація, що в Україні оперативний персонал ніхто ніде не готує. Проте це лише один аспект проблеми.

Другий аспект — соціально-психологічний. За часів колишнього СРСР по рівню й культурі обслуговування українські атомні станції були на найвищому рахунку, тому вважалося за честь бути запрошеним працювати на цих станціях. Тому й спеціалісти тут були високої кваліфікації. А тепер ситуація склалася таким чином, що Україна в глибокій економічній кризі, люди мало заробляють, а суспільна думка в Україні йде явно не на користь атомної енергетики: всі вважають за свій обов'язок її облягати, вимагати закриття АЕС. І чи піде молодь у таких умовах навчатися на ці спеціальності? Але оскільки атомна енергетика існує в Україні, її необхідно експлуатувати або в якості діючої, або в якості об'єктів, виведених з експлуатації. А для цього також необхідні фахівці. Спеціалістам відомо, що, відповідно до технічних норм, лише для розробки проєкту виведення будь-якої станції необхідно 5 років, адже кожна станція й кожен атомний блок на ній має свої особливості. А щоб реалізувати цей проєкт: зупинити реактор, розхолодити його, вивантажити паливо й т. ін, потрібно ще не менше кілька років.

Окрім того, як повідомив Петро Шмарін, дуже вірогідно, що Україна візьме курс на організацію власного виробництва ядерного палива. Це буде, по-перше, економічно вигідне, а по-друге, дозволить унезалежитися від Росії, яка є монополюським постачальником твєлів. Для створення власного паливного циклю також необхідні відповідні спеціалісти. Тобто нагальною є необхідність готувати таких фахівців:

- спеціалісти-експлуатаційники,
- спеціалісти, які будуть забезпечувати виведення АЕС з експлуатації;
- спеціалісти з проблем поводження з радіаційними відходами;
- екологи-радіометристи;
- спеціалісти паливного циклю.

Щоб створити мережу таких факультетів — потрібні викладацькі кадри, професура, але необхідні також і наукові дослідження, проведення пошукових робіт, спрямованих на підвищення безпеки та ефективності експлуатації станцій. Тобто треба створювати наукове супроводження, як це робиться в цивілізованих країнах.

У ході обговорення з'ясувалося, що це проблема не лише атомної енергетики, але й народної освіти. Адже зрозуміло: щоб навчити спеціаліста, треба мати тих людей, які навчаються. Покищо в Міністерстві освіти України вважають, що вони утримують тих викладачів, які вже з вересня цього року можуть почати готувати спеціалістів-атомників у достатній кількості. Київській політехнічній інститут має професорсько-викладацький склад, щоб найближчим часом випустити 200 студентів по спеціальності „ядерно-енергетичні інсталяції“; можна швидко відновити в Одеському та Харківському університетах відповідні спеціальності; Севастопольський військово-

морський інститут, який раніше готував спеціалістів для Советської Армії, які працювали на атомних човнах, може готувати спеціалістів для „дивільної“ експлуатації атомної енергії.

Перспективною є пропозиція залучати до атомної енергетики офіцерів, які нині обслуговують ядерну зброю, а невдовзі будуть звільнені в запас — більшість з них мають високу кваліфікацію і їх зовсім небагато треба вчити, щоб перекваліфікувати для роботи на об'єктах атомної енергетики.

Тобто можливостей спасти ситуацію покищо багато, але якщо момент буде упущений і все триватиме по-старому, ситуація може стати зворотною. І необхідна державна допомога: треба коштів, обладнання, лабораторії, де б студенти засвоювали чіткі практичні навички.

На засіданні проблему було поділено на два напрямки: заходи, які треба вживати терміново, розробка комплексної національної програми підготовки кадрів для атомної енергетики, і обговорено шляхи й методи реалізації екстремних заходів.

Обговорювалося й таке дразливе питання, як фінансове забезпечення програми. Члени Комісії зійшлися на тому, що кошти можна взяти лише за рахунок підвищення тарифів на електричну енергію. Українські атомні електростанції виробляють майже 40% електроенергії в країні. Якщо тарифу лише на цю електроенергію підняти на 10% (а як вважають спеціалісти Держкоматому, вона вдвічі дешевша за інші види), це дозволить фінансувати створення й реалізацію Національної програми підготовки кадрів.

Передбачено, за рахунок підвищення тарифів за електроенергію створити в Держкоматомі спеціальний Фонд підготовки спеціалістів і цільовим призначенням передати необхідні кошти Мін.освіти, щоб вузи могли починати набір студентів у поточному році; окрім того в рішенні, підтриманому всіма членами комісії, рекомендовано:

підтримати і розширити взаємодію між Держкоматомом і Мін. оборони з метою підготовки спеціалістів для атомної енергетики у військових училищах, а також для залучення військових спеціалістів, які звільняються в запас у зв'язку із роззброєнням;

розширити мережу факультетів перепідготовки кадрів і підвищення кваліфікації;

під керівництвом Держкоматому й при сприянні Комісії приступити до підготовки Національної програми;

доручити голові Комісії з питань ядерної політики професорові Вікторові Бар'яхтару підготувати листа Президентові України, в якому окреслиться надзвичайність ситуації і шляхи виходу з неї.

Зрозуміло, що рішення комісії не є обов'язковим для будь-яких державних структур, згадуваних у цьому документі, бо комісія є до-радчим органом. Але можна сказати, що в Україні вона є найбільш авторитетною і обізнаною в цих питаннях, оскільки тут зібрані най-авторитетніші вчені та найвищі керівники міністерств і відомств, дотичних до атомних проблем. До складу комісії входить 13 осіб: це п'ять провідних в цій галузі українських вчених — Бар'яхтар, Трефілов, Гродзінський, Зеленський, Вишневський; керівники трьох „атомних відомств“ — Держкоматом, Держкоматомнагляд, Мін.Чорно-

биль; міністри екології, оборони, освіти, машинобудування й конверсії, зовнішніх зв'язків та голова Служби безпеки України. Проте в засіданнях бере участь значно більша кількість осіб, адже кожен керівник залуцає до обговорення своїх провідних спеціалістів.

На думку голови секретаріату Петра Шмаріна, вплив Комісії вже відчутний. Раніше кожне відомство намагалося, так би мовити, „потягнути ковдру на себе“, а для держави необхідно вибирати оптимальний варіант. Саме це й відбувається на засіданнях комісії. Приміром, нещодавно Кабінет Міністрів зобов'язав Держкоматом вирішити питання перспективного типу атомного реактора. На Комісії було обговорено це рішення, і, як повідомив Петро Шмарін, дійшли до висновку, що не можна таке надзвичайно важливе й складне питання вирішувати, обмежившись лише одним відомством. Щонайменше необхідно визначити його на конкурсній основі, щоб усебічно співставити, який реактор найбільш прийнятний за економічними, природними та іншими умовами.

Петро Шмарін розкрив організаційну „кухню“ — як організовано роботу комісії. А відбувається це таким чином: ініціатор питання надсилає тези або доповідь по проблемі і власний проєкт рішення у секретаріат комісії, який організує наукову експертизу цього проєкту; за допомогою радників-консультантів готує власний проєкт рішення і направляє всі матеріали членам комісії для ознайомлення не пізніше, ніж за тиждень до засідання. Необхідно зазначити, що всі члени комісії працюють на громадських засадах, лише три працівники секретаріату отримують платню.

Основною проблемою в організаційному пляні є нині інформаційне забезпечення, яке давало б змогу так організувати роботу, щоб комісія йшла „по-переду подій“, щоб вона бачила й висувала проблеми, організовувала експертизу, і якщо, приміром, перед Держкоматомом поставана та чи інша проблема, комісія на той час вже підготувала експертизу. Враховуючи, що секретаріат створено лише останнім часом, зрозуміло, що вся ця процедура потребує вдосконалення, проте вже зараз впадає в очі „вузьке місце“ в цій системі: адже з Президентом, дорадчим органом якого є комісія, спілкується, кінець кінцем, лише Віктор Бар'яхтар, голова комісії, який складає листа і, при необхідності, роз'яснює Президентові позицію комісії, а це створює можливість суб'єктивного викладення проблеми і її вирішення.

Але, зрозуміло також, це такі високі сфери, щодо яких проста смертна людина може висловлювати лише припущення.

Українсько-російські відносини

Директор Виробничого об'єднання „Запорізька АЕС“ Володимир Бронніков повідомив, що станція отримала з Росії, з Новосибірського гірничо-хімічного комбінату, який є постачальником палива для реакторів ЗапАЕС, перші 62 касети. „Цей вид палива, який ми отримали, — зазначив Бронніков, — є лише частиною тих видів паливних касет, які нам потрібні. Тому ми зараз ведемо переговори з комбінатом, щоб надалі вони постачали нам касети по всій номенклатурі, яка

нам необхідна, а не лише те, що їм вигідно або є у наявності. Лише в такому випадку ми можемо це паливо використовувати. Бо виникла ситуація, що вони начебто відрпортували: „Паливо для Запорізької АЕС є!“, а ми його використати не можемо“.

Можна висловлювати будь-які припущення щодо цього факту: чи то сталося від „злої волі“, чи в них там, у Новосибірську, виробництво також „пробуксовує“, як і в Україні це часто-густо буває. Але цілком зрозуміло, що в такому важливому питанні, яким є паливне забезпечення атомної галузі, Україна має поклатися на власні сили, не розраховуючи на те, що „заграниця нам поможет“.

Ситуація з кадрами в атомній енергетиці важка

Майже рік тому при Президентові України створено Комісію з питань ядерної політики, яка є дорадчим органом і водночас національним науково-технічним експертом з цих проблем.

У квітні 1994 року відбулося чергове засідання Комісії, яке було присвячене питанню забезпечення об'єктів атомної енергетики кваліфікованими кадрами. Ініціатором засідання виступив Державний комітет з питань атомного та радіаційного нагляду („Держкоматомнагляд“): наприкінці 1993 року його голова Микола Штейнберг привернув увагу до того, що почастишали випадки позап'янових зупинок атомних б'локів, і висловив припущення, що пов'язано це з недостатнім кадровим забезпеченням атомної енергетики. У світі вже є прецедент, коли атомну електростанцію було зупинено через відсутність необхідної кількості кваліфікованих спеціалістів — це сталося минулого року в Болгарії, на АЕС у місті Козлодой.

Те, що ситуація в Україні дійсно критична, можна зрозуміти з того факту, що останнім часом з Південно-Української АЕС звільнилося 540 висококваліфікованих працівників. Ще більша кількість, як повідомив директор АЕС, має намір це зробити найближчим часом — після закінчення шкільного навчального року. Звільняючись, українські атомники від'їжджають до Росії. І не лише тому, що працівники російської енергетики отримують набагато більші зарплати. Окрім цього, діють ще кілька чинників, і якщо не вжити екстренних заходів, то через 1-2 роки, вважає голова секретаріату комісії Петро Шмарін, не буде кому експлуатувати й грамотно зупинити українські атомні станції.

Технічна допомога ЄВРОСОЮЗУ щодо ядерної безпеки України

За словами Миколи Виноградова, начальника відділу Управління координації технічної допомоги Агенції міжнародного співробітництва та інвестицій, в межах програми TACIS у вирішенні питань ядерної безпеки Україні надана технічна допомога в реалізації проєкту підвищення безпеки діючих АЕС обсягом 8 млн. ЕКЮ, технічного забезпечення безпеки діючих АЕС, обсягом 1,5 млн. ЕКЮ. На вирішення проблеми створення тимчасових сховищ радіоактивних відходів за програмою TACIS Євросоюзом надана допомога 3,5 млн. ЕКЮ.

На реалізацію проєктів щодо підвищення безпеки діючих атомних станцій (Рівенська, Південно-Українська, Запорізька) Евросоюзом виділено по 4 млн. ЕКЮ на кожну станцію за програмою TACIS-92.

Варто відзначити, що крім надання інтелектуальної консультативної допомоги, за умовами реалізації проєкту передбачена можливість поставок техніки та запасових частин на діючі атомні станції обсягом до 40% від загальної вартости проєкту.

Нині вирішено питання поставок на діючі атомні станції обладнання на суму по 1,5 млн. ЕКЮ на кожну атомну станцію.

Загальна сума технічної допомоги Евросоюзу Державному комітетові України з питань ядерної безпеки, а також Міністерству у справах захисту громадян України від Чорнобильської аварії за програмою технічної допомоги 1991 року становила 2,4 млн. ЕКЮ, 1992 — 19 млн. ЕКЮ, 1993 — 32 млн. ЕКЮ. Загальна сума по цьому сектору становить 53,4 млн. ЕКЮ.

Утилізація ядерних і звичайних боєприпасів

21 березня на першому засіданні Українсько-Японського Комітету щодо співробітництва у ліквідації ядерної зброї України, що підлягає скороченню, японська сторона назвала попередню суму допомоги, яку офіційно буде оголошено пізніше, — повідомив заступник міністра Міністерства машинобудування, військово-промислового комплексу та конверсії, член правління створеного Комітету Валерій Павлюков.

Використання запропонованої допомоги, яка майже на половину менша за американську, японська сторона вбачає у вирішенні екологічних проблем, що виникають у результаті утилізації ядерних відходів. Українська сторона хотіла б вкласти цю допомогу на вирішення проблем військовослужбовців ракетних військ, — будівництво житла для тих, хто звільняється у запас, що, за словами Валерія Павлюкова, складає потребу обсягом 70-90 млн. доларів США, а також створення робочих місць, задля чого Україні необхідні будуть ще кілька сот мільйонів доларів. Плянується організація виробничих потужностей з метою створення конкурентноздатної продукції.

Реалізація допомоги США по ліквідації ядерної зброї

Під час роботи українсько-американського Комітету щодо скорочення ядерної зброї 21 березня 1994 р. американською стороною підписано угоду з Мінмашпромом України про надання 40 мільйонів доларів США на будівництво житла та організацію нових робочих місць звільнених в запас військовослужбовців ракетних військ України.

Валерій Павлюков підкреслив, що нині в Мінмашпромі України розробляються проєкти під реалізацію наданої міжнародньої допомоги. Американська сторона пропонує для вирішення проблем ядерного роззброєння залучати в Україну приватній американській капітал, при цьому використовуючи запропоновану допомогу як гарантії. Початок реалізації українських проєктів прогнозується вже в червні поточного року, виконавцями яких будуть, звичайно, американські фірми — переможці тендера.

На даний момент Мін.оборони України отримало першу технічну допомогу з боку США: в Україну першочергово прибула частина обладнання та 40 тонн палива (заплановано 2000 тонн).

За згодою сторін вирішено частину американської допомоги використати на реконструкцію заводів щодо утилізації самих ракет, ракетного палива (Дніпродзержинське ВО „Азот“, Дніпропетровське КБ „Південне“ та ВО „Південмаш“, що складає по 10 млн. доларів на кожен завод. З американською Тіюкол, що очолює конгломерат фірм ядерно-ракетного спрямування, розглянуто питання утилізації рідкого і твердого ракетного палива та підписано протоколи намірів на можливу співпрацю.

Під час запланованої в поточному році зустрічі американською стороною будуть представлені конкретні бізнесові плани щодо утилізації ядерних боєприпасів. Мінмашпром України, узгодивши пропозиції американської сторони з українськими заводами, вже в травні зможе надати конкретні пропозиції американському урядові щодо виділення коштів американським фірмам-виконавцям. За графіком, на початку 1995 року розпочнеться постачання в Україну обладнання, його монтаж та запуск заводів, що перероблятимуть гептил та тверде ракетне паливо на корисні хімічні речовини.

Питання використання пушкових шахт ракетних установок на даний час вивчається українськими науковими інститутами. Однак, конкретних проєктів їх використання в Мінмашпромі поки що немає.

Боєзапаси, що підлягають терміновій утилізації

Обсяги боєзапасів, що зберігаються на базах Міністерства оборони України та підлягають терміновій ліквідації, складають 320 тисяч тонн боєприпасів, щорічне поповнення яких складає 10-15 тисяч тонн з причини закінчення термінів їх зберігання. Бази та арсенали Мін. оборони України перевантажені вдвічі, що викликає серйозні перешкоди для їх зберігання і безпеку аварій, що понесуть за собою екологічні наслідки та людські жертви.

Державна програма щодо утилізації звичайних видів боєприпасів, які не підлягають подальшому використанню та зберіганню, передбачає зниження існуючої потенціальної небезпеки зберігання прострочених боєприпасів. Плянується за рахунок коштів, отриманих від реалізації утилізованих і перероблених боєзапасів, створити вітчизняні потужності плянної переробки боєприпасів.

Розробки технологій промислової утилізації боєприпасів розпочато за програмою конверсії ще під час колишнього СРСР у 1989 році. В Україні проблемою переробки пироксилінових та димчатих порохів займався лише один науково-дослідний інститут ДержНДІХП. Утилізацією вибухових речовин, палива і балістичних порохів займалися російські заклади.

Після проголошення незалежності питаннями утилізації боєприпасів зайнялися Асоціація „Співдружність“, Павлоградський хімічний завод, Донецький завод гумо-хімічних виробів, корпорація „Конверсія“ та ін.

Економічна делегація США в Україні

З 3 по 5 травня в Україні перебувала економічна делегація США, яку очолював Ніколяс Бернс, старший директор Національної ради безпеки США. Мета відвідин — обговорення механізмів реалізації економічної допомоги Україні обсягом 350 млн. доларів США. Ніколяс Бернс підкреслив, що нині створюються робочі комісії для надання допомоги у трьох основних напрямках діяльності.

Пріоритетним напрямком залишається надання допомоги в реалізації української Програми приватизації, включаючи й громадські навчання, обсягом 185 млн. доларів. В межах цієї допомоги здійснюється друкування приватизаційних сертифікатів, роздачу яких громадянам України заплановано на місяць липень цього року. 32 млн. доларів із загального обсягу допомоги на Програму приватизації до 1995 року буде використано на громадські навчання.

Другим напрямком в реалізації допомоги є сприяння приватному підприємництву: влітку 1994 року буде створено Фонд підприємництва, метою діяльності якого буде надання кредитів українським бізнесменам. На початку діяльності Фонду будуть надані 50 млн. доларів; згодом ця сума буде збільшена до 150 млн.

Третій напрямок — надання допомоги українському урядові в розробці Програми економічного розвитку України.

За повідомленнями прес-служби Президента України та Кабінету Міністрів, члени американської делегації познайомилися з програмами конверсії оборонної промисловости України, в яких пропонується співробітництво з американськими фірмами. За словами заступника директора Агенції США міжнародного розвитку Тома Дайна в інтерв'ю з кореспондентом УІС, майбутній Фонд підприємництва сприятиме приватизації у військово-промислому комплексі. В майбутньому буде розроблено варіант співробітництва між Міністерством оборони США та Міністерством військово-промислового комплексу й конверсії України. Обсяг фінансування конверсійних програм, за словами Тома Дайна, поки що не визначений; можливо, в Україні буде створено аналогічний до російського Фонд конверсії.

Члени високопоставленої американської делегації, до складу якої входили представники Державного департменту, Міністерства фінансів та торгівлі, Агенції США з міжнародного розвитку, Корпорації зарубіжних приватних інвестицій, зустрілися з керівництвом України. В ході зустрічей неодноразово висловлювалася думка, що уряд США готовий надавати фінансову допомогу Україні в вигляді кредитів в розмірах, що значно перевищують 700 млн. доларів. Але основною умовою для цього повинен стати більш швидкий темп реформ в Україні.

Леся САМІЙПЕНКО

ІЗ СТОРІНОК ПОЛІТИЧНОГО ЖИТТЯ В УКРАЇНІ

Тричі схрестились шаблі

(УЦІС) 11 травня 1994 року почала свою роботу Перша Сесія Верховної Ради України нового скликання, яку відкрив Голова Центральної виборчої комісії Іван Ємець

Як і годиться, на початку роботи пленарного засідання Першої Сесії нової Верховної Ради, були порушені, перш за все, питання регулювання та організації робочих процесів парламенту, обраного за нових історичних умов, але за старим Законом, який був стихійно порушений завдяки факторові демократизації та структуризації суспільства, і в якому соціально-політичні процеси випереджають законодавчу базу. Саме цей фактор і визначив першочерговим питання регламенту, який ще з часів роботи минулого парламенту є, по-перше, тимчасовим, а, по-друге, — застарілим. Склад нової Верховної Ради не відповідає вимогам минулих часів, але і не переконує стосовно швидких змін на краще. Про це засвідчили перші рішення і промови депутатів, які більшістю голосів, без обговорення і безапеляційно, правда, згідно ст. 99 Конституції України, обрали тимчасову Президію Верховної Ради у складі В. Дурдинця, В. Масола, В. Симоненка, О. Мороза та В. Чорновола, яких об'єднує лише те, що Президія має статус тимчасової. Загальновідомим є і те, що головуючий пан Дурдинець має унікальну здатність ненав'язливо затопити все, що не виражає інтересів більшості. Робиться це, як правило, дуже інтелігентно і не репресивно. Чотири інших члени Президії є виразниками ніби різних політичних сфер широкого спектру, але де факто — двох.

Вже з подання новообраної Президії було вирішено, що перелік пропозицій щодо двох варіантів нового регламенту буде розглянуто лише після обрання Голови Верховної Ради.

Депутат Сергій Головатий вніс у текст Постанови про прийняття нового регламенту слушну поправку, зміст якої зводиться до таких слів: «...після обрання Голови ВР і затвердження всіх комітетів, але під час першої сесії», щоб мати змогу працювати за парламентською Конституцією, а не розтягувати, як це було раніше.

Тобто ключовим на початку роботи сесії було питання регламенту, після вирішення якого можна буде працювати в парламенті професійно, керуючись конституційними нормами.

Було обрано лічильну комісію у складі 25 чоловік. Голосували за списком, за який віддали свої голоси 321 депутат.

Мандатну комісію у складі 26 депутатів затвердили списком також. За склад цієї комісії проголосувало 315 народніх депутатів.

Більшістю, а саме, 312 голосами була закріплена пропозиція стосовно обрання Секретаріату у складі 9 осіб.

Вищезгадані питання було розглянуто й оперативно затверджено голосуванням з різних причин. По-перше тому, що організаційні моменти потребують швидкої дії і рішень, які попередньо були прийняті під час підготовчого процесу до пленарного засідання, а по-друге, тому, що їх вирішення дає перше дихання органам новообраного парламенту.

Під час обговорення шаблі схрестились лише два рази, а саме, коли йшлося про кількісний склад Президії та про її якісну політичну орієнтацію.

Вдруге шаблі схрестилися під час обговорення проєкту Постанови «Про порядок висвітлення роботи сесії».

Амплітуда коливань пристрастей навколо вирішення цього питання була максимальною. Самі тексти постанови чомусь мали перед собою не всі депутати, але навіть ті фрагменти, які були зачитані вголос, не викликали сумніву стосовно правдивості попередніх розмов та чуток про комуністичні рішення та вимоги заборонити трансляцію нарад ВР по радіо та телебаченні. А якщо і не заборонити, то лише транслювати по радіо, та ще й вибірково. А стосовно телевізії, то наймудріше, що могли вигадати друзі народу, то це запропонувати висвітлення пленарних засідань у формі політичних репортажів та спеціальних телепередач.

Враховуючи той фактор, що рівень політичної журналістики в Україні фахівці порівнюють хібащо з регіонально-провінційним рівнем російського телебачення, а про Європу і світ у порівняннях навіть не йдеться, можна уявити, що побачить і почує народ України, який цікавиться роботою нового парламенту дуже жваво.

В результаті обговорення було прийнято рішення про пряму трансляцію по радіо. Стосовно телебачення чітко і зрозуміло не було сказано аж нічого. Лишається надія, що домінуючою буде пропозиція про пряму трансляцію пленарних засідань. Але чіткої відповіді на це питання ніхто так і не почув.

177 народніх депутатів проголосували за пряму трансляцію. Хочеться думати, що і телевізійну.

На питання стосовно того, а як все ж таки буде і чому нерозумні пропозиції беруться до уваги та ще і дискутуються, була відповідь: «Передбачається ґрунтовне висвітлення подій газетою „Голос України“ та циклом політичних програм».

Стосовно організації роботи першої сесії було прийнято рішення працювати від 10 до 18 години протягом тижня, включаючи і суботу, а через кожні три тижні роботи сесії депутати повинні їхати до праці в округах (виборчих).

Ряд депутатів мали змогу висловити свої пропозиції щодо оперативного втручання у розробку статті Закону «Про вибори», в якій ідеться про умови обрання народніх депутатів. За умови внесення відповідних поправок до цієї статті буде створено можливість без великих витрат і зусиль провести до складу нового парламенту тих кандидатів, які одержали більшість голосів, але в округах, де вибори не відбулися.

Втретє шаблі схрестилися навколо питання структурування парлавнту, тобто умов створення груп, блоків та фракцій.

Парламентське угруповання комуністично-соціалістичних орієнтацій категорично вимагало підняти цифрову плянку членства у фракціях від 50 до 70 депутатів і за умови такої кількості визначати подальшу долю фракції, тобто реєстрацію її де юре, матеріальне забезпечення та інші пільги. Зрозуміло, що це є нонсенс, навіть якщо керуватися вже існуючим тимчасовим регламентом, в якому відповідно з п. 20 чітко сказано про те, що 5%, тобто 23 народні депутати, які об'єднані у фракцію, мають право офіційної реєстрації та підтримки, а 20 членів — це мінімальна кількість депутатів, які мають право голосу і можуть заявити про себе як про фракцію.

Були висловлені пропозиції стосовно утворення узгоджувальної ради у фракційній роботі, яка могла б виконувати функцію більш ефективного механізму узгодження ніж Президія. Це питання дискутуватиметься протягом наступних днів пленарного засідання, що дасть можливість оживити роботу парламенту і проявити всіх і вся, хто в нього прийшов.

По закінченні робочого дня депутати, які входять до фракції Конгресу Українських Націоналістів та його прихильників, мали чергове засідання, на якому обговорювались питання утворення фракції, можливих варіантів блокування з одностумцями, стратегія та тактика фракції Конгресу в парламенті. Голова фракції, народний депутат Михайло Ратушний, повідомив присутніх стосовно чисельного складу фракції, яка налічує 23 членів, і засадничих основ фракції, які по-винні знати всі, хто має намір блокуватися з нею. Ішлося про фракцію «Державність», яка найбільш імпонує членам Конгресу та про інші, стосовно яких потрібно чітко визначитись найближчим часом.

Конгрес Українських Націоналістів робить перші кроки в парламенті (треба зауважити — професійному) і це покладає неабияку відповідальність на перших репрезентантів партії. Саме тому націоналісти не поспішають з рішеннями та висновками, а глибоко опрацьовують всі свої пляни, визначаючи стратегію і тактику професійно. Сили розуму у цих людей, яких небагато, вистачить. Все визначиться часом. Але головним фактором стосовно довіри до репрезентантів Конгресу є те, що всі вони, перш за все, — політики.

У роботі засідання брали участь народні депутати Михайло Ратушний, Тарас Процев'ят, Роман Круцик, Левко Глухівський, Іван Білас, Григорій Дем'ян, Сергій Кириченко, пан Костицький та пан Кондрас.

Питання багатопартійности в політичній системі

Це питання виникає тоді, коли пробується глибоко і детально осмислити все, що ми маємо в житті політичних партій в Україні. За офіційними даними 33 партії, що офіційно зареєстровані і функціонують з того часу, коли їх зареєстрували, нібито й існують, але за назвами, які запам'ягались, як правило, партії як такої і не існує. Винятками є РУХ, УРП, Конгрес Українських Націоналістів. От і все. Інші партії — ПДВУ, Ліберальна партія, Трудовий Конгрес, Партія справедливости чи Шанувальників пива — це скоріше клуби за інтересами, в які записалися люди, що один одного знають, а головне

— поважають. Квінтесенція партійної позиції більшості з них — хто не з нами, той проти нас, і ми його не знаємо і знати не хочемо.

Вибори були великою прислугою у питанні переосмислення ролі і місця в суспільно-політичному житті партій.

Не таємниця, що партії, ядром яких були скупчення інтелігенції — під час виборів просто програли. Чому? А тому, що партія повинна бути або партією за всіма ознаками, або принаймні називатись якимось по-іншому, не претендуючи на ролю в політичному житті держави. Як приклад, пригадаємо VI з'їзд ПДВУ, на якому ставилося питання утворення партії, якої серйозно не було. Причина? Загуд у демократів, що логічно перейшов в анархічний тандем націонал-демократів та ненаціонал-демократів, які, добре спізнавши один одного на п'яти попередніх з'їздах, почали чубитися між собою. До речі, це явище є типовим для всіх демократичних партій.

Але вибори довели, що у випадку існування дійсно розбудованої і функціонуючої на основі партійних принципів партії перемога кандидатів дає високий результат.

Як приклад: РУХ — 29, УРП — 9, Конгрес Українських Націоналістів — 23 (разом з прихильниками).

ПДВУ — 4, Ліберальна партія — 0, деякі інші — приблизно ті ж результати.

КПУ — 110 (?), як результат, перш за все, партійної дисципліни і розбудови партійних структур, що є суб'єктивним фактором, і як результат стійкої незмінності політичної ситуації в Україні, маючи на увазі те, що влада, змінивши кольори і деклярації, милосердно перетрансформовує старі кадри, забувши стару мудру народню приказку: «Скільки вовка не годуй, а він все одно на ліс виє».

Коли повернутися до історії створення інших партій, тобто коли почала розбудовуватися багатопартійна система в Україні, не можна не згадати і того, що в більшості випадків до нових партій потрапили колишні члени КПСС, які вийшли з неї з різних міркувань. Пішли в нові партії і свідомі та чесні люди, яким проявитися в тих партіях було набагато складніше, ніж бувшим членам... Основна маса членів партій були людьми випадковими в політиці. Вони розсілись у різні човни під час морської негоди, і більшість з них, не витримавши морської качки, занудились і розійшлися по інших сферах, пробраних для їх блага політикою — у вільний бізнес і в позадержавні структури, які платять позадержавні гроші. Отже ті, хто вчасно плигнув в один із човнів під час бурі, зараз не бідують. Інша справа з тими, хто не встиг, тобто запізнівся і залишився у державному кораблі, який хвилі перебудови розбили в тріски, і він повільно тоне з натовпом озлоблених реакціонерів, що останнім часом почали поповнювати членство лівих та ліво-центристських партій. Є випадки, коли останні примикають і до правих партій, але, як правило, ультра-правих.

І тут треба зауважити, що головний висновок стосовно партій в системі багатопартійності, який є очевидним у результаті виборів до парламенту — це те, що партія повинна бути або чіткою у своїх політичних і моральних позиціях, або просто не бути партією.

Електорат не зважає на гасла, не розрізняє програм. Люди знають партії та їхніх репрезентантів. І питання репрезентантів — одне з

ключових. Перше, з чого треба почати, засновуючи партію чи організацію — це шукати і підбирати людей, які користуються повагою у певному середовищі чи колективі. В українській ситуації частіше було навпаки — в нові партії йшли люди, які не ладили з колишнім колективом і шукали кращого серед незнайомих.

Порядний чоловік ніколи не побоїться піти кандидатом туди, де його знають, і вибере партію собі за розумом і душею. Кажуть, що зараз особливо чітко викреслився поділ на комуністів, націоналістів і демократів. Не зовсім так. Саме зараз відбулося чітке розмежування на комуністів, націоналістів та кар'єристів. До останніх можна зарахувати тих, хто ще вчора деклярував себе демократом, а сьогодні різко полівішав, бо вітер подув у бік минулого. Кар'єристи зараз і серед тих, хто найголосніше оголошує себе безпартійними, а дехто з них і партійні квитки приховав до більш певних часів.

Отже, хаотично-стихийний процес розбудови багатопартійної системи в Україні не можна назвати постановним багатопартійної системи з абсолютно позитивним результатом. Партії мали перше серйозне випробування під час виборчої кампанії до Верховної Ради, а зараз аналізують свій стан «здоров'я» і на основі висновків будують пляни на майбутнє та програмують подальші кроки. Адже, вибори не закінчилися і, за прогнозами деяких політологів, виборчий процес, можливо, розтягнеться на півтора року.

Роля партій у реформації влади — не остання.

Саме тому 5–8 травня у Києві відбулася конференція, темою якої була «Побудова політичних партій». Провели її працівники Національно-демократичного інституту, який створено на базі НДІ міжнародних стосунків США.

Програмовою діяльністю НДІ є підтримка розвиткових процесів в країнах, що стають на шлях демократичного розвитку. Програма НДІ зосереджена на нових демократичних державах, конфліктних суспільствах та недемократичних країнах, що мають міцні демократичні рухи. Працюючи у цих країнах, НДІ прагне зробити внесок у консолідацію існуючих демократичних інституцій, сприяючи мирному переходові до демократичного ладу. Інститут залучає до співпраці досвідчених політиків, спеціалістів з США та інших країн світу, але не нав'язує будь-яких рішень, не вважає, що якусь систему демократії можна впроваджувати будь-де. НДІ ділиться досвідом і пропонує інформацію про різноманітні шляхи вирішення проблем, що дозволяло б лідерам нових демократичних країн обрати найбільш придатні напрямки та інституції для їх політичного клімату.

Начальні програми для політичних партій — один із найголовніших напрямків діяльності НДІ, спрямований на сприяння розвитку тих політичних партій, які спираються на широкі народні верстви. Якщо демократичні партії будуть неспроможні виконати свою роль в суспільстві, населення швидко втратить довіру до самих процесів державного управління. НДІ проводить багатопартійні семінари з питань політичного розвитку для широкого спектру демократичних партій, де члени демократичних партій можуть дізнатися від експертів з усього світу про способи організації партій, засоби комунікації, зв'язки з виборцями, тощо.

В програмовій системі Національно-демократичного інституту розгляд питань виборчих процесів, навчання законотворення, розгляд питань технічної допомоги у моделюванні міського управління і розгляд питань реформування місцевої влади; цивільно-військові відносини; громадська просвіта.

Це коротко про діяльність Національно-демократичного інституту, співробітників якого вже давно знають в усіх гарячих точках нашого суспільства.

5–8 травня на конференції з науковими доповідями виступили: керівник «Програми політичних партій» в Україні — Сара Фарнсворт, директор наукової частини центру «Демократичні ініціативи» — Сергій Одарич, науковці з Польщі, Канади, США, Чехо-Словаччини та інших країн світу, які поділилися своїми знаннями з лідерами партій та регіональними представниками партійних структур.

Кореспондент УІС мала нагоду зустрітися з керівником програми в Україні «Програма політичних партій» пані Сарою Фарнсворт, яка вже майже два роки працює безпосередньо в Україні, має досвід в роботі з розбудови партійних структур і певні висновки стосовно розбудови багатопартійної системи в Україні.

Кор.: Працівники інституту та і Ви, зокрема, під час виборчої кампанії працювали як міжнародні спостерігачі. Чи задоволені, чи погоджуєтесь Ви з загальними висновками стосовно виборчої кампанії, що будуть висловлені міжнародними експертами, які протягом дуже короткотривалого часу перебували на Україні?

С. Ф.: Проголосували виборці. А ми погоджуємось з тим, як вони проголосували. Я задоволена тим, що відбулися перші вибори у парламент України як держави. Вважаю, що найважливішим було те, що виборці мали право голосувати за уподобанням. Вибори 27 березня — це лише початок дуже довготривалого демократичного періоду виборів, і добре те, що він розпочався.

Кор.: Вам як фахівцям було цікаво спостерігати за виборчим процесом?

С. Ф.: Закон «Про вибори» в Україні відрізняється від законів у тих країнах, де я працювала. Але і самі вибори дуже відрізнялися від усіх, які я спостерігала в інших країнах. Саме недосконалість закону породила ряд різних проблем, яких могло б і не бути.

Кор.: Ви маєте намір працювати в Україні ще довго? І чи працюєте ви ще і в інших країнах?

С. Ф.: Інститут працює у 43 країнах світу. Особисто я працюю в Україні біля двох років і маю намір продовжувати роботу.

Кор.: Представники яких паратій мали змогу бути присутніми на конференції?

С. Ф.: Ми не надаємо переваги жодній з партій. Запрошуємо всіх, але нашими слухачами, як правило, є представники партій демократичних орієнтацій. На конференції були представники Християнсько-демократичної партії, Української республіканської партії, Ліберальної партії України та інші, серед яких були представники деяких місцевих бльоків. Були представники Кримського регіону.

Семінари направлені на те, щоб лідери краще зрозуміли структури своїх партій, щоб вони знали кожен частину роботи у цій структурі і щоб вони їх розвивали там, де ця робота є слабкою.

Для цього створено різні групи й існують різні програми. Є групи, що працюють в Україні протягом десяти днів і тренують кандидатів до місцевих Рад. Інша наша програма направлена на те, щоб працювати з новообраними депутатами парламенту. Вона націлена на те, щоб навчити працювати на місцях, де вони були обрані, як працювати їм в своїх округах, як краще працювати в політичних партіях на місцях.

Ми також співпрацюємо із Всеукраїнським позапартійним виборчим Комітетом, який направляє спостерігачів на ці вибори.

Кор.: Ви згадали Позапартійний виборчий комітет. Чи не відчуваєте ви з боку державних структур якогось спротиву чи незадоволення з боку цього комітету, зокрема, вашою допомогою позадержавним демократичним структурам?

С. Ф.: Можу сказати лише те, що жодна державна структура і Центральна виборча комісія не надавали ніякої допомоги демократичним позадержавним структурам, але, не зважаючи на це, вони виконували свою роботу, свій громадянський обов'язок. В подальшому їм буде надано можливість працювати на майбутніх виборах, включаючи і президентські.

Кор.: З точки зору фахівця, чи на сьогодні стан розбудови багатопартійної системи і партій зокрема в Україні є задовільним, чи ні?

С. Ф.: Думаю, що прикрим є те, що виходячи із Закону «Про вибори», партії не мали змоги повноцінно брати участь у виборах. Але відбулася спроба політичних партій. І, не зважаючи на те, що їх мало в парламенті, ця робота довела, що є люди, які орієнтуються на партії, і таких немало. Політика і демократія — це дуже довготривалі процеси.

Кор.: Чи знає демократичний світ якісь інші демократичні принципи розбудови партій? В СРСР і на Україні як її складовій за основу побудови партії брався клясичний приклад ленінської теорії побудови партії. Більшість демократичних партій дуже далекі від ленінських принципів та ідей, але вони також розбудовуються. На якій основі ви базуєте свої методи розбудови партій?

С. Ф.: Дійсно, є різні шляхи і саме тому тут у нас є люди з Польщі, Канади та інших країн світу, які діляться досвідом розбудови демократичних партій. Метода, а головне, мета розбудови демократичних партій, зрозуміло, відрізняється від ленінських. Саме тому нашими слухачами є представники національно-демократичних та демократичних партій.

Кор.: Чи є у вашій системі навчання метод розбудови демократії на Україні якісь моменти, які б враховували специфіку української ментальності, виходячи з історичної ситуації та геополітичної?

С. Ф.: Я ніколи не зрозумію, як би не вчила, українську культуру й історію, особливості саме української ментальності. Немає єдиної української ментальності. Але я добре розумію політику. Хіба Ленін, запроваджуючи свою політику, враховував такі фактори? Сім-вісім років тому ментальність була зовсім іншою. Можна вважати, що і тоді Ленін скористався українською ментальністю, бо були люди, яким хотілося того, що робилося за тих часів. Оце і є головним доказом того, що немає єдиної української ментальності.

Кор.: Я погодилася б з твердженням американки, якби не мала у своєму характері суто української етнопсихологічної риси — длубатися

в усьому, виходячи із власних спостережень і при цьому мати сумнів стосовно правильності власних висновків. Але не заперечить, мабуть, ніхто, що процеси демократичного відродження на Україні відбуваються надто повільно і своєрідно. На питання: «Чому так відбувається?» американці відповідають впевнено і просто: «Такі ви українці». Росіяни кажуть також, що це від ледачости, закомплексованости, упереджености, розважливости українців.

Пані Сара Фарнсворт можливо і має рацію в тому, коли каже про неіснування якоїсь визначеної української ментальности.

Вся історична і геополітична ситуація України — це суцільні навали і схрещення.

Але якось же мусить визначитись і українська ситуація?

Визначити її і вирафінувати спроможний єдиний дух — патріотизм членів нації, які хочуть мати свою державу.

Унікальна ситуація з Кримом

Випадок з Кримом — унікальна ситуація. Ще не було такого випадку, коли б у державі грубо порушувалась Конституція. На думку пана Буткевича, Верховна Рада України мудро поставилась до цього питання і виробила ті механізми, які не сприяють розвитку конфлікту. Механізм цей полягає у активному підключенні інтелекту, який нівелює емоційні моменти. З точки зору міжнародного права проведення референдуму — нонсенс. Група людей, які бажають приєднання до Росії, не така вже й багаточисельна. З точки зору міжнародного права, мова може йти про заміну публічної влади на території, яка конституційно є цілісною. Якби територія республіки Крим була власністю такої групи людей, то така заміна була б можливою. А винесення цього питання на референдум — це плебісцит, який не вирішить цю проблему на користь навіть такої групи.

У вирішенні будь-яких проблем є механізм підключення інтелекту. Для відповідно підготовлених фахівців складнощів у приведенні Конституції Криму у відповідність до норм Конституції України немає. Восьмого червня до Криму вилітає група під керівництвом народного депутата України Стрітовича, яка повинна довести цю справу до кінця. Україна має юристів, спроможних реагувати на ситуацію компетентно. З точки зору юриста, Крим повинен обов'язково привести законодавство у відповідність до Конституції нині діючої. «Термін «відновити» для юриста — це не правомірно. Але виходячи з факту, який вже є, потрібно якось реагувати. Створення автономії за територіальною ознакою — це нонсенс. Такого роду автономія — це проблема для держави. З точки зору міжнародного права — це порушення норми, що є витвором нашого місцевого характеру. Головною умовою стосовно антизаконних дій з Кримської сторони є скасування законодавчих актів, які стосуються силових структур. Я категорично проти федеративного устрою України. Конституція — це особливий Закон держави і не може бути, щоб невідповідність була нормою. У нас є одна норма — це міжнародні пакти з прав людини», — такими словами закінчив свою доповідь Голова Комісії Верховної Ради України з прав людини... і голова делегації українського парламенту, яка протягом тижня працювала в Криму.

Літературна творчість

Ярослав ЯБЛОНСЬКИЙ

ОБПАЛЕНІ КРИЛА

Поема

Ярослав Михайлович Яблонський

*Безстрашним змагунам, національним
героям, впавшим у нерівній боротьбі
з ворогом за Самостійну Соборну
Україну, присвячую.*

Мов день, мов сон,
вже півстоліття проминуло
з тих пір, як матінка моя
мене, дитятко, привела
на Божий світ.
Такий був час —
подумать страшно,
що й день прожитий
тішив нас.
Пригадую,
попід горою, біля хати,
скрипіли сани, скрипів віз.
В мороз тріскучий
везли односельчан
у Колиму, у Магадан.
За що терпіли односельці —
я не знав, ще був малим.
Цікаво у вікно дивився з хати,
як їх везли й зажурено питав:

— Чому пильнують їх солдати?
Неподалік стодола загорілась,
і кулемети торохтіли,
гранати рвались раз-у-раз,
а мати з хати не пускала нас,
дітей малих.
Йшов бій, нерівний бій,
за рідну землю, рідну ниву,
за нашу доленьку щасливу,
за рідну мову, пісню солов'їну,
за рідний край, за неньку Україну...
Щоб не обтяжувати спогадами вас,
на хвилину зазирнем у той жакливий час.
Світає.
В селі піднявся гавкіт псів.
ЗІСів наїхало десятки,
енкаведистів привезли.
Вони, як мурашки, розлізлись
по обійстях.
Шукають, нишпорять у кожному дворі.
В село й з села нікого не пускають.
Хтось у район доніс, що тут бійці УПА
орудують щоночі.
Спалили сирту за селом,
і прапор синьо-жовтий на сільраді підняли,
що в небезпеці Виконком.
Від ранку шастають
по вулицях озброєні солдати,
розпитують людей,
штиками землю колять,
шукаючи бандерівських криївок.
В селі нема такої хати,
яку б енкаведисти проминули,
не зазирнувши в кожен кут.
«Радянську» владу опікають
від «ворогів народу».
Про кожен двір досьє збирають
активісти:
хто проти большевизму,
проти комуністів.
Зирнуло сонце з-за гори,
і небокрай зачервонів.
Враз автомат заговорив,
почувся крик, і гавкіт псів.

Їх — троє,
в оточенні НКВД:
Степан Орел, Богдан Береза
і Орест Крук.

Звичайні хлопці із села
рятуються, як можуть.
— От, маєш «визволителів»
своїх! — сказав Степан. —
З стодоли нам не вибратись
живими.
Горить стодола,
горять хліви,
реве на прив'язі худоба.
— І горло дим дере, —
сказав Богдан.
Обличчя обгоріле,
чорне в нього,
лиш очі світяться
з-під лоба.
— Кріпиться, парубки! —
озвався Орест Крук. —
Допоки ще мій волос
не упав
на землю зранену, убогу
і кріс не вислизнув
із рук,
прошию, простебную
всю облогу!
На волю вирвемось таки.
Він так сказав, бо так
хотілось,
так бажало юначе серце,
трепетало
в кривавому нерівному бою.
Згадав він матір,
згадав він батька,
згадав він Ольюньку свою,
якій не встиг
признатися в коханні.
Він пам'ята той зорепад
і тишу мрійну,
що розлучили їх.
Згадав він нічку
зорями густу
і місяць, що гойдався
на каштані.
Святим, найтоншим
людським почуттям
назад немає вороття.
Крук кріса притискає до плеча
і косить, мов косою,
непрощених пришельців
чужоземних.

З подвір'я долина наказ
бандьорий:
— Ложі оружжє!
Помілуєм, бандьори!
— О, ні!
Живими не візьмеш,
хоч згоримо в огні.
Не будемо рабами
в братів імперських.
Ми — на своїй землі
і повоюєм до загину,
за кожну п'ядь її,
за вільну неньку
Україну!
І хоч поляжем, як один,
та не одступимо назад.
Ми твердо переконані у тім,
що час мине, отямиться
народ
й мільйони Правда сколихне,
прийдуть нащадки нам
на зміну.
І знов у мільйонів
на очах
залопотить наш
синьо-жовтий стяг,
як символ неба
і хлібів, —
навіки побратає нас,
рабів і кріпаків.
Замовк Степанів кулемет,
прошила куля праву руку,
з його чола тече холодний
піт.
Обтерши лівою обличчя,
вийма Орел наспіх
пістолет
і б'є без промаху,
щосили і щодуху,
хоч кров'ю обтекла
дерев'яніюча правиця.
— Дожити б нам до
вечора усім. —
Степан до друзів
промовляє, —
наступить темнота,
ми швидше вирвемось
з кільця
й до лісу почвалаєм.

— Здавайтесь побистрей,
проклятіє бандьори! —
зі двору чути крізь пальбу.
— Не смійте, хлопці,
відсахнуть! —
гудуть поблизу гори.
— Щоб нас припнули
до ганебного стовпа,
щоб насміхались з нас
енкаведисти?!
О, не такі бійці УПА,
ми повоюєм з вами
до кінця,
за свій народ,
за рідну Україну!
Хоч згоримо в огні,
але з сумлінням чистим.
Не продамо плянтаторам
ні клаптика землі,
ні кроку не відступим!
Ми народились тут,
в селі, у нім зросли,
а ви сюди непрошені прийшли
«вождя усіх народів»
вірні слуги,
завзяті носії «свободи»,
ланцюгів
й дротів колючих.
Іще повернетесь туди,
відкіль прийшли,
як людська кривда
по дорозі не замучить.
Богдан Береза застогнав,
схопившись за живіт,
упав поранений на землю.
Якийсь енкаведист
поцілив прямо в нього,
в його сімнадцять літ.
Богдан лежить,
стікає кров'ю,
злітають з уст слова
прощальні,
до любові, коханої Надійки:
— Пробач,
що не загрів тебе
любов'ю,
всієї ласки не віддав
тобі.
Знайшла мене ворожа

куля
в тяжкій нерівній боротьбі.
Пробач, що слова
не дотримав,
з букетом квітів
не прийду,
не поцілую, не пригорну,
весняна квіточко, в саду.
— О, так не говори,
Богданку любий, —
Березі чується в одвіт.
Немов би поруч нього
вона вродлива, чорноока,
з густими косами стоїть.
— Чому прийшла сюди
в огонь? —
Богдан з останніх сил
питає. —
Під градом куль
несла мені тепло
і серця, і долонь.
Чи в тебе розуму немає?
— Коханий мій,
без тебе жить не можу,
зрозумій.
— Біжи, мерщій, назад! —
наказує Богдан, —
вже ніби стихли
автомати,
тебе чека старенька мати,
а я вогнем прикрию,
допоки маю кулемет,
гранати і наган.
Йому тьмяніє ув очах,
уже стекло чимало крові
і дума відлетіла, наче птах,
з обпаленим крилом
святої першої любови.
Його вже не порадує блакить,
ні промінь сонця не зігріє.
Він тут в огні до тла
згорить,
і вітер прах його розвіє.

Смеркає.

Три дівчини зажурені
стоять
на попелищі:
Надійка, Оля і Марійка.

Стоять вони, мов ружі,
що весною розцвіли
і спека їх за літо
посушила.
Сюди їх лихо привело,
дівочі личка смутком
сповило.
Вже день погас,
забрав од них солодкі
мрії.
НКВД коханих спопелив,
а згарище димить,
смердить
і тліє.
Жінки, діди і діти
воду носять, гасять жар,
бліді, похмурі, ніби тіні,
розчавлені гірким,
нестерпним болем.
Надійка плаче,
промовля:
— Не світить сонце
Україні.
Її як не фашист,
то енкаведист штиком
у серце коле,
при щирій допомозі
яничар.
— Сплюндрована
ти протягом століть,
засмоктана в ярмо,
мов у болото,
закована ланцем,
залізним дротом,
невільниця стоїть, —
ридає Оля.
— Здалека чути стогін
лине,
ще з ласки царської
Петра і Катерини,
— нагадує у розпачі
Марійка.
Три дівчини на згарищі
сльозами умиваються,
від жалю серце їхнє
крається,
за милими коханими своїми.
Вечірні роси трави
вкрили,

в дівчат кудись пропали
сили,
заклякли у дворі.
У небі зіроньки нема,
повисли чорні хмари
угорі.
На хвильку місяць
вигляне,
освітить попелище
і тут же зникне
в небесах.
Енкаведист людей, хліви,
стодолу знищив.
Собаки в будах
поховались,
в передчутті біди
уже й мовчати звикли.
У темноті тремтять
дівочі юні руки,
згортають попіл
у придоли,
щоб милих прах
захоронить.
А біль тим більше
серце коле,
в руках напасниці —
розпуки.
Нема в живих:
Степана, Ореста,
Богдана.
Вже не повернуться
до них
з другого світу,
ні осінню, ні взимку,
ні влітку,
ні навесну.
У кожної — своя
нестерпна
рана щемить, ятрить
і груди роздирає,
та їх ніхто не покартає.
Бійці УПА геройськи
полягли,
жаль, що ніколи
не воскреснуть.
На місці згарища і бою
до ранку виросла могила.
А на могилі — три вінки
живої ружі

і гілочка червоної
калини.
На славу постарались
милі три дівчини,
захоронивши прах
коханих вірних друзів.
Росте калина,
розвивається,
дубовий хрест укопаний
ретельно.
Нестримно час біжить,
і хто не йде —
вдивляється,
а напис не стирається:
«Не згасне пам'ять
у віках,
героїв слава не погасне.
Народний дух до волі,
до життя ще не зачах
під рідним небом,
рідним сонцем ясним!»

Микола САРМА–СОКОЛОВСЬКИЙ

НА ГОЛГОТУ

Довкола тундра, тундра, тундра...
У душу в'ївсь колючий дріт...
Із нами час ступає трудно —
і він іде на звіт.
За тридцять срібників продав нас Юда...
Із року в рік в неволі цій
ми сподіваємось на чудо
і гасне цяточка надій.
У мозок марева жорствою,
як хворі сни...
Ми — іграшка для п'яного конвою,
сам чорт не зладить з ним!
На крижану засніжену Голготу
ми несемо щоденно хрест важкий:
невже і Бог дав згоду,
щоб ми конали в скипні пломінкім
за те, що любим нашу Україну

з її Дніпром,
Карпатами
і плаєм голубим?!
Хіба не ми
за неї — до загину?
А зараз у такій ганьбі...

Вже випробів доволі, Боже!
Лиш Ти допоможеш у біді...
Ми на людей давно не схожі,
утративши обличчя молоді.

Всі наші дні і ночі
злились в ланцюг сумний;
Його, як вирок свій волочим
крізь всі думки, крізь сни...

Північних сяїв яріють брами —
вже скоро і на них:
«Великий Сталін!» —
аж сніг регоче під ногами,
а нас женуть все далі й далі!...

Пашить нещадно білий племінь —
тіла і душі пропіка!
Ми губимось в огромі,
але наш хрест ніколи не зника!

Його ми мусимо нести до краю
з терпінням Господа Христа,
за це не пожадаєш Раю —
нам досить нашого хреста...

Його несем такі похилі,
як верби за лихої стужі,
однак ми горді і в безсиллі,
бо духом ще козацьким дужі!

Вже на горі, на тій ГОЛГОТІ білій,
де сніг та жах,
де вихорців струмує плаз
і скипня закипа піною,
нехай на крижаних хрестах
розіпнуть голих нас —
воскресла б тільки Україна!

Інта, друге табвідділення,
де начальникує майор Полевой.
1952 рік.

Микола СКЕЛЯ–СТУДЕЦЬКИЙ

МОЛИТВА

1

«Боже єдиний, великий»,
Гріх мій тяжкий відпусти.
Чи до могили ж нести
Маю його, мій Владико?
І чи один він — о ні!
Знаю, багато, о Боже,
Ти лиш один допоможеш
Вийти на світло мені.
Тож відпусти, відверни,
Злого диявола труту
В ніжну троянду, у руту,
Боже мій, переміни.

2

Наш Повелитель безсмертний,
На небесах Ти єси,
Злагоду нам принеси,
Дай Україні не вмерти.
Кара Господня нехай
З неба впаде та на того,
Хто зрікся Бога святого,
Хто зрадив рідний свій край.
Молюсь, молюся, Всевишній,
Тобі у своїм покаянні
За всі мої грішні діяння,
Що їх сотворив я колишній.

1992 рік,
Україна
(Вінниця)

Г. КУЩЕНКО

ПРОЦЕС ВІДРОДЖЕННЯ КУЛЬТУРИ

З глибини віків витікають джерела духовости українського народу. До змісту духовости я відношу: народню моральність, ставлення до Бога, обрядовість і народнє мистецтво. Вивчення національного досвіду духовости відкриває характер і відмінні риси етносу, що з'явився за сивої давнини, пройшов через сплутані шляхи історичного досвіду, збагатився й зміцнів у вдосконаленні власному та в навчанні з чужих досягнень у Правді, Істині і Красоті.

Останні десятиліття для українців були жакливими ще й тому, що знищувалися основні принципи моральних засад, основний стрижінь духовости — релігія і віра в Бога, надія на безсмертя вірних.

Методи бежбожної імперської влади були витонченими, систематичними, суворими правилами жорстокої боротьби та облудливої ідеології.

Для проведення в життя такої політики були утворені спеціальні відділи у справах релігій майже на усіх щаблях державної влади, до району включно, а де вважалось за потрібне, то й до окремих сіл, чи містечок. Ці відділи тісно співпрацювали з силовими поліцейськими відомствами як тайними (КГБ), так і «демонстативними» (міліції), а на періоди релігійної активності (свята) широко залучалися також численні загони комсомольців та навіть війська (будучи військовим офіцером, я у 70–80 роки за наказом виводив своїх вояків для оточення суцільною лавою свято-Троїцької Сергієвської Лаври в Підмосков'ї у Великодню ніч).

Оскільки детальне і систематизоване вивчення роботи советських відділів у справах релігійних є справою майбутніх дослідників, я, не ставлячи собі за мету аналізувати в часі, в динаміці чи в масштабах їхньої діяльності, приведу тільки деякі фрагменти з документів, що стали мені відомими і які зберігаються в архівах як ще суворо таємні, а які ще дають фотографічне відображення тієї політики. Наводжу всі ці свідчення мовою (звичайно імперською) оригіналу. Ось таблиця довідки (справки о количестве привлеченных к административной ответственности за нарушение законодательства о культах, профиктированных админорганами и собраниях рабочих коллективов (за 1976, 78 и 79 гг).

1. «Оштрафовано всего (по Україні) за 1976 — 660 человек, за 1978 — 786 человек, за 1979 год — 812 человек». (Треба розуміти, що той священик, який пішов на цвинтар служити панахиду, вже порушив нарушение законодательства о культах» тому, що «законодательство» «милостиво» дозволяло служити тільки в храмі і то при умові, що він не закритий безбожною владою). Або:

2. «Профилактировано админорганами и на собраниях рабочих коллективов за 1976 го — 690, за 1978 год — 2924, за 1979 год —

1812». Це ганьбили на зборах за шлюбне вінчання молодих або хрещення дітей, а що до священиків, то штраф накладався немалий, або й крутіше — через архиєрея позбавляли парафію права на існування. Ось список «характерних порушень законодавства о культурах»:

- крещення дітей без документів ЗАГС о народженні,
- порушення принципу обоюдного согласія родителів на совершение одрада крещенія ребенка,
- использование религиозных собраний для выступлений противоречащих интересам государства,
- организация молодежных вечеров,
- нарушение паспортного режима,
- ремонт закрытых культовых зданий,
- ремонт и переобустройство действующих молитвенных зданий без разрешения или надлежащего оформления документов,
- зборища под видом свадьбы...

Таких «порушень» було зафіксовано надзорними за релігіями відділами державної влади в Україні в 1976 році — 1226 випадків, у 1977 році — 1354. За кожним таким зафіксованим «порушенням» йшли каральні санкції. Оце й було методично спрямованим нищенням державною моральності, обрядовості, традицій, а в кінцевому результаті — духовості народу. Але й цим влада не обмежувалась. Деякі віруючі нехтували погрозами і карами, продовжували дотримуватись християнських традицій та керувалися християнською мораллю. Для них були передбачені інші заходи. Є на це відповідний документ: «Справка о количестве осужденных за нарушение законов по религиозным мотивам», є й перелік «порушень»:

- Отказ от службы в Советской Армии,
- распространение клеветнических писем,
- сопротивление органам власти,
- спекуляция предметами культа,
- организованное обучение детей религии,
- изготовление и распространение листовок призывающих к неисполнению закона о культурах,
- выступление против закона о культурах,
- тунеядство (религиозная деятельность служителей культа вне регистрации без занятия общественно полезным трудом),
- распространение униатской литературы...

Є й цифри: в 1978 році засуджено 102 чоловіки, а в 1979 році вже 147 засуджених до ув'язнення. Ти, Господи, їх знаєш!

Щорічно близько 100 храмів закривалося владою, або, як це нею ж називалося, «осваивались бывшие культовые сооружения», тобто храми перетворювалися у сховища, клуби, дискотеки тощо.

Незалежна Україна, не маючи ще досвіду у сфері цивілізованих стосунків різних віровизнань, всеж таки надала широку можливість усім релігіям вільно існувати і розвиватися. За неповні два роки кількість релігійних громад збільшилась втричі і в половині 1993 р. становить біля 15 тисяч. Повернуті майже всі вцілілі й напів зруйновані храми, будуються (незважаючи на кризу й зубожість людей) тисячі нових.

Україна переживає «бум»* релігійної активності, пошуків духових цінностей і процесу повернення до національної духової спадщини. Цю ситуацію розчарованості й розгубленості людей різні релігійні центри місіонери та визнавці використовують для нанесення неправдивих властивостей в наші традиції. Це стає причиною ще більшого розчарування, а часом і горя людей, але більшість народу України активно повертається до традицій віри предків і до духової спадщини нації. Засновані десятки духових навчальних закладів почали діяти на руїнах в убогості. А охоплює наші славні старовинні монастирі, ліс і ті, що засновуються (всього їх в Україні сьогодні діє біля 100).

Наша нація вистояла і на цей раз. Збереглося духове коріння, зійшли й молоді паростки, але уроки історії ще раз переконують, що тільки в суверенній державі буде повний захист та сприятливі умови для духового зростання народу. Звідси й проста аксіома — Україна повинна оберігати як зіницю ока свою незалежність, тільки за цієї умови вона буде розвиватись.

«Давні вибранці людства мусіли дати місце новим європейським народам, в тому числі й наймолодшому з племен — слов'янському. Але й слов'янські народи скоро відбилися від християнських заповітів. Польща стала країною найтяжчої неволі, бо панство там без жодного закону вішало і вбивало своїх кріпаків. Москва утворила ідола в особі самодержавного царя і довершила тим великий гріх, знищивши свобідне народоправство Новгородське (...) Тільки один український народ не любив ні царя, ні пана, не знав, по «слову Христовому», «жодної помпи панської», і коли міг утворити політичний лад по своїй уподобі, то зформував козацтво, то єсть «істеє брацтво». Небезпека політичних принципів старої України спровокувала війни з нею Польщі та Москви. Політично Україна згинула, але репрезентовані нею політичні принципи переможуть: вони вже обізвалися в Польщі третеймайською конституцією 1791 р., а в Москві — повстання декабристів. Камінь, відкинений будівничим, ляже «во главу угла» нової політичної споруди. Народ, «найменший в народах», позбавлений державної організації, стане зразком для багатших і зорганізованих:

§103. І встане Україна з своєї могили, і знову озветься до всіх братів своїх Слов'ян, і почують крик її, ..., і не позостанеться ні царя, ні царевича, ні царівни, ні князя, ні графа, ні герцога...

§104. І Україна буде непідлеглою Річчю Посполитою...» (Костомарів).

Микола Зеров

Лекції з історії Української Літератури,
Видавництво Мозаїка, 1977, ст. 149.

* Бум — слово англійське, що виражає швидке піднесення рівня життя в державі — прим. Редакції «В. Ш.».

Наука, дослідж

Петро БАЛЕЙ

РОДОВІД СТАЛІНІЗМУ І ІСТОРИЧНІ КОМПОНЕНТИ БОЛЬШЕВИЦЬКОГО ТЕРОРУ В УКРАЇНІ, АБО — ХТО КОГО МАВ БИ ПЕРЕПРОШУВАТИ?...

*«Нащо ті безглузді фрази, ті урядові брехні?...
Ми безоглядні і не вимагаємо від вас жодних
чемностей для себе. Коли прийде наша черга,
ми нашого терору не будемо прикрашувати.»*

Карл Маркс.

«Нойє Райніше Цайтунг», 1 травня 1849.

Марксизм в історичному приміненні другої половини ХІХ віку й на протязі ХХ став синонімом терору. Про першу спробу застосування принципів пролетарської революції в Парижі 1871 року писав Маркс у листі до Кугельмана (12 квітня 1871 року):

«Коли поглянеш на останній розділ мого „Вісімнадцятого Врюмера», ти знайдеш там місце, де я кажу, що в наступній спробі французької революції не буде вже того, як перед тим, перенесення бюрократично-мілітарної машини з одних рук до других, а знищення її, бо це головне завдання з рук справжнього пролетаріату на континенті. І це власне є те, до чого наші героїчні партійні товариші зміряють в Парижі».

Ця одвертість Маркса перед своїм гарячим обожателем не мала місця в стосунках з німецькими партійними товаришами, як наприклад В. Лібкнехт, який не міг уявити собі комуні без швейцарської чи американської демократії. На тривожні запити Лібкнехта про терор паризьких комунарів у німецькій пресі, Маркс із погрозливым при- тиском відповідав:

«Ти не смієш вірити ні одному слову з того, що можеш побачити в газетах про внутрішні події в Парижі. Все це брехня і підступ. Ніколи ще плюгавість буржуазної преси не проявляла себе з такою яскравістю» (6 квітня 1871 р.).

Коли ж терористичні акти Паризької комуні вже неможливо було приховувати, Маркс писав у памфлеті «Громадянська війна у Франції», розділ 4:

«Коли акти dokonані паризькими робітниками (!!) були вандалізмом, то був це вандалізм розпачу в безвихідному положенні, а не вандалізм переможця, що його dokonували християни над справді безцінними скарбами поганської старовинності...».

Типічний приклад марксистської діалектики: в залежності перед ким і від обставин. Вже з цього, не було трудно винести аксіому, якою Ленін озброїв політичну пропаганду в системі «народних демократій» під диктатурою пролетаріату: **Говорити правду це буржуазний забобон.**

Очевидно, терор і забріханість не є виключно марксистською винахідкою. Ці засоби політичного насилля споконвіку вживалися людьми при владі, але ніколи ще з таким рафінованим лукавством і з такою безоглядною послідовністю, як за большевиків. «Традиційний тиран уживає владу (терор), щоб вимогти послух і тим вдоволяється. Не так воно, коли влада опиняється в руках інтелігента-комуніста;... його не можна задовільнити звичайним послухом. Він пробує силою вимусити *wigganist* собі, яка звичайно є вислідом найдосконалішого способу індоктринації, при чому він робить терор своїм жакливим інструментом, щоб вижимати віру й ентузіазм з розчавлених душ».¹

Хворому вже Ленінові переслано 12 травня 1922 р. проєкт каральних законів для перегляду. Збірник передбачував шість випадків злочину, за які найвищим виміром кари був розстріл. 15 травня того ж року Ленін дописав на полях сторінок додаткових шість випадків каральних смертю, один із них широко використовуваний в советському судівництві, а це артикул 69 проти пропаганди й агітації на шкоду держави, в якому особливу увагу зверталось на заклик до пасивного опору. А до народнього комісара юстиції, Курського, Ленін писав:

«Суд не сміє виключати терору;... терор без лицемірства і прикраси — і формулювати це якнайширше, залишаючи революційній справедливості й революційній совісті (потрібні) умовини для більше чи менше поширеного стосування в практиці».²

Виходить, що Гелій Снегірьов не знав про цю інструкцію советському судівництву, коли дорікав підсудним у процесі «Спілки Визволення України» за недостойне тримання себе в суді перед прокуратурою, беручи участь в осмішуванні самих себе.³ Зате підсудні добре знали, що перед суддями їм захисту не буде від терору у підвалах Чека в надходячу ніч, бо не було різниці між суддею в судовій залі та слідчим у тюремному підваллі.

В декреті зараз по Жовтневому перевороті Ленін видав «виразно революційний наказ», домагаючись «безмилосердного витравлення п'яниць, хуліганів, контрреволюціонерів та інших осіб», а в статті «Як організувати змагання» (7 січня 1918 р.), Ленін писав:

«...вичистити російську землю від усякого роду шкідливих наскомих: 1) робітників, що не прикладаються при праці; 2) Саботажистів, що називають себе інтелігенцією, яких повно в кожному миському бльоці, по заводах і по селах... 3) ...розстрілювати паразитів..., або карати каторжною працею... Всі комуни й громади повинні змагатися щодо найефективніших метод чистки...».

¹ Ерік Гоффер, «Ордер оф чендж» (Order of Change)

² Дивись у Примітках під ч. 1.

³ «Набої для розстрілу».

Як голова Ради Оборони, Ленін декретував 15 лютого 1919 р.:

«...Брати селян закладниками з тих місцевостей, в яких відгортання снігу з залізничних шляхів не відбувається справно» і «якщо снігу не прочищено — їх розстрілювати».

В серпні 1918 року Ленін писав у телеграмі до Євгенії Бош:

«Замикати всіх підозрілих у концентраційному таборі поза містом. ...Стосувати безоглядний терор!»

«Фактично, — пише Солженіцин, — у 1921 році концентраційні табори були вже в повному розквіті... Воно буде акуратніше, коли скажемо, що народини Архіпелагу сповістили постріли крейсера „Аврора“».⁴

А яку ж роль відводили батьки комуністичного руху теророві?...

Коли Ленін наказував фізично ліквідувати цілу царську родину, він тільки реалізував візію Маркса, висловлену словами в публічній промові, друкованій в газеті Чартистів,⁵ 19 травня 1856 р.:

«В середніх віках у Німеччині існував таємний трибунал під назвою „Суд помсти“, що мстив злочини пануючої кляси. Коли якийсь дім був позначений червоним хрестом, люди знали, що власник того дому був приречений на смерть... Всі доми Європи вже позначені таємним червоним хрестом. Суддя — історія, катом її — пролетаріят!»

Очевидно, терор в марксистській революції, як і в мирних стосунках під комунізмом, стосується не тільки проти родин монархів та аристократів. Граф Отто Чернін, голова австро-угорської делегації на конференцію Берестейського Миру, переповідаючи розмову з головою російсько-більшевицької делегації Абрамом Йоффе, в якій тов. Йоффе обіцяв розпутати пролетарські революції у Відні і в Берліні, писав:⁶

«В це останнє я теж вірю, навіть без допомоги тов. Йоффе... Цікаві ті більшовики. Говорять вони про волю і про згоду і при цьому вони, як розповідають (очевидці), є найбільш жорстокі тирани, яких знає історія — вони вирізують міщанство, а їхнім аргументом це скоростріли й шибениця. Сьогоднішня розмова з Йоффе показала мені, що ті люди не є чесні і що вони своїм фальшом перевищують усе, що закидається фаховій дипломатії, бо переслідувати так громадянство й одночасно говорити про волю, яка ущасливить світ, це торочення брехні. Про „волю і рівність“ немає, повсяк вірогідності, й мови в їхній програмі, зате є звиринне нищення убого, що не є пролетаріятом. Російська буржуазія є труслива й дурна... і дає різати себе, як вівці...».

Спостереження графа Черніна з большевицької практики було передбачене й програмоване Марксом і Енгельсом. В листі до Домеля Ньубенгюза (22 лютого 1881 р.) Маркс писав:

«В одному вам можу запевнити: соціалістичний уряд не всилиться в країні поки умови не уложаться так, що він, передовсім, буде в силі застосувати міри терору для залякання буржуазних мас до такого стану, щоб зискати на часі; це перша необхідність для тягlosti акції... З моментом

⁴ Дивись у Примітках під ч. 2.

⁵ «People's Paper».

⁶ «На світовій війні». Цитоване за Іваном Кедриним, «Берестейський Мир».

вибуху справжньої пролетарської революції будуть, також, створені (!) передумови (хоч цілком певно вони не будуть ідильні) для наступного й безпосереднього способу дії».

У 1850 роках, коли Німеччина під аграрним та індустріальним поглядом відповідає, приблизно, часам в Росії Миколи II, Маркс і Енгельс звертали особливу увагу на селянство — на його потенціальному ролі під час революції пролетаріату і про його силу після революції. В листі до Енгельса (27 липня 1854 р.) Маркс писав:

«Августін Тієррі (французький історик, — П. Б.) доказує проти своєї волі, що ніщо так не припізнило перемоги французької буржуазії, як той факт, що та буржуазія аж до 1789 року не спромоглася на рішення об'єднатися для спільної справи із селянством».

А вже два роки пізніше Маркс мав уже готовий плян для ролі німецького селянства в пролетарській революції:

«Уся справа в Німеччині буде залежати від того чи вдасться нам прикривати запілля пролетарської революції повторним виданням Селянської Війни. О, тоді діло пішло б справно» (лист до Енгельса, квітень, 1856).

Тимчасом Енгельс прийшов до висновку, що навіть численна участь селянства в пролетарській революції буде цілком незагрозлива владі пролетаріату:

«Вельми дивний факт: у всіх трьох великих буржуазних революціях селянство постачає воюючі армії і те саме селянство є тою ж особливою клясою, яка після здобуття перемоги неодмінно підлягає нищенню в наслідок економічних перемін, породжених якраз тією революцією».⁷

Відлунням цих міркувань Маркса й Енгельса про використання селянства в пролетарській революції являється програмування селянства царської імперії в писаннях Леніна:

«Коли в нашій боротьбі за республіку й демократію ми не могли б полагати на селянство, як і на пролетаріат, вигляди на утримання себе при владі були б безнадійні... Немає сумніву, що навчившись на досвіді Німеччини — дякуючи Марксовому навітненню — ми не сміємо прийняти іншого гасла для *остаточної перемоги* революції, як революційно-демократична диктатура пролетаріату й селянства... Успішне повстання селян... прочистить дорогу справжній і рішучій боротьбі за соціалізм... В цій (наступній) боротьбі селянство як землевласницька кляса відіграватиме ту ж саму зрадливу й нерішучу ролі, яку тепер відіграє міщанство в боротьбі за демократію...».

Тож, не зважаючи на галлянтні залицяння комуністичного Дон Жуана до Селяшки-попелюшки й сердечні запевнення мирного співжиття в соціалістичному раю під «демократичною пролетарсько-селянською» диктатурою, сам факт ідеологічної вимоги скасування приватної власності хлібороба виключав пролетарсько-селянську ідиллю на довшу мету. Запевнювання селянства, так Марксом-Енгельсом як і Леніном, про залишення йому волі щодо вибору

⁷ «Про історичний матеріалізм».

форми власності на його трудовий земельний наділ, було свідомою брехнею. Воно ж було безсумнівне, що zagrożений втратою землі і всього свого дорібку, селянин поставив рішучий опір, як тільки йому розвидниться, що означає націоналізація. Це передбачувалося в приватній кореспонденції між Марксом та Енгельсом. В листі від 20 липня 1851 року Енгельс писав:

«...Велико- і середньоземельний ганOVERський селянин, який має тільки землю, якого хата, земля, будинки і все інше виставлені на всі небезпеки в наслідок руїни всіх асекураційних компаній, цей німецький жилавий куркуль доложити усіх зусиль, щоб оминути „червоне море“,⁸ аж поки не буде присилуваний».

Зате в публікованих працях Енгельса це питання представлялося цілком інакше. В статті «Селянське питання у Франції та Німеччині» Енгельс писав:

«Все, що ми можемо (селянинові) обіцяти це те, що не будемо насильно втручатися в умови його власності проти його волі...», бо «що більше число селян, яких ми зможемо врятувати від справжнього упадку в ряди пролетаріату і здобути їх для себе, поки вони ще залишаються селянами, то й швидше і легше прийде до соціальної революції. Зобов'язування чекати на переміну селянина в пролетарія і аж поки капіталістична продукція розвинеться всюди аж до найвищого стану, не прислужиться нам добре... Коли матимем державну владу в своїх руках,... наше завдання у відношенні до дрібноземельних власників буде, в першу чергу, в тому, щоб переставити їхню індивідуальну продукцію і індивідуальну власність на спільну продукцію і спільну власність, але не шляхом насилля, але прикладу, пропонуючи їм суспільну допомогу в тому напрямку. В той час ми будемо мати засоби, щоб показати селянам усі ті користі з такої зміни...».

В епігонській марксистській літературі так Заходу, як і Сходу закоринився погляд, що переведення пролетарської революції в царській імперії під стратегічним і тактичним поглядом — це радше лєнінізм, ніж марксизм. Особливо політика Лєніна супроти селянства, його використання селянства в пролетарській революції, його національна політика супроти неросійських народів — все це записане в тій літературі на рахунок виключно лєнінський. Фактично ж у всій писемній спадщині і політичній діяльності Лєніна немає абсолютно нічого гідного уваги, що не було б запрограмоване, виразно підказане чи ідеологічно надхнене Марксом у його спадщині. Настоювання на лєнінізмі як на самостійному й оригінальному додатку в теорії діалектичного матеріалізму має свій початок в національній гордості російського шовініста, який хоче бачити російську людину не тільки стратегом-виконавцем плянів німецького візіонера-архітекта — внука двох рабінів, але й самостійним коректором і доповнювачем тих плянів.⁹ Лєнін же сам для санкціонування кожної своєї акції покладався на Маркса й Енгельса. Читаємо в стенограмах його конгресових промов:

⁸ Натяк на криваву пролетарську революцію.

⁹ Дивись у Примітках під ч. 3.

«Першорядна справа це питання власности. Як тільки це питання власности розв'язалося практично, пановання кляси (пролетаріату) було запевнене...» (Дев'ятий Конгрес, квітень 1920 р.) «...справжня пролетарська революція в хліборобських районах почалася тількищодо влітку 1918 року. Коли б ми не зуміли були роздмухати цю революцію, наші досягнення були б тільки частинні. Перша стадія це було захоплення влади по містах і закріплення влади соціалістичного типу. Друга стадія була основна для всіх соціалістів і без якої соціалісти не є соціалісти, а саме — відділення пролетарських і напів-пролетарських елементів хліборобських районів і спаяння їх з міським пролетаріатом для боротьби з сільською буржуазією». «...Це був Енгельс, який разом з Марксом поклав основи наукового марксизму..., який закріпив був поділ селян на дрібних, середніх і куркулів...».¹⁰

В липні 1920 року Ленін доповідав уже на підставі свого власного досвіду. З ліквідацією великоземельних власників, українських хуторян і заможніших селян, тобто з ліквідацією аристократії хліборобського промислу — було вже покінчено. Це був форум Другого конгресу комуністичного або Третього Інтернаціоналу. Він počував себе вже компетентним повчати інтернаціональний пролетаріат в питаннях політичної тактики супроти селянства в усіх країнах. З п'яти груп, на які він поділив селянство, група безземельних (пролетарів) і малоземельних (напів-пролетарів) показалися цілком надійним елементом по боці максистської революції. Третя група — дрібноземельних, яка «частинно зіпсула спекуляцією і власницькою навичкою, буде схилитися в бік торгівлі і свобідного користування правами на приватну власність». Коли ж пролетаріат «затримає тверду лінію своєї політики», ця група «підтримуватиме пролетарську революцію».

Четверта група це середняки (5–10 га), які не дадуть підтримки революції, але коли залишити їм посідання їхньої землі і безпощадно побороювати буржуазію, їх можна неутралізувати.¹¹

П'ята група — це багатоземельні селяни,

«...все, що їх лучить з рештою селянства, це тільки їх культурний рівень, життєві звичаї і праця на власних господарствах... Революційний пролетаріат мусить негайно роззброїти той прошарок і одночасно з поваленням капіталістів в індустрії завдати (їм) рішучий удар на перший знак опору. Для того треба дати зброю сільському пролетаріатові, зорганізованому в сільських радах».

По сьогоднішній день зустрічаємо людей старшого і молодшого покоління переконаних в тому, що коли б Ленін жив і побачив успіхи свого НЕП-у, він залишив би ідею колективізації, особливо під примусом жорстоких засобів. Є в літературній спадщині сліди Леніна, де він пояснює й переконує своїх партійців про необхідність на даному етапі задобрити селянську силу, яка вже й так аж надто багато жертв понесла на протязі «воєнного комунізму» і в тому, що партії нічого боятися «концесійного» селянського капіталізму, бо силові відносини

¹⁰ Восьмий конгрес, грудень 1918 р.

¹¹ Дивись у Примітках під ч. 4.

між партійним пролетаріатом і селянством під політичним та економічним поглядом є подавляючо на користь партії.

Березень 1921 рік: розгортання непівської політики в практиці. Після Десятого конгресу партії, відбувається Конгрес Робітників Транспорту. Ленін виступає головним промовцем. На стінах зали повині ударних гасел, а в одному кутку притулився напис: «Влада робітників і селян не матиме кінця». На цьому написі Ленін зосередив увагу учасників, кажучи:

«Колиб це було правдою, тоді це означало б, що соціалізм ніколи не здійсниться, бо соціалізм рівнозначний знесенню кляс; а як довго будуть робітники й селяни, так довго будуть різні кляси і через те завершення соціалізму неможливе... Завдяки революційній енергії й посвяті для пролетарської диктатури селянська сила була здібна покласти край своїм ворогам з-права... Але чим скоріше вони знесли владу дідичів і капіталістів, є єдино здібна на спротив пролетаріатові і тому, власне, це є абсурд виписувати на плякатах, що панування робітників і селян не матиме кінця... Проти кого направлятимем останню нашу боротьбу? Відповідь: проти дрібнобуржуазної анархії дома» (тобто, проти в НЕП-і вирослого «куркульства». Болд доданий. П. В.).

Коли Сталін рішився ліквідувати НЕП, він не тільки сповняв практично найголовнішу заповідь ідеологічного марксизму, без якої немає комунізму, але він і ліквідував смертельну загрозу партійній диктатурі, чи пак, диктатурі пролетаріату, чого в структурі комуністичного суспільства не переважити жодним статистикам продуктивності сільського приватного господарювання. Мотиви колективізації не були економічної природи і засоби колективізації не могли бути інакшими, як жорстоко-насильними, бо коли нормальній людині відбирають її власність, її засоби продукції життєвих потреб, її працевлаштування, її задоволення, то вона завжди буде діяти так, як і в обороні власного життя. Незалежно від того, в якій країні відбуватиметься марксистська революція, вона буде відображувати Жовтневу революцію в Росії, — навчав Ленін.

Маркс прекрасно знав, що втілення комуністичних ідей в цілому суверенному суспільстві порядком парламентарних дискусій та ухвал є неможливе і про те він дуже повчачо висловився: «Сила пролетарської партії лежить на вулиці — сила дрібної буржуазії в національній асамблеї». Тож перемога пролетаріату залежить від того, щоб «вивабити дрібну буржуазію з асамблеї на вулицю і їм дати нагоду для знищення їх власної парламентарної сили їхніми ж руками, ще поки обставини і час дали б їм можливість об'єднатися».

Стосунок сил у Перших Установчих Зборах потвердив на практиці правильність Марксових слів і розігнання тих Зборів на наказ Леніна було нічим іншим, як большевицьким способом «зваблення дрібної буржуазії на вулицю».

Коли Ленін вирішував ліквідувати зовнішню опозицію Партії більшовиків (соц.-революціонерів, меншевиків і анархістів як партії),

а Сталін внутрішньо-партійну (Троцький, Бухарін, націоналістичні ухили КП(б)У) — вони оба знаходили в Маркса санкцію на ліквідацію «реакційних» елементів так у загально-соціалістичному русі, як і у внутрішньо-партійних розходженнях:

«Як довго секти історично оправдуються, робітнича кляса не є ще зріла для незалежного історичного руху. Коли ж дозріє, всі секти стануться *реакційними*» (лист до Больте, 23 листопада 1871 р.).

В ряді ідеологічно-політичних розгалужень кожного руху, кожне відхилення зокрема стається сектою. Котра ж секта буде репрезентувати зрілість руху для самостійної дії, а котрі будуть реакційними? Відповідь на це питання знаходимо в кореспонденції Енгельса з Верою Зазуліч:

«Чи-то та чи інша фракція подасть гасло (до революційної дії), чи-то під тим чи іншим прапором це станеться, мені цілком байдуже... Якщо ті люди (даної фракції — П. Б.) зроблять прірву, яка розірве греблю, повині дуже швидко розвіє їхні ілюзії. Але коли, припадково, ті ілюзії у висліді дадуть їм вищу силу волі, чого ж тоді нарікати?...»

Головне при цьому, щоб ті люди пам'ятали, що «історична теорія Маркса це фундаментальні умови всіх продуманих і послідовних ходів революційної тактики; щоб винести на денне світло ті тактичні ходи, треба тільки приноровити теорію до економічних і політичних умов стосовної країни» (23 квітня 1885 р.).

З усіх соціалістичних сект Європи єдина секта Леніна пам'ятала про цю автентичну інтерпретацію Марксової політичної філософії й тому єдино вона показала «зрілою для незалежного історичного руху».

Коли в наслідок недостатку технічних засобів, відповідного приладдя, фахового робітника і фінансових обмежень п'ятирічні пляни недовиконувалися, Сталін знайшов відповідь на те лихо і практичну пораду у спадщині Енгельса, який писав у листі до А. Бебеля (24 жовтня 1891 р.), передбачливо накреслюючи плян для реакції «вождя пролетаріату»:

«Коли ж війна приведе нас до влади передчасно (тобто, перед тим поки власні технічні кадри будуть виховані, — автор), техніки будуть нашими чільними ворогами; вони будуть обманювати нас і зраджувати, де тільки зможуть, і ми, хоч і будемо мусіти стосувати терор проти них, все одно будемо обдурювані».

Показові судові процеси проти інженерів і «шарашки» в концтраційних таборах для інженерів і винахідників під наглядом НКВД були відповіддю Сталіна на Енгельсові прогнози проти «буржуазної інтелігенції».

Найбільше політичним питанням з усіх питань, які марксизм заходився розв'язати, це національне питання. Воно й найбільше діалектичне, бо в суті речі його значення в контексті комуністичної ідеології має негативний характер. В марксистській ідеології воно вимушене природнім існуванням великої кількості людей спільних етнічно-культурних властивостей споконвічної давности на виразно окресленій території, яка на протязі віків мала вирішальний вплив на

формування їхнього національного характеру. Для ілюзорно-позитивного погодження цього питання з інтернаціональним єднанням пролетарів усіх країн, у діалектично побудованій політичній філософії Маркса є необхідний крок узад. Маркс відкрив цю необхідність, зіткнувшись з ірландським питанням в англійській імперії королеви Вікторії. З початку йому здавалося, що пролетарська революція в тій імперії автоматично розв'яже буржуазне питання національностей. Познайомившись ближче із складністю тієї проблеми, він переконався, що поки Ірландія залишатиметься політично підвладною Англії, національна солідарність пролетаріату з буржуазією в обидвох країнах стоятиме на перешкоді інтернаціональному єднанню на ґрунті чисто соціально-становому. А з цього висновок, що англійський пролетаріат мусить відограти позитивну роль в політичному усамостійненні ірландського народу.

Ленін прийняв цю науку від Маркса в такому ж самому політичному аспекті, як і Маркс. В статтях і памфлетах політичного змісту, в яких він намагався приєднати якнайбільше іноземного елемента в російській імперії для своєї концепції «демократичного централізму» та «демократичної диктатури пролетаріату», він писав багато про національну рівноправність, про право на самовизначення поневолених народів та право на існування іноземних культур під соціалізмом у системі демократичного централізму. З цього резервуару політичної літератури Леніна націоналі, так підсовєтські як і на еміграції, по сьогоднішній день черпають аргументи на оборону проти геноцидних наслідків насильної русифікації, проти культурно-мовного геноциду, проти сталінізму. Велике число публіцистів робить це в добрій вірі: одні, не добачаючи двонамірності марксистської пропаганди в писаннях Леніна,¹² — вони відмічення об'єктивного існування націоналів та їх культур у російській імперії беруть в писаннях Леніна за позитивне ставлення марксизму до розвитку національних культур; інші, через цензурну непробуєність критичної думки вільного світу, знаходять прихильну собі половину Ленінової дволичності єдиним засобом на свою оборону.

Основи цій двонамірності Маркс поклав ще в квітні 1850 р. в «Обіжнику Центрального Комітету до Членів Комуністичної Ліги», в якому вилуцені, як на долоні, засади комуністичної політичної тактики, яка по сьогоднішній день практикується комуністичними партіями. Він писав:

«Наставлення революційної робітничої партії (Комуністичної ліги, — П. Б.) до дрібнобуржуазної демократії є таке: партія маршує плече-об-плече з дрібнобуржуазною демократією проти тієї фракції, якої знищення прагне, але протиставиться дрібнобуржуазії в усіх її намаганнях здобути собі тверді позиції...».

Це т. зв. «коаліційна політика» марксистів на крутому шляху до абсолютної влади. Ленін дотримувався тієї політики йота-в-йоту: 1)

¹² Приклади: Дивись у Примітках під ч. 5.

супроти меншевиків у боротьбі проти інших російських партій, як кадети чи анархісти; 2) супроти національних меншостей у боротьбі з білогвардійцями; 3) супроти лівого крила соціал-революціонерів у боротьбі проти Тимчасового Правління; 4) супроти селянства на час ліквідації буржуазії і великоземельних власників; 6) супроти «націоналів» в боротьбі з дуже сильними чорносотенськими впливами в лавах комуністичної партії.

Продовження буде

Примітки

¹ Арт. 69: Розстріл за «пропаганду або агітацію, або участь в організації, або допомога... допомагаючи чи тільки в стані дати поміч в стосунку до організації чи особи за характером їх діяльності». (А. Солженіцин, «ГУЛАГ», I, II, ст. 353–54, 371).

Видно, що Ленін добре пам'ятав свій нелегальний поворот через Фінляндську станцію і його наслідки для режиму Керенського.

² Крейсер Балтійської флотії, за сигналом якого 7 листопада 1917 р. почався більшовицький переворот, т. зв. Жовтнева революція. (А. Солженіцин, «Архіпелаг ГУЛАГ», частини III і IV, ст. 9 — англомовне видання).

³ «Ленін не впровадив жодного нового теоретичного концепту, який змінив би структуру Марксової доктрини, ні не випрацював поняття про новий інтернаціональний характер класової боротьби» (Герберт Маркузе, «Совет Марксизм», ст. 34. Вінтедж Бук).

⁴ «...завданням соціалістичної партії є неутралізувати селянство, тобто довести до того, щоб у боротьбі пролетаріату з буржуазією селянин залишився неутралним і щоб не був спроможний дати активну підтримку буржуазії проти нас». (К. Каутський, «Аграрне Питання»).

⁵ Приклади:

1) «...Для усунення всякого національного гніту надзвичайно важливим є створити автономні округи... з цільним, єдиним національним складом, при чому до тих округів могли б тяжити і вступати з ними в зносини і вільні союзи всякого роду членів даної національності, розсіяні по різних кінцях країни або навіть земної кулі». («Критичні замітки з національного питання», журнал «Посвещенние», листопад 1913 р.).

2) «Ми вважаємо буржуазним націоналізмом ідею „культурно-національної автономії“, ми не згодні з тим, що найкращим шляхом організації пролетаріату є роздроблювання його по національних курах...» (Відповідь на статтю «Україна і Війна», лютий 1915 р.).

3) Боротьба проти всякого національного гніту — безсумнівно так. Боротьба за всякий національний розвиток, за національну культуру взагалі — безсумнівно ні!» («Критичні замітки з національного питання»).

Петро ЛАВРІВ

КОЛОНІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ І СУМІЖНИХ СТЕПІВ

(Закінчення, 4)

XV. Заселення Донської області

Північно-східня межа Катеринославської губернії проходила по Сіверському Дінцеві. За її границею залишалися Старобільськ, Новоайдар, Райгородок та доріччя Сіверського Дінця. Вони належали до Харківської губернії. Територія на схід від Кальміюсу входила до складу Землі війська Донського. Зформоване в більшості з росіян, донське козацтво з XVI ст. заселявало північну і середню частину доріччя Дону та вузький коридор у його пониззі, який досьогодня відділяє основну українську етнічну територію від заселеної українцями Кубанщини. Від того коридору тягнеться ще одна російськомовна смуга в західному напрямі вздовж Сіверського Дінця за Луганськом через територію України.

Чисто по-російському розмовляють лише над горішньою течією Дону, в доріччі Хопра й Медведиці. Донські козаки, які живуть уздовж середньої мечії Дону аж до річки Пимлі, особливо на північному заході, говорять по-російському з домішками українських слів. Ще більш українські мова й етнографія долишнього Подоння, де говорять донецьким і змішаними діалектами підкавказьких сусідів українського й російського походження.

Мова й звичаї людности західньої частини Донської області докучують, що цю територію заселили, незалежно від донських козаків, запоріжці й малоземельні українські селяни, які після знесення кріпацтва в 1861 р. переселялися з Полтавської, Чернігівської, Воронізької та інших областей над Дін і далі по Терек на Півкавказі. На нових землях вони створили численну, нерівноправну щодо козаків верству т. зв. іногородніх, які в 1886 р. становили 44%, в 1895 — 50,5%, а в 1910 — 60% населення. Російські селяни переселялися сюди менш чисельно, але внаслідок русифікаторської політики царського й советського урядів денационалізувалися не тільки українці, а й греки, вірмени, навіть німці, не кажучи вже про міських євреїв.⁵⁴

У 1897 р. українці переважали тільки в Ростовській окрузі, до якої належав Таганріг:

	Населення в тисячах	з нього в %-ах					
		укр.	рос.	біл.	калм.	німці	вірм.
разом по всій області війська Донського	2564,2	28,0	66,8	0,4	1,3	1,4	1,1
з них по округах:							
Ростовська	221,8	52,3	38,8	0,2		1,2	6,8
Донецька	443,6	39,8	58,1	1,3	0,1	0,5	
Сальська	70,76	31,0	27,9	0,3	39,5	1,1	
Черкаська	171,8	21,7	75,2	2,1	0,2	0,1	0,2
Донська 1-а	262,5	11,8	86,3	0,3	0,4	0,9	
Донська 2-а	232,3	8,9	89,4	0,5	0,9	0,2	

XVI. Продовження колонізаційної політики за советської влади

Після Першої світової війни нова советська влада провела перепис населення в 1920 р. Тоді в 4 південно-українських губерніях жило:

Губернії	Населення в тисячах	з нього в %-ах								
		укр.	рос.	біл.	пол.	бол.	німці	мол.	греки	євреї
Разом	7339,0	57,7	24,1	0,4	0,8	0,5	2,6	2,2	1,4	8,4
Донецька	2266,2	47,8	39,1	0,4	0,6		2,9	0,9	4,3	2,5
Катерино- славська	1697,8	78,6	11,7	0,3	0,8		1,6	0,5		6,5
Миколаїв- ська	1419,2	66,9	17,4	1,0	0,5	0,4	1,3	0,1		9,5
Одеська	1955,8	43,9	22,3	0,1	1,0	1,4	4,9	8,2	0,3	1,6

Повіти	Населення в тисячах	з нього в %-ах						Примітки
		укр.	рос.	пол.	євреї	інші		
Донецька губернія								
Бахмутський	132,4	86,4	4,9	0,2	0,2	8,3	молдавани	
Гришинський	143,4	68,3	15,8	0,1	0,2	15,6	німці	
Дебальцівський	207,9	32,0	59,5	0,4	0,3	4,6		
Луганський	151,5	69,8	26,5	0,2	0,3	3,2		
Мар'юпільський	129,3	34,7	11,6	0,1	2,9	50,7	греки	
Слов'янський	110,1	86,7	7,5	0,1	0,1	5,6		
Старобільський	174,4	88,9	5,8			5,3		
Таганрільський	263,3	37,2	54,7	0,1		8,0		
Шахтинський	178,9	25,2	72,8	0,1		1,9		
Юзівський	188,6	50,1	36,8	0,5	0,1	12,5	німці, греки	

Катеринославська губернія						
Верхньодніпровський	163,2	97,2	1,7	0,2	0,1	0,8
Катеринославський	164,1	91,6	3,1	0,2	0,1	4,9
Криворізький	338,0	85,1	8,9	0,2	2,7	3,1
Нікопільський	103,4	89,0	7,2	0,1	0,2	3,5
Новомосковський	336,8	96,5	2,0	0,1	0,1	1,3
Павлоградський	287,3	89,7	8,4	0,1	0,2	1,6

Миколаївська губернія						
Дніпровський	276,3	88,3	7,7	0,4	0,4	3,2
Єлисаветградський	339,4	82,0	10,5	0,1	1,2	6,2
Миколаївський	229,8	67,8	19,0	0,2	4,1	8,9
Херсонський	231,4	73,4	11,3	0,7	5,5	9,1

Одеська губернія						
Балтський	386,9	70,1	8,5	0,5	4,7	16,2
Вознесенський	218,2	59,5	19,1	0,3	2,5	18,6
Одеський	194,4	27,6	37,0	0,3	1,5	33,6
Первомайський	317,5	80,3	6,8	0,4	5,5	7,0
Тираспільський	231,4	40,5	11,8	0,2	3,0	44,1

Найдостовірнішим за весь час існування советської влади був перепис⁵⁵ 1926 р. (див. додаток 1), коли переписчики не наполягали, щоби українці писали себе росіянами.

У п'ятьох округах колишньої Области війська Донського, що тоді входили до складу Північно-Кавказького краю, жило 1174,5 тисяч українців, які становили 53% всього населення цього району-частини краю. З них рідною мовою розмовляло 725,3 тисяч, тобто 61,8%. На Півдні Кавказу 1421 тисяча осіб (41,1% населення) у Краснодарському краї та 480,1 тисяч (27,3%) у Старопільському краї назвали себе українцями.⁵⁶ Отже, за межами тодішньої України на південній українській етнічній території без Криму жило понад 3 мільйони українців. На Кримському півострові в 1926 р. проживало 77,4 тисячі українців (10,9% населення Кримської АСРР), з них лише 33,8 тисячі розмовляло по-українському, тобто 43,7%. Росіянів у Криму в 1926 р. було 301,4 тис., по-російському розмовляло 384,0 тис., татар жило 179,1 тис., по-татарськи говорило 186,0 тис. (караїми й кримчаки).

В Криму в 1932–33 рр. голоду не було, кубанців не минула доля УССР. Кримських і донських українців од сплянованого «соратниками» Й. В. Сталіна голодомору врятував кордон між УССР і РСФСР, який тоді охороняли спецвідділи, що не пропускали втікачів од голодної смерті поза межі Української республіки. Коли в багатьох колгоспах не було кому збирати врожай, на «допомогу» Україні з Російської федерації відправлено 329 ешелонів, Комуністична партія переселила 21856 господарств і 117, 1 тис. селян. Південно-західня залізниця перевищила план перевезення колгоспників на Україну на 4,7%. З Горьківської

області в Одеську переселено 2120 господарств, в Донецьку 3572 господарства направив Івановський обласний партком. «По пляну» в Дніпропетровську область перевезено 6679 господарств із Західного Сибіру й ув Одеську область — 4630 господарств із Білорусії.⁵⁷

З 1926 до 1970 р. чисельність росіян на Україні збільшилася в 2,9 раз. Переселені в міста Дніпропетровського й Гірничо-промислового регіону селяни з Полісся, Правобережжя та інших земель підвищили кількість населення в 1,6 рази. Серед прибулих з Воронізької, Курської, Орловської областей і Центрально-промислового району РСФСР росіяни становили 69,1%, українці — 19,4%. Навіть з Молдови в Україну переселилося більше росіян (39,2%), ніж молдаван (26,8%)⁵⁸. Як не скриті пляни денационалізації неросійських народів, їх видають цифри.

Плянований голод, за припущеннями англійських журналістів, зменшив населення Північного Кавказу й Долішнього Поволжя на 3 мільйони, України на 4–5 мільйонів.⁵⁹ Василь Гришко підрахував, що голодомор скошив 8,1 млн.⁶⁰ Позаяк дані перепису населення в 1939 р. зфальсифіковані, важко встановити число жертв сталінських п'ятирічок. Крім голоду, советські каральні органи проводили арешти й заслання. За «активне й злісне протидіяння та організацію саботажу» один лише Одеський обком КП(б)У 27 грудня 1932 р. ухвалив вислати за межі України 500 господарів. Тисячами розстрілювало арештованих ГПУ в 1937–38 рр. Серед політичних в'язнів у тюрмах і таборах приблизно 2/3 становили українці, серед іммігрантів у неросійські республіки понад 2/3 було росіян.

XVII. Підсумки

Щоб краще зрозуміти суть національної політики КПСС у південних областях України, порівняємо результати всесоюзних переписів населення.

Роки	Все населення в тисячах	з нього				
		українці тис / %	росіяни тис / %	татари тис / %		
Донбас (Донецька й Луганська області)						
1926	2036,2	1221,1	60,0	639,2	31,4	
1959	6714,0	3784,4	56,4	2551,3	38,0	
1979	7937,3	4095,3	51,6	3447,4	43,4	
Запорізький край (Дніпропетровська й Запорізька обл.)						
1926	2391,2	1983,4	82,9	213,7	8,9	
1959	4168,6	3102,3	74,4	845,1	20,2	
1979	5588,6	3891,3	69,6	1440,9	25,8	
Степ (Одеська, Кіровоградська, Миколаївська й Херсонська обл.)						
1926	5078,0	3426,0	67,5	768,4	15,1	
1959	5826,5	4136,2	71,0	1195,2	20,1	
1979	6179,4	4318,0	70,0	1238,1	20,0	

Крим							
1926	713,8	77,4	10,0	301,4	42,3	179,1	25,1
1959	1349,5	292,5	21,7	972,0	72,0		
1979	2135,9	547,3	25,3	1461,0	68,4	15,1	0,7

Советська влада проводить ще інтенсивнішу русифікацію Південної України, ніж її вів царат. У 1930 роках вона вивезла й заморила голодом господарів, які колись годували хлібом Європу. Ув'язнивши й розстрілявши найсвідоміших українців, ВКП(б) зломилася спротив інтелігенції і свідомих селян. На вимогу новоприбулих колоністів українські школи міняють мову навчання. Змішані родини говорять вдома по-російськи й записують дітей росіянами. За те й агітують самі переписчики. На протести батьків урядові особи відповідають: «Какая вам разница». Українську мову витіснено з вищих і середніх шкіл. Ні в Донецьку, ні в Луганську, ні в Миколаєві, не кажучи про Симферопіль, до цього шкільного року не було ні однієї української школи. Їх і тепер немає в Криму. Поза цією областю суперінтернаціоналісти добилися найвищих показників у Донецькій області: 40,4% українців одцуралося рідної мови. Кожен рік збільшує число перевертнів (до речі, так називають себе самі місцеві хохли). Яничари з вищою освітою називають це «закономірним асиміляційним процесом».

Донщина й Підкавказзя настільки зденаціоналізовані, що їх можна вважати територіями втраченими для України. Цього великодержавним шовіністам замало. З допомогою місцевих комуністичних можновладців імперський уряд буде на Одещині села для переселенців з Заполяр'я.

Уже проголошено Кримську Советську Соціалістичну Республіку з російською урядовою мовою, де й на майбутнє залишаються безправними татари й українці. Не без відома Кремля в Одесі агітують за проголошення Новоросії, в Донецьку — за Донецько-Криворізьку республіку чи Донецьку інтернаціональну республіку. Коли не вдалося створити єдиний російськомовний «советський народ», комуністичні й інші великодержавними хочуть відірвати від республік окремі території та розколоти народи. Девіз Римської імперії «Divide et impera» діяв в Советському Союзі. Він штовхав уряд УРСР підписати новий союзний договір, щоб урятувати цілісність сучасної республіки. Та жодні заходи не зупинять колеса історії. Останню колоніальну імперію на нашій планеті чекає доля Римської, Британської, Французької та інших великодержав.

XVIII. ПІВДЕННО–СХІДНІ МЕЖІ УКРАЇНСЬКОЇ ЕТНІЧНОЇ ТЕРИТОРІЇ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОРІЧЧЯ

(Додаток)

(Стислий виклад статті В. Ко-ого «Національно–територіяльні межі України і території інших областей Росії» в «Записках НТШ» Наукового Товариства ім. Шевченка, том XI, жовтень—грудень 1907, стор. 213–225)

У Донщині на початку ХХ століття згідно з перписом населення 1897 р. жило 720 тисяч українців. Найбільше їх було в Таганрізькій окрузі (69 %), менше в Ростовській (52 %) і в західній частині Донецької округи (40 %). Північне й середнє доріччя Дону було заселене переважно росіянами. Межа між українською та російською етнічними територіями, тобто землями, де переважали українці або росіяни, перетинала всю Донщину: від Новохоперського повіту по річці Хопру до Дону. Пересікши Дін, вона йшла далі на південь через тодішні Усть–Медведницьку, Донецьку, І–шу й 2–гу Дінську, Черкаську (по Дінцю) й Ростовську округи. Перетнувши вдруге Дін, українсько–російська етнічна межа проходила по Черкаській і Сальській округах і, творячи півколо, через річку Сан доходила до озера Манич. У Сальській окрузі українці в той час складали 11–43%, у середній і Північній Донщині 7–12%. Розселившись серед донських козаків, наші «гречкосії» перемогли їхніх селян кращою господарністю. В пошуках незайнятих земель вони посувалися на Поволжя. Видатний український учений Михайло Драгоманов (1841–1895) на початку 1880 рр. пророкував, що його працьовиті земляки осядуть над Доном і Волгою.

З Південною Донщиною межували Кубанська й Ставропільська губернії, з обома — Терська область, а з Кубанщиною — Чорномор'я. На Кубанщині за даними перепису в 1897 р. жило понад 900 тисяч (в 1907 р. на думку автора, біля мільйона) українців. Суто українською в Кубанській області була її північно–західня частина. В Єйському повіті 81%, а в Темрюкському — 79% селян признавало себе українцями. В середній частині Кубанського краю (Катеринодарський повіт) українці (57%) переважали росіян (27%) і черкесів (11%). На сході в Кавказькому повіті українці й росіяни становили по 47% людности. Зате на півдні переважали росіяни: в Майкопському повіті росіян було 58%, а українців 31% (там жили ще черкеси — 6%, кабардинці — 2%); у Батакашинському — росіян було 30%, українців 28% (інші: карачаївці — 13%, абхазці — 5%, кабардинці — 4%, ногайці — 3%, черкеси — 2%); в Лабинському повіті росіян жило 77%, українців — 20%. Отже, північна частина Кубанського краю на початку ХХ ст. була заселена переважно українцями, а південна — росіянами й кавказцями. В Темрюкському повіті 4% населення становили греки.

Ставропольщину (переважно північ, південь, південний схід, а частини захід Ставропольської губернії) заселили українці в 1870–80 рр. Під час перепису 1897 р. їх там виявилось 320 (в 1907 р., на думку автора, — 370) тисяч. Найбільше українців жило в південно-східному Новоградівському повіті, розділеному в 1900 р. на Новоградівський і Прасков'ївський — 54%. В північному Медвіжанському повіті 48% людности признало себе українцями, в західному Олександрівському — українців налічено 40%. Лише в осередньому Ставропольському повіті українці становили тільки 13%.

Ще 42 тисячі українців нарахував перепис 1897 р. в Північній Терщині, яка межувала з Новоградівським повітом Ставропольської губернії. З них 20 тисяч жило по селах П'ятигірської округи, де українці становили 14%. Західню частину Терщини заселили кабардинці, південну — осетини, середню — ігнуші й частини — кабардинці, південно-східню — чечени, східню — кумики й аваро-андійці, північно-східню — ногайці. Тому, що горці чинили опір новим поселенцям, українські селяни перейшли Кавказ. У 1897 р. на Закавказзі жило до 5000 українців.

У Чорномор'ї набралось українців лише 7 тисяч. У Туапсинській окрузі вони становили 27%, а в північній частині Новоросійської округи — 20%.

Суто українська Єйська округа Кубанщини межувала з Ростовською округою Донщини, а Медвіжанський повіт Ставропольщини граничив зі Скальською округою Донщини. Далі Медвіжанський повіт межував з Кавказькою округою Кубанщини і з частиною Ставропольського повіту, а ті останні — з частиною Батолпашинського Кубанщини, Олександрівського Ставропольщини і П'ятигірським Терщини. Олександрівський повіт граничив з Прасков'ївським і Новоградівським. З Єйською округою межувала Темрюкська, Кавказька — з Катеринодарською, остання — з Лабинською та Майкопською округами Кубані.

Приблизна межа української посілости проходила від межі Сальської округи й озера Манич через медвіжанський повіт Ставропольщини на південь до верхоріччя Великого Єгорлика, через Кавказький повіт Кубанщини і далі через Ставропольський повіт — пересікши річку Калаус на схід через Олександрівський повіт, через річку Куму, далі через Прасков'ївський і Новоградівський повіти Ставропольщини. Дійшовши до Терщини і навіть до Каспійського моря, межа посілости повертала на захід через Північну Терщину через Кизлярську округу, Сунженську, річку Малку (притоку Терека), Наличинську округу, П'ятигірську біля верхів'я річки Куми й Кубані через Баталпашинську округу, Кавказьку, Лабинську й річку Лабу, Майкопську, річку Білу, Катеринодарську округу до Чорного моря через Чорноморію проміж Туапсе і Сочі.

Межа українського поселення має вигляд ламаної лінії з північного сходу від озера Манич на південь до Чорного моря з великими і дуже довгими зазубленнями на схід посередині, що сягає до Каспійського моря: Південна Ставропольщина (частина Олександрівського, Прасков'ївського й особливо Новоградівського повітів) і Північна

Терщина з частиною Баталпашинської округи Кубані. Тому що південно-східня частина Ставропільщини (Новогригор'ївський повіт) — найбільш заселений українцями район, вони дійшли до Каспійського моря та осіли на його побережжі між гирлами річок Куми й Тереку та рукавів його «Прірви Середньої». Від межі Новогригор'ївського повіту до Каспійського моря верств¹ 50–60, а до рукава річки Тереку «Прірви» не більше, ніж 40 — до міста Кизляра, що стоїть над Тереком — верств 60. У Кизлярській окрузі українці становили 4%. Вони певно осіли в середній її частині між гирлами Куми й Тереку.

Вищезгаданий зазубень українських поселень од Ставрополя і Баталпашинська до Каспійського моря майже посередині перерізав східню частину Північного Кавказу. На півночі мешкали росіяни, які біля верхоріччя річки Сал, озера Манич і річки Калаус сусідували з калмиками, а біля моря з киргизами.² На південь од того зазубня (власиво на півдні Кубанщини) жили самі або впереміжку росіяни й осетини, кабардинці, чечени та інші кавказці. На Кавказі тубильці вважали всіх переселенців з 50 губернії Європейської Росії «руськими».

Українці почали поселятися на Північному Півкавказі скоріше, ніж росіяни. Українські селяни й козаки осіли на краях для хліборобства землях між Ростовом і Новоросійськом і над річкою Кубанню, де більше атмосферних опадів. Можливо, вони уступили росіянам Північно-Східню Ставропільщину й гористу південну частину Кубанщини, два великі острови російської колонізації, майже відірвані від сutorосійської території. В містах Терщини, де українці поселилися наприкінці XIX ст., в 1897 р. їх було: в П'ятигірську — 3000, у Владикавказі — до 1500, у Георгіївську — до 2000, у Грозному — 1000.

Література

54. «Encyclopedia of Ukraine». V. I. P. 719.
55. В. П. Шибаев. «Етнический состав населения европейской части СССР». — Ленинград: Изд-во АН СССР, 1930. — 290 с.
56. В. Наулко. «З приводу однієї публікації» // «Літературна Україна». — 7.02.1991. — № 6. — С. 6.
57. «Український історичний журнал». — 1990. — № I. — С. III.
58. В. И. Наулко. «Развитие...» /п. 42/. — С. 72–77.
59. Там же. — С. 79.
60. W. Gushko. «The Ukrainian Holocaust 1933.» — Toronto, 1983. — P. 107, 104.
61. Итоги Всесоюзной переписи населения СССР 1959 г. — М.; Госстатиздат, 1963. — Т. УССР і РСФСР.
62. «Итоги Всесоюзной переписи населения СССР 1970 г.» — М.: Статистика, 1973. — Т. 4. Национальный состав. — 648 с.
63. «Численность и состав населения СССР по данным переписи 1979 г.» — М.: Статистика, 1984. — 366 с.

¹ верства = 1066,3 м.

² фактично з казахами, яких у Російській імперії називали тоді киргизами.

Світляна МЕЛЬНИК

Асистентка Київського університету

ДО ПИТАННЯ СТАНОВЛЕННЯ НЕОКЛЯСИЧНОЇ КОНЦЕПЦІЇ В РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Українська культура пройшла в своєму розвитку багато періодів, коли відбувалась зміна «культурної парадигми», і 20-ті роки нашого століття тут не виняток. Вони характеризуються нестабільністю всієї соціальної структури, притупленням уваги (особливо в другій половині) до власне культурних явищ, що вело до виникнення регляментованого світобачення і світосприймання, «силової» орієнтації і в духовому часі і просторі. Саме в цей період відбувається розмежування «високого» і заангажованого мистецтва, «елітарного» мистецтва і масового. Не оминула така диференціація і групи неокласиків, які, безперечно, належали до першого типу мистецтва.

Пригадаймо культурологічну концепцію П. Сакуліна про пірамідально-рівневу структуру творчості (рівень охоплює і продуцента і реципієнта). В основі піраміди — масовий рівень, в напрямку до вершини зменшується кількість тих, хто творить, і тих, хто сприймає. Елітарна культура є необхідною умовою і складовою частиною культурного поступу. Духову обмеженість постколоніальної культури неокласики хотіли наснажити новими ідеями. «Відірваність» від будь-якої ідеологічної тенденції, особлива сфера творчої особи, звернення до класики (до естетики) як до духового спадку і духового зростання стали тією основою, на якій було створено неокласичну традицію.

Оскільки ця традиція, виростаючи з поетичного мистецтва, не обмежувала себе цариною власне поетичною, а великою мірою виявлялась у науково-літературознавчих дослідженнях, то сьогодні виникає потреба вивчення неокласичної концепції розвитку української літератури і шляхів її формування як важливої складової частини літературного процесу на Україні.

Ю. Шерех заперечує існування неокласицизму як літературно-мистецької школи, і намагається довести, що «традиційне твердження про М. Зерова, М. Рильського, П. Филиповича, М. Драй-Хмара і О. Бургардта (Ю. Клена) як про неокласичне «гроно п'ятірне нездоланих співців», поскільки говорить не про групу приятелів, а про літературно-мистецький напрям, є легенда, що ні Филипович, ні Драй-Хмара, ані Клен не є неокласики, що Рильський (навіть до своєї «перебудови») не був витриманим неокласиком».¹

Але, наголошуючи на стильовій манері й аналізуючи формальні ознаки поетичного мислення того чи іншого неокласика, Ю. Шерех не згадує про теоретично-естетичне підґрунтя «грона п'ятірного», а

саме це і має важливе значення. В основу своїх міркувань дослідник ставить поетичний текст і через нього визначає приналежність того чи іншого поета до певного напрямку. Але поетичний вияв власної екзистенції, власного самоусвідомлення і світосприймання не завжди тотожний з власним світосприйманням, оскільки до уваги слід брати і закони художньої творчості, творення художнього образу як форми (а не суті) художнього мислення.

Такі міркування і той факт, що самі неокласики не заперечували і не відмежовували себе від накинutoї назви (хоч і брали її в лапки), можна навести як доказ існування єдиної естетичної неокласичної системи в українській літературі.

В основу цієї системи лягла потужна традиція античності та високої європейської культури, а саме:

— антична філософія життєствердження та «вітаїзму» (що Хвильовий визначатиме як «радісне» греко-римське мистецтво). Ця традиція породжувала «вічні мотиви» в українській філософійній поезії, яка в свою чергу була продовженням традиції української, зокрема періоду барокко і романтизму;

— інтелектуалізм давніх літератур, що мислився як необхідність синтезу з національною своєрідністю («не мавпувати Гомера», — писав Зеров);

— раціоналістичний тип сприймання («Раціоналізмові, гармонійності, врівноваженості відповідає нахил поетів відтворювати світ в його пластичній довершеності, пластичній досконалості безрушної форми»);

— класична досконалість, необхідність праці над поетичним текстом («Я робітник в майстерні власних слів», — П. Филипович, «...Ми надто різьбимо скупі слова...» — М. Зеров);

— заглибленість у внутрішній світ (у неокласиків присутнє своєрідне «відчуження» від навколишньої дійсності (поезія як «річ в собі»), рівномірність і осягнення суті, коли майстри «далекі від тривоги і від земної сварки колишуться і снять» — «Данте» М. Зерова).

Осмилення цих аспектів важливе для подальшого обґрунтування концепції розвитку української літератури, що була тісно пов'язана з поетичною та перекладацькою діяльністю неокласиків.

Вона була систематизована і розроблена головним чином у літературно-критичних працях Миколи Зерова.

Аналізуючи концепції історії української літератури кінця ХІХ — початку ХХ ст. Ю. Шерех писав про те, що заслугою Миколи Зерова є «намагання... побачити минуле українського письменства як рух, як внутрішньо суперечний процес».² Але поняття руху, художньої еволюції для неокласиків пов'язане не тільки з саморозвитком української літератури (тем, мотивів, стилю), еволюція ця передбачає насамперед звернення до культурного досвіду людства.

Розвиток у поетичній діяльності класичних форм і сюжетів у теоретичних поглядах неокласиків виливався в концепцію історії

української літератури як необмеженого нагромадження і осягнення надбань світової літератури поряд з національним самоусвідомленням і самовираженням. І це не просто визнання взаємодії і збагачення культур, а розуміння української культури як динамічної системи, відкритої для загально-людських цінностей.

І суть становлення і філософсько-естетичне оформлення цієї концепції було проголошенням української літератури як повноцінної європейської літератури, а не як додаткового вияву сентиментального народолюбства, яким українське письменство виглядало за деякими народницькими шаблонами.

Звідси особливе захоплення в неоклясів творчістю Лесі Українки, Івана Франка, Коцюбинського, Кобилянської, тих письменників, що привнесли в українську літературу нові образи, теми, нову художню манеру. «Хочемо ми чи не хочемо, а з часів Куліша і Драгоманова, Франка і Лесі Українки, Коцюбинського і Кобилянської ... європейські теми і форми приходять у нашу літературу, розташовуються в ній».³

Українське літературознавство в перше десятиліття мало ще відносну свободу щодо методів і об'єктів дослідження. К. Копержинський, зокрема, виділяє в 20 роках такі методологічні школи: філологічну, порівняльно-історичну, формально-психологічну, психологічну, соціологічну.⁴ Приналежність до тої чи іншої методи літературознавчих досліджень була в основі оформленням тієї чи іншої концепції літературного розвитку.

Велика освіченість та естетичні уподобання визначили принципи наукових розвідок неоклясиків. Вийшовши здебільшого з філологічної школи професора Перетца, кожен з неоклясиків обрав, проте, суто свій теоретичний принцип. П. Филипович, наприклад, у своїх наукових працях використовує порівняльно-історичну методу. В передмові до книги «3 новітнього українського письменства» (1929) він писав: «Ця метода ... може дати чимало корисного для сучасного українського літературознавства... Порівняльні студії поширюють також наш обрій, виводячи українське письменство з вузьких національних меж і з'єднуючи його з творчістю інших народів».⁵ Такий підхід характерний і для багатьох досліджень М. Зерова («Українська школа в польській літературі»), М. Драй-Хмари («Поема Лесі Українки „Віла-посестра“ на тлі сербського та українського епосу»), О. Бурггардта («Леся Українка і Гейне»), але в суттєвому кожен із цих дослідників і поетів обирав саме свій шлях.

Теоретичну позицію М. Зерова, зокрема, можна схарактеризувати як історико-культурну, яка ґрунтується на виразній естетичній основі. Аналізуючи методу літературознавчих праць М. Зерова («Леся Українка», «Франко-поет», «Від Куліша до Винниченка»), і Драй-Хмари («Леся Українка») К. Копержинський пише про тісну синтезу наукових прийомів з критичними. А. О. Білецький у своїй рецензії на «Нове українське письменство» М. Зерова («Червоний шлях» — № 1-2) зазначив: «Він (Зеров) правильно розумів і своє основне завдання характеризувати перше за все літературу і не робив помилки багатьох істориків літератури, які, „керуючись знаменитою

наукою про базис і надбудову, більшу частину своїх книжок присвячують роз'ясненню базиса“».⁶

Неоклясики своїми працями внесли багато нового в науку про історію української літератури. В них вони накреслили широку і багатопроблемну програму українського класичного письменства. Теоретичні дослідження М. Зерова, М. Драй-Хмари, П. Филиповича, О. Бурггардта звільняли літературознавство від тісного прокрустового ложа національної обмеженості і виводили українське письменство на широкий тракт.

Концепція розвитку української літератури тісно пов'язана з поетичною та перекладацькою діяльністю неоклясиків. Клясична форма і клясичні сюжети — це символи певного самоусвідомлення людини (як індивіда і митця) у навколишньому світі. Це не застигли зліпки античних часів, а трансформовані і зеволуціонізовані художні прийоми. І еволюція цих форм і сюжетів у їхній здатності ілюструвати взаємозв'язок нової і давньої традиції. Неоклясики заперечували просте перенесення класичних форм на сучасний ґрунт. Грецькі і римські майстри, наголошували вони, можуть бути корисні в справі утворення великого стилю.

В літературній дискусії 1925–1938 рр. з її провідною антиномією «Європа» чи «Просвіта» постала проблема чіткої естетичної програми, яка б знайшла правильні співвідношення актуальних проблем єдності традицій і новаторства, визначення прогресивних і регресивних сил у мистецтві, національній свідомості. Опоненти Хвильового, обмежені кутом зору пригніченої та колонізованої культури, бачили подальший розвиток тільки через еманацию внутрішньої сутності, звільнення внутрішніх ресурсів. Відтак постала протилежна концепція — концепція закритої для зовнішніх виявів літератури, основним аргументом якої було «загнивання» культури Заходу. Проте коли Шпенглер писав «Конання Європи», П. Сорокін — «Кризис нашего времени», то вони мали на увазі перш за все кризу західної культури через її дегуманізацію — Ортега-і-Гасет «Дегуманізація мистецтва» (на рубежі середніх віків і Ренесансу відбулася криза найбільшої цінності цього періоду — Бога і його аскетичного культу, і усвідомлення нової цінності — людини; але заперечення цього культу не привело до заперечення кращих здобутків людського Духу цього періоду).

За аналогією, коли П. Сорокін пише: «...все важнейшие аспекты жизни, уклада и культуры западного общества переживают серьезный кризис... Больны плоть и дух западного общества...»,⁷ то він ніяким чином не заперечує цінностей цієї культури, а тільки намагається виділити кризу гуманістичного ідеалу і гуманістичного світосприймання, а також кризу провідного принципу — чуттєвого принципу ідеалістичного типу мислення.

Саме тому занепад культури античної, середньовічної чи новоєврейської не означає занепад її естетичних цінностей, а свідчить про появу нових форм: «одна форма культуры и общества исчезает, а другая форма появляется».⁸

Справжні цінності переживають віки і можуть стати ідеалом для нащадків. Саме на такі цінності неокласики і орієнтували українське мистецтво.

Ренесансною була ідея Хвильового, що передбачала орієнтацію на «психологічну» Європу, Європу грандіозної цивілізації, Гете і Байрона. Реалізувати важливе завдання — створити нову повноцінну націю з новою повноцінною культурою — можна було тільки досягненням світового досвіду. Хвильовий не заперечував ідеї просвіти як формування освіченої нації, він заперечував обмеженість і примітивність внутрішнього розвитку. Цю ідею правильно зрозуміли неокласики і, зокрема, М. Зеров, який відгукнувся низкою статей «Ad Fontes». «Ми повинні широко і ґрунтовно знайомитися з культурним набутком інших народів, з усім, що може поширити і запліднити наш власний досвід.»

В пореволюційний період однієї ліквідації неписьменності і створення «масового» письменника було недостатньо. Для тогочасного українського суспільства ще бракувало справжньої культури і знань. Тому самоосвітня праця стала на той час першим кроком на шляху до того, що Хвильовий умовно називав Європою.

За цією самоосвітньою працею йтиме, за Зеровим, процес об'європеювання, «опанування культури».

Процес цей полягатиме не у простому копіюванні зовнішніх атрибутів, а в глибокому осягненні природи, духу, наслідків будь-якого культурного ества.

Але цьому повинна передувати напружена освітня робота, саме тому Зеров утворює своєрідний культурний ланцюг Європа — Просвіта — Освіта — лікнеп, де гасло «Європа» є полярною точкою, сягнути якої можна тільки через проходження всіх попередніх ланок.

В авангарді створення повноцінної культури завжди стоять люди, що репрезентують новий інтелектуальний тип. Саме такий тип ми бачимо у неокласицизмі — серйозний естетичний школі з високою художністю і аналітичним рівнем критичного мислення. Раціоналізм такого мислення виявляється у прекрасному знанні предмета дослідження, у виважених і чітких формулюваннях, використанні містких слів та означень, що підносять явище до суті.

У своїх літературознавчих працях неокласики дають нам не тільки свої власні критичні роздуми, а й широко знайомлять з науковою літературою про письменника, намагаються встановити дійсний культурний побут та літературне середовище, і на цьому тлі визначити еволюцію письменника, оцінити жанрову витриманість творів, виявити стильові шукання і характерні риси творчої манери.

Такий тип літературознавчих досліджень диктується загальною системою поглядів неокласиків, їхньою концепцією літературного процесу на Україні.

Концепція ця цінна не тільки тим, що по-науковому визначала справжній стан української літератури, а й тим, що накреслювала

широку історичну перспективу української літератури і шляхи її подальшого розквіту. В найзагальніших рисах формулювання цієї концепції знаходимо у М. Зерова.

1. Засвоєння величезного досвіду всесвітнього письменства, тобто хороша літературна освіта письменника і систематична робота над перекладами.

2. Вияснення української традиції і переоцінка нашого літературного надбання. Саме неоклясики поставили перед українською літературою проблему переоцінки культурного надбання як визначення справжніх естетичних орієнтирів та цінностей.

3. Послідовна увага мистецькій вибагливості, підвищенню технічних вимог до кожного, особливо — початкуючого письменника.

Неоклясична концепція розвитку української літератури стала важливим елементом літературного процесу 20–30 років. Вона реалізувалась в літературознавчих та літературно-критичних працях М. Зерова, М. Драй-Хмари, О. Бурггардта, П. Филиповича, і була тісно пов'язана з їх поетичною, перекладацькою діяльністю.

Концепція ця передбачала тлумачення українського письменства як повноцінної європейської літератури, розуміння її як відкритої динамічної системи, в якій глибока національна традиція синтезується з культурним досвідом людства.

Бібліографія

1. ШЕРЕХ Ю. «Легенда про український неоклясицизм». В кн.: Шерех Ю. «Не для дітей». — Мюнхен, 1964. — С. 98.
 2. ШЕРЕХ Ю. Там же. — С. 100.
 3. ЗЕРОВ М. «Твори» в 2-х томах. — Т. 2.-К., 1990. — С. 572.
 4. КОПЕРЖИНСЬКИЙ К. «Українське наукове літературознавство за останнє десятиліття». 1917–1927. — К., 1929.
 5. КОСТЮК Г. «Поет-учений». В кн.: «Филипович П.» «Література», — Нью-Йорк-Мюнхен. — 1971. — С. 560.
 6. БІЛЕЦЬКИЙ О. «М. Зеров. Нове українське письменство». // «Червоний шлях». — 1924. — № 1–2. — С. 247.
 7. СОРОКИН П. «Кризис нашего времени». В кн.: Сорокин П. «Человек. Цивилизация. Общество». — М., 1992.
 8. ЗЕРОВ М. «Твори» в 2-х томах. — т. 2. — К., 1990. — С. 575.
 9. ЗЕРОВ М. Там же. — С. 431.
-

Аріядна ШУМ—СТЕБЕЛЬСЬКА

ПОЕТ ВИСОКОГО ДУХУ І ВЕЛИЧНОЇ КРАСИ — ЮРІЙ КЛЕН¹

Коли згадати постать Юрія Клена — Освальда Бурггардта і його твори — від одного й другого віє якоюсь беззастережною ясністю, що охоплює царину душевної чистоти людини, висоти етичних життєвих принципів та вибагливості естетичних та інтелектуальних вимог поета і вченого. Все це проявляється і в особистій поведінці цієї прекрасної людини, як хто мав щастя з ним бути знайомим, і в його наукових працях, перекладах, прозових творах, а над усе — в поезії.

Минулого року Юрієві Клену сповнилося б 100 літ, та його життєвий шлях, в якому він постійно вчився, йшов і дозрівав, обірвався немилосердно надто швидко, коли він був у розпалі своїх творчих стремлінь, коли йому ледве сповнилося 56 літ. Помер він в Авгзбурській лікарні 30 жовтня 1947 року, сьогодні майже точно 45 літ тому.

В місяці жовтні, в тім осіннім часі, улюбленім поетами-символістами, 4-ого дня 1891 року, в селі Сербинівці біля Немирова на Поділлі, в родині німецьких кольтоністів, народився Освальд Бурггардт. Дитинство і школа — в Немирові, молодість та вищі студії — в Києві, найкращі роки юного дозрівання, час Першої світової війни, на примусовому вигнанні в глибині Архангельської губернії, знову Київ, де вже почав науково працювати і друкуватись, і, що стало печаттю на його душі та творчості на все життя, зустрічі із Борисом Якубським, Миколою Зеровим і Максимом Рильським. Тоді з'явилась славнозвісна Баришівка, прозвана Неоклясиками з латинська «Люкросою», далі дружба із Филиповичем і Драй-Хмарою, тісна співпраця із «П'ятірним гроном» Неоклясиків, що без усяких програм чи маніфестів мали споріднений підхід до поетичної творчості, і, після того, як на короткий час в 1931 році був арештований Рильський — виїзд на чужину.

Для Клена батьківщиною завжди була Україна, хоч кровно він належав до німецького народу. Деякі критики вживають таких слів (Рослицький): «Не можна сказати, коли саме українізувалась Бурггардтова душа». Над тим можна дискутувати. Але чужину, перебування навіть в Німеччині чи Австрії, що повинні б були бути йому рідними, сприймав він персонально — і в поезії, з боєм вигнанця. Деякий час перебував він в Празі, де зустрівся із поетами т. зв. «Пражанами», що стали згодом гуртуватися довкруги Дмитра Донцова і ним редагованого «Літературно-Наукового Вісника», потім

¹ Доповідь виголошена на Літературному Вечорі ОЖОУСУ в Клівленді 15 листопада 1992 р.

«Вісника» і були прозвані «Вісниківцями». Із деякими з них він тримав близький контакт в час свого короткого повороту на Україну в роки Другої світової війни, після тріквісного побуту в Німеччині, де на запрошення проф. Дмитра Чижевського викладав на Мюнстерському університеті російську та українську мови. До кінця життя він дружив і співпрацював із Леонідом Мосендзом, із ним же спільно написав «*Дияболічні параболи*» енігматичного Порфирія Горотака.

В житті і в творчості Клена помітна вірність його життєвим законам, які фактично в нього *не* мінялися. Прикмети його життєвої філософії можна називати різними іменами: чесність, шляхетність, гуманність, прецизність та любов до порядку і викінченості в праці, дружність, почуття міри, почуття обов'язку, любов до людей і величезне почуття милосердя, скромність — та риса притаманна дійсно великим душам, а при тім відвага і тяготіння до пригодницького життя, що частково спричинилося до його недуги й передчасної смерті. Естетичні погляди Клена дуже споріднені із його життєвою філософією: цей же самий нахил до порядку, почуття міри, любов до прекрасного і величного, стремління до досконалості через вивчання найвищих творів світової літератури і, попри вроджену скромність — певна очайдушність, відвага в шуканні сюжетів та поетичних форм.

Окреме місце в його світогляді та в його творчості займають Україна та Німеччина. Його любов до України, хоч у творчості контрольована домінантою інтелекту, залишається всетаки інтуїтивною, стихійною, що виявляється в його найкращій спонтанно оформленій ліриці. В тих перлинах Кленової лірики з особливою красою виступає природа України та подекуди її давня культура та історія, а також сучасне йому мучеництво українського народу. Коли Клен намагається висловити політичну ситуацію України, там вже в нього помітніший інтелектуальний підхід. Тої стихійности та чистого ліризму не помітно в нього коли він застановляється над народом своїх предків, німцями. Він боліє долею свого народу, відчуває велику дозу гордоців із свідомости свого родового пня, особливо своїх пра-предків, варягів, боліє занепадом так моралі як чистоти германської раси, але в тих його творах більше «клясичного спокою», врівноваженого інтелектом роздуму.

В цієї людини, по своїй природі дуже поважної, із багатством душевних переживань та схильністю до містицизму знайшлося місце для тонкого гумору й сатири, виявленого під кінець життя в більшості віршів Горотака та в деяких частинах монументального «Попелу імперій», особливо, в подібній до «Ярмарку» Юрія Липи частині «рев'ю» з Горотаком на чолі. Але жарти Клена треба приймати серйозно. Відкривши першу сторінку «Дияболічних параболь» читаємо присвяту «Читачам», яка кінчається словами: «...на того я й не подивлюся, хто Маєра не знає і Ляруса». Клен вимагав від поетів великої культури слова та ерудиції. А читати твори письменників з дійсно високою освітою неможливо без енциклопедичного знання. Щоб читати твори Клена і їх повністю розуміти, треба таки мати під рукою бодай стареньке видання маленького Ляруса... Під тим оглядом погляди Неоклясиків сходились із поглядами Вісниківців: від поета і від кожної людини, що хоче грати

ролю в політичній житті України, вимагалось ґрунтовного знання не лише своєї, української культури, літератури, історії, але й світової, особливо греко-римської та західно-європейської.

Ця свідомо праця над самовдосконаленням поета, пропагована так Вісниківцями як і Неоклясиками, пригадує нам один із основних принципів поезики т. зв. «Великого Невідомого», (як його називає знавець класичної та середньовічної риторики і поезики, Чарльз Болдвін, чи як інші його називають Псевдо — Лонгіна), анонічного автора цінного грецького трактату І стол. по Христі п. з. «Про високе» чи «Про величне» або «Взнесле».² Зараз же в другім розділі автор дискутує над різницею між інтуїтивною виключно творчістю мистця, який спирається лиш на свій талант, а свідомою, яка себе контролює знанням:

«Яке ризикове є взнесле, коли воно залишене саме собі, позбавлене розумової контролі, яку ми дістаємо через пізнання, не має воно опори або ківтиці, а тримається на власнім тяжінні і бездумній відвазі. Взнесле завжди і в однаковій мірі потребує так батога, як і уздечки».

Найкращим прикладом у світовій культурі недавніх століть, таким творцем величного з бичем та уздечкою може бути Бетговен в музиці. Бетговена називають «композитором композиторів». Ніякий композитор симфонічної музики не обійдеться без ґрунтовного знання методики Бетговена. Таким поетом поетів можна назвати Юрія Клена. Він творив взнесле і величне в своїй поезії, та не жалів їм ні бича, ні уздечки.

Юрій Клен був далеким від творення естетики для естетики. Те величне і прекрасне, що він одягав у слова, як Бетговен у звуки, мало — подібно як у Бетговена, високі моральні основи. Подумаймо, які теми цікавили Бетговена для опер: героїзм Коріоляна, самопосвята Леонори чи пак Фіделію, в тім справедливості для невинно катованих в'язнів, оборона людської гідності. І, хоч музика це мистецтво найбільш абстрактне і безпредметне, Бетговен ще перед романтиком Шопеном і імпресіоністом Дебюссі дав музикою прекрасний краєвид із емоційно вписаною бурею в своїй шостій, пасторальній симфонії. Яка схожість на духовість і підбір тем Клена! Його «Прокляті роки» і більшість «Попелу імперій» — це Бетговенівські 9-та симфонія, опера та увертюри, його лірику бачимо в інших симфоніях, сонатах, скрипкових концертах великого композитора. Один і другий свідомо чи підсвідомо йшли за наукою Платона, що виховання нації чи людства повинно йти через високе мистецтво, найвище так змістом як і формою.

Клен — виховник високого духу, високих етичних законів. Базою його законів життєвої поведінки була безумовно його глибока віра в Бога, на християнських основах, його віра в примат духа над тілом, чим він в багатьох моментах сходиться із думками висловленими в поезії Юрія Липи та Олега Ольжича. Його християнський світогляд проглядається у всіх жанрах його творчості поетичної і прозової, навіть підбір для перекладів говорить нам про те саме. Це він засвідчив також своїм життям.

Клен цінує життя як щось найдорожче, що дістав світ, дістала людина. Та за цей великий скарб людина несе відповідальність

² В англійському перекладі "On the Sublime". В грецькому оригіналі "ΠΕΡΙ ΥΨΟΥΣ".

перед Богом. Про це він часто згадує в своїх поезіях, у всіх їх жанрах. Дуже глибока філософічна думка розкриває нам перші сторінки «Попелу імперій», в якій відгукується Шевченків початок вступу до «Гайдамаків»: «Все йде, все минає...». Це немов би парафраза Шевченкових слів із наголосом на вічність:

У вічності, де світла струм тече,
повільно крутяться колеса часу,
що на варстаті золотому тче
свій килим різнобарвний. ...

Та Клен бачить не лише гераклітівське «Панта рей». Він бачить і птагорейську незмінність і вічність духового існування, і тим самим відповідальність людини перед вічністю:

...в висі, де бринить зірчастий рій
здіймає фільм рука нам невідома
із наших помислів, бажань і дій,
і все оцінює нехибний помір.
Все віддзеркалить вічності екран.
Не пропаде тут жаден звук і порух,
і нашу радість, біль і мрій дурман
чись перо записує у зоря.

Почуття відповідальності перед тою невидимою для зору Вічністю йде в парі із почуттям обов'язку супроти свого оточення, супроти свого звання поета. У «Спогадах про Неоклясиків» Клен розказує про ті завдання, які поставили перед собою він, Драй-Хмара і їхні друзі. Це було «очистити авгієві стайні української літератури», бо «поети були придушені і почасті розчавлені лавиною бруду», а офіційно дозволена поезія це була гейби «невибagliва грамофонна платівка» із шаблонними словами, позбавленими змісту, «які мають бути лише супроводом какофонії розперзаного хаосу». Як знаємо, за цю шляхетну працю в обороні величнього в поезії, всі, крім Клена, який зміг виїхати, і Рильського, який кривив душею, заплатили життям. Тому позиція Неоклясиків має ціну не лишень з точки погляду естетики, але й етичних життєвих принципів.

Етичні принципи Клена, які можна пов'язати із його теософією, помітні в багатьох поетичних творах, а особливо в репліках Господа, дієвої постаті «Вальпургієвої ночі», того Кленового квазі-вертепу. Господь дає відповіді Люциферові на його бажання створити «людське покоління, що дасть відставку всім богам». Господь боронить людську расу такими наприклад словами у відповідь на лукаві пляни Люцифера:

Люцифер: Я їх навчу лукавити, вбивати,
вкладу неспокій, прокляту жагу.
Господь: А Я вкладу чуття самопосвяти,
збуджу за подвигом тугу.
Люцифер: ...поріддю прищеплю содомський гріх.
Господь: А Я — любов, що на геройські вчинки
надхне і визволить усіх.

Героїзм, пов'язаний із активністю завойовника, це лейтмотив багатьох віршів у збірці «Каравели», багатьох віршів друкованих у «Віснику», які

так високо цінував Донцов. Проте, як видно із репліки Господа, цитованої попередньо, це прикмета, яка сама собою не родиться в людини, а є вицвітом найвищого степеня любови. Людина має здібність працювати над собою і рости душевно, і це, за думкою Клена, є її найбільшою силою, що не тільки ставить людину на рівні з янголами, але й дає їй можливість стати від них вище. Цю дуже цікаву концепцію виводить Клен у одному із своїх останніх творів, в сміливо написаній новелі «Пригоди Архангела Рафаїла». Цю реалістично ведену, і подекуди комічну історію, Клен розпочинає дуже глибокою філософічною дискусією між двома довершеними істотами, Архистратигом Михаїлом та Архангелом Рафаїлом (це ім'я значить «Господь оздоровляє»). На репліку Михаїла, що для них, ангелів, існує тільки позачасовість, Рафаїл далі вияснює своє розуміння людської природи: (Рафаїл:) «Чи ж не дивно, що одна тільки людина з усіх Господом створених істот знає, що судилося їй смерті, що їй одній притаманне стремління мінятися, вдосконалюватися, з падінь і злетів творячи життя своє, та ще з роду в рід передаючи стремління до ще вищого злету, до ще глибших падінь?» Михаїл далі веде думку Рафаїла, нагадуючи, що й звірів, як ангелів, створив Господь без бажання мінятися (тут теологи могли б вести з Кленом дискусію, беручи під увагу апокрифічну постать Диявола). Михаїл твердить, що життя людини, це «лінія, що йде в безконечність». Тоді вони обидва стверджують, що людина, прямуючи до удосконалення, може стати довершенішою за янголів, а йдучи в інший бік, стати огиднішою за демонів. В розмові Рафаїл наводить цікаві думки: (Рафаїл) «Людина оспівує і дерево, і квітку, і небо, і море, і демона, і тварину, і янгола, і землю, і сонце, і зорі, які теж є живими істотами, що летом прошивають небесні простори. Але чому всі замовчують людину? Про неї не склали ані пісню, ані казку тварина, ні небо, ні море, ні сонце, ні дерево, ні квітка». Михаїл на це відповідає: «Це тому, що всім їм соромно за людину, соромно за ту хитку і мінливу істоту, яка без потреби вбиває і нищить, яка повторить обличчя землі, не доходячи ніколи до рівноваги і стійкої, тривалої форми».

Ці думки янголів дуже поетичні, і в своїй основі абстрактні, всетаки вияснюють квінтесенцію того особливого Кленового гуманізму, його віри в людину, яка має від Творця даний необмежений потенціал дії. І тут він підкреслює ті два бігуни людської істоти, які дають їй багатогранність та динаміку. Часом та багатогранність людської природи доводить до парадоксів, як у фіналі новелі «Медальйон», де героїня, княгиня Сангушко, принесла радісно дертву вбивникові свого добродія, думаючи, що це її добродій. І той вбивник вже не жив, але вона виправила про нього пам'ять в його дітей і занялася їх вихованням. Клен закінчує своє оповідання словами: «І Господь у незреченній благоді і мудрості своїй ту жертву прийняв».

Ідея Бога як абстрактна ідея Любови і Добра виступає в Клена теж як бачимо і апокрифічно-персоніфікованою і євангельською. В двох нарисах, писаних теж вневдовзі перед смертю, нав'язує письменник до євангельських подій та євангельських цитатів. В нарисі «Чудо воскресіння» Клен прекрасно парафразує євангельську подію воскресіння Христового і його зустрічі із Марією Магдалиною та

учнями. Згадуючи тоді й невірною Тому, Клен намагається переконати читачів своїх, що Воскресіння Христове є дуже наявне в повсякденній житті, а символом його є метаморфоза метелика. В нарисі «Мідь звенячя» Клен продикуєвоує євангельські слова: «Якщо людина розмовляла би всіма янгольськими голосами, а не мала би в собі любови, то була б вона, як мідь дзвеняча». Цей мотив любови ближнього, і проявляння його в ділах, такий частий в Тараса Шевченка! Ми вже помітили схожість перших слів у найобширніших поемах обох поетів, які можна назвати епопеями. Багато схожости в їх розумінні людського етосу. Але є теж виразний вплив шевченкової форми, його мінливости ритму, в деяких частинах «Попелу імперій», і особливо вплив «Великого льоху» Шевченка, саме «Трьох ворон» у «Вальпургієвій ночі» Клена. Та найбільше споріднення Клена-Бурггардта із нашим національним генієм в його беззастережній любові до України, її землі, її людей, її культури, її звичаїв, її історії.

Для Клена дорожочні українські звичаї зв'язані із Великоднем. Для Шевченка чар Великодня був дорогий, що знаємо з його повістей і щоденника. Та Шевченко не пережив тих страшних часів, яких свідком був молодий Бурггардт у Києві, коли антирелігійна пропаганда збезчещувала не лишень наші церкви, але і все, що було дороге і святе українській людині. В нарисі «Крізь Великодні минулі» Клен підкреслює, що в Україні Великдень — це найбільш радісне свято, пов'язане не зі смертю — а з життям, з воскресінням, яке ту смерть подолало. Згадає він там і волинський Великдень, і Київський — ще за «добрих» часів, і Баришівський — як в Києві вже святкування було заборонене, і Великдень на Архангельщині, ще в 1917 році, як офіційно російська церква його святкувала — і які ж він помічає великі різниці! Нема тої краси, поезії, радости, що в Україні. Ніхто не чув і про крашанки, що там писанки. Священик дає хреста цілувати і в тойже час приймає від кожного «мзду» й кладе її в калитку. Свої обсервації кінчає він: «Ні, такого нема в Україні! Краще піти геть і не дивитись». Та на жаль ворог приніс в Україну свої страшні звичаї. Коли в 1922 році ще служили на Великдень в Софійськiм Соборі, по вулицях ходила страшна антирелігійна процесія. Клен так розказує про цей Великдень:

«Протискаюсь на цвинтар Софійського Собору й зразу немов би потрапляю в інший світ. Людей, що моляться в церкві і надворі багато. Не дивлячись на гармидер на площі, на ракети, що злітають у небо, тут за високим муром панує тиша. Хвиля того галасу немов би розбивається об камінну твердиню і безсило відлінає назад. ...О, як добре часами буває — відокремити себе муром від того світу, де запанували чорти і блазні, щоб у тихій самотині душі своєї відчутти Бога...» (III, 207).

Цікавий спогад із ще одного підсоветського Великодня наводить далі Клен. Він розказує, як був на сам Великдень антирелігійний мітинг, на якому був присутній ніби для дискусії український єпископ, але йому заявили, що вже нема часу йому говорити, бо нема більше як 5 хвилини. Єпископ заявив, що йому на промову вистарчить пів хвилини. Вийшовши на трибуну, сказав коротко і урочисто: «Христос воскрес», а всі зібрані одногосно гримнули: «Воістину воскрес».

Що тяжко викоринити з України релігійність це помітив у своїй повісти «Мать» Максим Горький, який замітив, що для українців

релігія — це поезія, краса, якої вони не хочуть позбутися. Це доказали своїм великомучеництвом тисячі. Тому ворог взявся з усією силою руйнувати святині, особливо Київські. Як Клен покидав Україну в 1931 році ще не була повністю довершена більшовиками руїна цього святого міста. Він цю руїну побачив у свій короткий час побуту в Україні, в Другу світову війну. Багато кров'ю писаних рядків і «Проклятих років» і «Попелу імперій» відноситься до страшного спустошення, яке навів ворог в Україні. А самому Києву присвячує він окремий розділ «Попелу імперій», з якого наведу декілька рядків:

Священний граде мій, о Києве!
Невже це ти — кубло Батисве?!
Невже ж тебе укрила твань?

...

Але краса твоя карбована,
безсмертна, відживала знов вона,
і лиш тепер, тепер, тепер,
її упир голодний зжер.
Твої скарбниці розграбовано,
твоє багатство роздаровано,
твої церкви пішли на хмиз,
стмяніла й зблякла святість риз,
з побожністю колись цілована
і варваром тепер запльована.

...

Де полет веж твоїх, скерований
у небо, золотом цятковане?
Марою темною віків
на горах ти закам'янів.
Ясну весну твою поховано,
а вільну волю замуровано.
Дмухнув на тебе смертю час,
і, спалахнувши, ти погас.

Страшні часи тої неволі, гіршої за бусурменську, ілюструє поетично Клен і в «Проклятих роках» і в частині Дантівського пекла «Попелу імперій», але особливо тепло описує він героїчний загин триста п'ятдесяти дев'яти козаків Зимового походу в селі Базар на Житомирщині. Тепер ця околиця ще під загрозою чорнобильського лихоліття. Але хороню жменьку піску з тої сумної братської могили, біля якої вже в цім році лунало «Ще не вмерла Україна» і повівали синьо-жовтні прапори в час панахиди. І тепер для мене, ті рядки, які присвятив цим воїнам Юрій Клен — такі живі, такі правдиві... Це ще були часи Петлюри.

Клен уболіває над тим, що можливість втримати державу Петлюри розлетілась на скалки. Він вживає дуже майстерно на початку поеми казки, щоб ними роз'яснити політичну заплутаність подій. І так, «жар-птиця» це держава. Але «жар-птиця» теж посмертна слава людям, які лишуються символами тої держави. Досить енігматично звучать рядки посвячені Петлюрі, з яких декілька наведу:

Колись приймуть тебе з любов'ю,
затягши душу в інші сни,
паризький брук, залитий кров'ю
і дальній вітер чужини.

...

Стривай, бунчужний отамане!
 Жар-птиці не піймаєш ти.
 Вона полинула в тумани,
 Не вмів ти птахи встерегти.
 Але жар-птицею засяєш
 ти сам над обр'яями днів
 і буйним прапором замаєш
 над роздоріжжями років.

Клен бачить пробудження нової сили України. Бачить він її в лісах, особливо в Карпатах, а повстанців порівнює із героями з-під Тернопілів. Він вірить, що перед Україною славне майбутнє, але покищо триває трагічна дійсність. В 1935 році, після того, як зруйновано вже багато святинь в Києві, між ними і золотoverхий Михайлівський Собор, як вже проєктувалося знесення Софійського Собору, він присвятив Софії прекрасного вірша, що починається словами: «Нехай твій дзвін заглушать літаки...» Він знав, що й між українцями були такі, що мали «полуду на очах». Тому він кінчає вірша такими словами:

Настане день... світ спалахне, й полуда
 Тобі спаде з засліплених очей,
 В священнім жасі, дивно скам'янілий,
 — Немов хто в вічність відчинив вікно, —
 Побачиш ти у млі нестерпно білій
 Все, все таким, як справді є воно:
 Хрестом прорізавши завісу дима,
 В красі, яку ніщо не сокрушить,
 Свята Софія, ясна й незрушима,
 Росте легендою в блакиті.

Софія — це в очах Клена вічний символ краси українського духу, який ніколи не спопеліє, ніколи не зчорніє. Вона є тим золотим плетивом, що в'яже минуле із сучасним, а сучасне з майбутнім. Юрій Клен своїм пророчим поетичним оком охоплює всю історію України і сягає в її майбутнє. Одним із віршів, в яких Клен згущено переказує історію України, дещо нагадуючи вірш Лесі Українки «І ти колись боролась мов Ізраїль...», є вірш «Україна», написаний у 1938 році і надрукований у збірці «Каравели». Там дуже цікаво ілюструє він різні фази слави України, боротьби за волю, її тріумфів і упадків. Про княжу добу він наприклад пише так:

В варязькім панцирі, в добу жорстоку
 Ти дихала спокійно і глибоко.
 Та інколи, піднявши забороло,
 Вдивлялася в тривожне виноколо.
 З юнацьким зав'язням, з веселим криком
 Стрічала половців у полі дикім
 І, навалом татарських орд зім'ята,
 Прийняла долю хижу і прокляту.

Клен дуже прихильно висловлюється про «варязькі часи» в Україні та про варязький первень в українській людині. Часи Мазепи пов'язує він із поразкою «останнього вікінга» в Україні, і з огидою описує ріст нового московського царства. В цьому вірші Клен не лишень підкреслює шляхетність і красу України, контрастуючи її із Москвою, але й помічає вічне відновлювання України після її упадків. Особливо цікава візія

Клена в тім, що він зорить в майбутнє. В зерні пшениці — він бачить поля, в жолуді — він бачить ліси, з дерев яких збудуються міста, що їх потім «владар обручем скує державним» — як це він прекрасно ілюструє у вірші «Символ», присвяченому великому нашому Данилові. Домінанта поглядів Юрія Клена — це віра в природній ріст. Так як у філософії поета ми вже раніше помітили віру в здатність людини змагатись до янгольських висот, так вірить він і в здатність українського народу рости і набиратись нових сил. У вірші «Ми» Клен віщує українському народові куди славіше майбутнє, чим було його минуле. Він вірить, що ми маємо великий потенціал і є народом майбутнього, коли позбудемось наших хиб, а зміцнимосся в цінностях. Він каже:

О, вам, народи, що віки
Свої у славу угорнули,
Вам пурпур, берла і вінки.
Ви взяли в дар собі Минуле.
А ми, ми творимо тепер
З хвилин і дій життя поему.
Ми п'яні барвами химер,
Що з них Майбутнє ми снуємо.

...

На гострій грані двох світів
Ми непорушно муром стали,
Щоб чорний вихор вас не змів
Голодним клекотом металу.

...

Ще, упокорений, до ніг
Не ліг нам звір, що горло душить,
І виє дикий печеніг
У наших хижих, темних душах.

Та ми татарську чорну кров
Варязьким холодом остудим.
У такт рокам гуде наш крок.
Ми йдем... ми ростемо... ми будем.

Особливо тепер, коли нам з'явилася та довгождана Жар-Птиця, Держава, ми мусимо особливо працювати над собою, щоб її встерегти. До цього кличе нас стократ сплюндрована наша земля катастрофами, яких ще клен не знав. Але поет вірить в Україну, вірить в її святу землю, яку персоніфікує у фіналі «Попелу Імперій». Земля говорить:

Ралом залізним зорай цілину запахушу,
засів розкинь золотистий. Обійми мої
я розкриваю тобі — дикий степ мій і пущі,
сину мій! Потом гарячим мене напої.

З любов'ю до Землі ми мусимо встерегти Вогнистого Птаха — Волю, присвятивши всі свої сили до його збереження та зміцнення сил молодій державі. Про це говорить поет:

Благословись тепер скоряти шторми,
і мармур непіддатливий тесати
в устосні, тверді, несхитні форми
навчись державну бронзу відливати!

Святослав КАРАВАНСЬКИЙ

ХОЧУ І СОБІ ПОПИСАТИСЬ

Уболівання за культуру мови — риса властива усім цивілізованим народам. Властива вона і українцям, хоч в наслідок історичних умов розуміння правильности й неправильности в нашій мові чітко не окреслено. Історична доля українців так склалася, що часом буває важко відрізнити щирі українські мовні стандарти від набутих в наслідок ряду «-ацій»: русифікації, польонізації, германізації.

Прикладом до сказаного може правити стаття М. Дуди в «Українських вістях» (Детройт, США) за 27 березня 1994 р. «Наші й „ненаші“ слова». Автор у популярній формі з гумористичною ноткою (що сприяє «читабельності») висловлює ряд слушних зауваг щодо нашого усного й писемного мовлення. Проте з деякими антипатіями автора погодитися важко. Перелічу найголовніші:

ПОПИСАТИСЯ

Як на мене, автор кепкує із слова *пописатися* безпідставно. У рукописному словнику XIX ст. П. Білецького-Носенка, виданому 1966 р. у Києві, є такий запис: *Пописатися* (г. возвр.) Оказаться. Прославиться. «Негарно пописався».

Худо оказался; нажил худую молву о себе.

Зауважу, що П. Білецький-Носенко народився 1774 р. у Прилуці на Полтавщині, помер 1856 р. Отже, в кінці XVIII і в першій половині XIX ст. слово *пописатися* було поширене на Наддніпрянщині. На жаль, словник Б. Грінченка його не фіксує. Навальна русифікація через освіту, армію, Церкву спричинилася до втрати самобутніх рис української мови. Великі масиви нашої лексики виходили з ужитку, серед них і форма *пописатися*. Навіть українські письменники, діставши освіти в російських закладах, а інших і не було, уникали слів незрозумілих для вихованих в імперських школах читачів. Літературна мова користувалася лексикою, зрозумілою і українцям і росіянам (або зрусифікованим українцям). Під таке «сито» потрапило і слово *пописатися*, зникши з мовної практики.

Зате в Галичині, що не зазнала всіх красот русифікації, як Наддніпрянщина, форма *пописатися* дожила до наших днів. Її фіксує «Українсько-англійський словник» К. Андрусишина, перекладаючи як *distinguish oneself*. Сучасна українська мова вживає замість *пописатися* — *відзначитися* або *виявити себе*. Обидві ці форми — книжні, а точніше — кальки з російських слів *отличиться* і *проявить себя*. Іншими словами, українська мова, втративши самобутні форми, користується запозиченнями, в живій мові не поширеними. У такій заплутаній

ситуації, що в ній знайшлася наша мова, треба добре подумати, заки позбавляти прав громадянства ту чи ту словесну форму.

ПЕРШУН

М. Дуді не до вподоби і слово *першун*. Не скажу, що і я захоплений цим словом, хоч воно не викликає в мене асоціацій з непристойною лексикою. Автор твердить, що наросток «ун» «вживається переважно в насмішкуватому значенні», навівши ряд прикладів. Твердження це хибне. Наросток «ун» творить слова усіх «тональностей»:

чаклун, гордун, жартун, пластун, двигун, гризун, плазун, віцун, опікун

Приписування цьому наросткові «гумористичних» функцій може лише дискваліфікувати його як творця нової лексики. А нашій мові — заглушуваній віками — як повітря потрібна нова лексика — ознака постійного розвитку. Відкидати форму *першун* — значить перекреслювати творчість і схвалювати споживацьке мавпування. Треба толерувати словесні пошуки: хай самі мовці виберуть, що їм вживати. Нові самобутні форми мають вільно конкурувати у мовній практиці. Хай практика схвалює або виносить вирок тому чи тому слову.

ТОВАРИСЬКИЙ

Український наголос на сьогодні не уніфіковано. Ми кажемо *нЕсти* і *нестИ*, *плЕскати* і *плескАти*. Те саме і із словом *товариський*. У «Малорусько-німецькому словнику» Е. Желехівського (Львів, 1884–1886) слова *товариський* і *товариство* подано з наголосом на «а»: *товАриський*, *товАриство*. Отже, такий наголос мав свого часу поширення. Підстави для такого наголошення є. Прикметники творені від трискладових іменників зберігають наголос іменника:

БорИспіль
гурИсвіт
колОдзя
коштОрис
чорнОбиль (рослина)

БорИспільський
гурИсвітський
колОдязний
коштОрисний
чорнОбильний

Йдучи за цією схемою, можна сказати:

товАриш

товАриський

Саме з таким наголосом і фіксує це слово Е. Желехівський. Однак, з бігом часу — можливо, не без впливу польського мовлення — наголос у слові *товариський* пересунувся на *И*: *товарИський*.

У діяспорі, де зібралися представники з усіх куточків України, наряд чи треба робити біду з того, що серед певної частини мовців зберігся традиційний український наголос: *нАродній*, *товАриський*, *тАблиця*, *пОворіт*. Зауважу ще раз, що на сьогодні українські мовні стандарти ще треба переглядати і ревізувати: наша соборна мова має багато суперечливих моментів, і вирішувати їх на користь норм, установлених асиміляторами, буде спрощенням. У випадках розбіжностей у наголошенні, на мій погляд, слід канонізувати наголосові варіанти:

нЕсти й нестИ тощо.

Крім того, дбаючи за культурну мову, не треба забувати про такт і здоровий глузд. Я можу навести цілий ряд мовних неправильностей, властивих і галичанам і наддніпрянцям, на які варто було б звернути увагу у статті про культуру мови. Ми раз-у-раз чуємо:

ми живЕмо, несЕмо, почнЕмо, візьмЕмо, знайдЕмо,

коли треба казати:

ми живемо, несемо, почнемо, візьмемо, знайдемо.

Найвні в середовищах діяспори й такі важкі форми: *слідуючий, обильний, обширний, вражаючий, розвідочний, спротив* тощо. На жаль, ці й багато інших мовних недоречностей М. Дуда обминув своєю увагою.

З другого боку, той, хто боліє за чистоту мови, має й сам бути на рівні. Проте під цим оглядом М. Дуда не скрізь належно пописується. Він нехтує правило керування іменниками дієсловом із часткою *не*: «Диктор... не бажає відрізнити *омонімічне значення слова*». По-українськи треба сказати *омонімічного значення слова*. Автор радить їхати «в Америку», коли нам властивіше їхати «до Америки». Далі він каже, що «в нас ще є», коли куди краще сказати «ми ще маємо». Незрозуміло, чому автор віддає перевагу терміну *суфікс*, накинутому Кагановичем, і ігнорує наш *наросток*.

Підсумовуючи викладене, важко сказати, чого більше завдають культурі мовлення такі не до кінця вмотивовані статті про мову: користі чи шкоди.

Можна лише порадити авторам цього дуже потрібного жанру журналістики бути вимогливішими до своєї власної мови, глибше аналізувати мовні явища, враховувати не лише сучасні реалії, але не забувати і про те, «що діялось в Україні, і чий ми діти».

«Українська фразеологія в основі своїй поетична, а саме — метафорична, бо таке саме й українське мислення. У нашому мисленні зовсім помітно відбивається стародавній дохристиянський світогляд, і він перейшов і до нашої фразеології, і звичайно вона дуже давня. Скажемо, фразеологія українських пісень, дуже багата і чиста, все стародавня, бо стародавні й самі пісні. Вираз „дощ іде“ відомий нам уже з „Слова про Ігорів поход“ 1187 року (іти дождю), і ми оминаємо матеріялістичний вираз: Дощ паде».

*Митрополит Іларіон
«Наша Літературна Мова»,
Вінніпег, 1959, стор. 63*

Огляди, рецензії

Ольга КЕРЗЮК

ЯК ВИКОНУВАЛИСЯ «СПЕЦІАЛЬНІ ЗАВДАННЯ»

(Pavel Sudoplatov, 'Special Tasks', Little Brown, 509 p., £18.99)

«Я був відповідальним за вбивство Троцького, а під час Другої світової війни — за партизанський рух та ширення дезінформації у Німеччині і на окупованих територіях. Після війни я продовжував керувати нелегальною сіткою за кордоном, метою якої було саботувати інсталяції США та НАТО у випадку конфлікту. Я був також відповідальним за зусилля советських шпигунів в отриманні секретів атомної бомби в США та Великої Британії» — це далеко не повний перелік дій автора спогадів, що з'явилися нещодавно на книжкових полицях Великої Британії.

Яскрава червона обкладинка, а на ній білими — хоч треба було б чорними! — літерами перелік діяльності автора спогадів Павла Судоплатова, колишнього директора відділу Спеціальних Завдань в советських розвідчо-диверсійних органах. Не дивно, що 500-сторінкова книга ряснить іменами — сотень, тисяч секретних агентів та їхніх жертв. Саме це дало підставу відомому британському історикові Роберту Конквестові, який написав передмову до книги, назвати її «найбільш сенсаційною, найбільш вражаючою та у багатьох відношеннях найбільш інформативною автобіографією, що будь-коли вийшла зі сталіністського середовища».

Першими на появу книги Судоплатова відгукнулися західні наукові кола. І ось чому. Автор спогадів у розділі «Атомні шпигуни» твердить, що провідні американські фізики, які працювали над створенням американської атомної бомби, постачали інформацію советській розвідці. Серед фізиків, яких називає Павло Судоплатов, відомі усьому світові імена: Роберт Оппенгаймер, Енріко Фермі, Лео Силард, Нілс Бор та інші. Британський науковий тижневик «Nature» у числі від 28 квітня помістив довгу редакційну статтю під назвою «*Несуттєві докази зради*». На думку редакційної, розповідь Судоплатова є непереконалива. «Розділ книги „Атомні шпигуни“ є декларативним за тоном та позбавлений деталей», — вказує редакційна. Вона закінчується закликком до світової наукової громадськості об'єднати свої зусилля у пошуках правди.

Проте, залишмо цей розділ фахівцям-фізикам та історикам цього конкретного питання. Ясно, що книга спогадів генерала Судоплатова викличе ще немало розмов. І розмов різних. Також такого роду: що каже сам Судоплатов, а що підредагували його американські видавці

Джеральд та Леона Шектер. Саме ця американська подружня пара (відома ще з 60-их років виданням мемуарів Микити Хрущова) ще в 1992 році почала записувати спогади Судоплатова на магнітофонну плівку. У підготовці книги до видання активну участь взяв також син Судоплатова — Анатолій, професор Московського університету.

Багатьох читачів зацікавлять деталі вбивства Троцького (про це у книзі є окремий розділ «Вбивство Троцького». На думку Роберта Конквеста, «розділ про вбивство Троцького є найповнішим з усього опублікованого донині»). Має Судоплатов свої думки щодо вбивства Кірова, долі Рауля Валленберга — відомого шведського дипломата. Безпосередня участь Микити Хрущова у репресіях також неодноразово висвітлюється у спогадах.

Проте, українського читача зацікавить у першу чергу «українська сторінка» діяльності Судоплатова. А вона — одна з найкривавіших. І до її написання автор спогадів приклав чимало старань. Євген Коновалець, єпископ Ромжа, Олександр Шумський, Роман Шухевич. Для Павла Судоплатова їхнє знищення було «спеціальним завданням», або іншими словами — «мокрою справою».

Сподіваюся, що українські історики зберуться за круглим столом і обговорять книгу П. Судоплатова. Правда, покищо вона вийшла лише англійською мовою. І британські історики не забарилися з відгуками. І так, відомий історик Норман Стоун у тижневику «The Spectator» від 14 травня підсумував свої роздуми про книгу Судоплатова трьома словами: «*МаКарті мав рацію*».

Я ж поставила перед собою скромне завдання: зреферувати для українського читача ті місця спогадів, де йде мова про українські справи, а деякі уривки перекласти. Це, звичайно, дає лише перше уявлення про цю книгу і не висвітлює багато питань.

1. Вбивство Євгена Коновальця

«Моє ім'я — Павло Анатолійович Судоплатов, але я не сподіваюся, що воно вам знайоме, тому що на протязі 58 років воно було одним з найбільших секретів Советського Союзу», — так починає своє знайомство з англомовним читачем автор спогадів.

Українцям це прізвище стало відомим ще у 1992 році. З того часу мене не покидало питання: хто ж він — убивця Коновальця?

Правда, сам Павло Судоплатов себе вбивцею не вважає. Він запевняє, що виконував військові доручення, причому санкції на виконання цих доручень виходили безпосередньо від керівництва Советського Союзу. Про характер цих доручень Павло Судоплатов каже відверто у пролозі до книги: «*Моя адміністрація для спеціальних завдань була відповідальною за саботаж, викрадення та вбивство наших ворогів за межами країни*». А в іншому місці підкреслює: «Ми не вірили у те, що існує якийсь моральне питання, зв'язане з вбивством Троцького чи будь-кого з наших колишніх товаришів, які стали проти нас». Тим більше не було жодних «моральних питань», коли йшлося про знищення українських націоналістів — лютих ворогів совєтської влади.

А нищити українців ця влада любила руками... самих українців. «Невже ще один Богдан Сташинський?», — запитувала я себе, по-

чувши вперше про Павла Судоплатова. Перше речення першого розділу «Початки» підтвердило моє передчуття. «Я народився українцем у місті Мелітополі у 1907 році», — починає свої спогади Павло Судоплатов. Так, ще один «тоже українець» — у боротьбі проти України. Та ще й з донцовського Мелітополя! Воістину, трагічна доля України, яка постійно народжує «двох Іванів»... «Один буде, як той Гонга, / катів катувати! / Другий буде... оце вже наш! / Катам помагати...».

Українське походження та знання мови і було однією з причин, чому для відповідальних завдань по знищенню провідних українців вибирали саме Павла Судоплатова.

Одним з таких завдань і стало вбивство голови Проводу ОУН Євгена Коновальця. Згідно з автором, у 1934 році ГПУ вдалося припинити у вищій кола української військової організації. «Для нас це був прорив, тому що ми ще відчували біль від убивства українським терористом радянського дипломата у Львові в 1934 році». Отож, ГПУ мало серед українських націоналістів, як стверджує у своїй книзі Павло Судоплатов, двох агентів — *Василя Лебеда* та *Кіндрата Полуведька*. Молодий Павло Судоплатов, який нагоді успішно робив кар'єру в органах, прибув на Захід як небіж Василя Лебеда. Як стверджує Судоплатов, разом з іншими молодими українцями він проходив вишкіл у нацистській школі у Ляйпцігу. У 1935 році він познайомився з Євгеном Коновальцем і ввійшов до нього у довіру.

Як саме? Сам автор бачить це так:

«Я завоював довіру Коновальця, розкривши перед ним конфіденційні розмови. Костерев та інші молоді українські націоналістичні студенти у нацистській школі говорили, що Коновалець є надто старий для того, щоб керувати організацією, і повинен уживатися лише як номінальний начальник. Коли вони запитали мою думку, я з обуренням відповів: „Хто ви такі, аби пропонувати таку ідею? Перед моїм прибуттям сюди я нічого про вас не знав. Наша організація не лише має повну довіру до Коновальця, але й регулярно отримує від нього відповідну підтримку. Ви ж нічого не зробили, лише вчилися у нацистській школі увесь рік“. Коли я переказав це Коновальцеві, він побілів, і зовсім не випадково, що Костерева пізніше елімінували».

Інша історія — не менш повчальна, особливо для молодих українських політиків. Їм я щиро бажаю навчитися судити про патріотизм не по зовнішніх афектних виявах, а в першу чергу — по справах. Ось епізод зі спогадів Судоплатова про спільну поїздку з Коновальцем до Парижу.

«Одного дня Коновалець запросив мене відвідати могилу Петлюри — лідера українських націоналістів, який, переможений Червоною Армією, втік до Парижу, де помер у 1926 році*. Коновалець називав Петлюру не інакше як „наш лідер та улюблений учитель. Ми збережемо пам'ять про нього“. Я був задоволений супроводжувати його, але як бути з квітами? Коли ви йдете на цвинтар, ви повинні покласти квіти на могилу, а я зовсім не мав кишенькових грошей. Коновалець був серед провідників і нагадувати йому про таке було б

* Судоплатов не міг не знати про *вбивство* Петлюри! — примітка Автора.

нетактовно і невідповідно. Він мав би покласти квіти, а не я. Що мені робити? Увесь час по дорозі на цвинтар я думав про це.

Ми пройшлися по цвинтарю і зупинилися перед малим каменем на могилі Петлюри. Коновалець перехрестився, я також. Ми стояли мовчки, а потім я вийняв хустинку і взяв грудку землі з могили. «Що ви робите?» — запитав Коновалець. Я пояснив, що хочу взяти грудку землі з могили Петлюри назад в Україну і посадити дерево на його пам'ять. Ми посипемо цю землю навколо дерева. Коновалець був зворушений. Він схопив мене в обійми, поцілував і привітав мене з такою ідеєю. Наша дружба і його довіра до мене лише посилювалися».

Було це в 1936 році. Через два роки Павло Судоплатов зустрівся з Євгеном Коновальцем у ресторані «Атланта» в Роттердамі. Але перед тим була ще інша зустріч: Судоплатова зі Сталіним. Точніше — дві зустрічі, на яких обговорювалася українська еміграція.

На першій зустрічі «Сталін (...) запитав мене про стосунки між політичними фігурами в українському еміграційному русі. Я коротко описав безплідні дискусії поміж українськими націоналістичними політиками щодо того, хто яку роль відіграватиме у майбутньому уряді. Однак, Коновалець був справжньою загрозою, тому що він готувався до війни проти нас, і німці його підтримували. Його слабким місцем був постійний тиск на нього та на його організацію з боку поляків, які хотіли елімінувати український національний рух у західній Галичині.

— Які ваші пропозиції? — запитав Сталін.

Єжов мовчав, я також. Я сказав, що не готовий до відповіді.

— Тоді за тиждень ви підготуєте ваші пропозиції, — сказав Сталін.

На цьому авдієнція закінчилася. Ми потиснули руки і пішли геть».

На наступній авдієнції, крім Єжова, присутнім був ще й Григорій Петровський:

«Петровський урочисто заявив, що Українська соціалістична держава засудила Коновальця, в його відсутності, до смерти за великі злочини проти українського пролетаріату, коли той особисто дав наказ і наглядав за повішанням революційних робітників Київського „Арсеналу“ у січні 1918 року. Коновалець — сказав Петровський — перебував у стані війни з советською Росією та Україною.

Сталін перервав його словами:

— Це не просто акт помсти, хоча Коновалець і є агентом німецького фашизму. Наше завдання — обезголовити рух українського фашизму напередодні війни і змусити цих бандитів знищувати один одного у боротьбі за владу.

Потім Сталін запитав мене:

— Які особисті уподобання у Коновальця?

І додав:

— Намагайтесь використати їх.

— Коновалець дуже любить шоколядні цукерки, — відповів я, знаючи з досвіду, що, куди б ми не ходили, Коновалець ніколи не оминав нагоди купити коробку цукерок.

Сталін запропонував, щоб я подумав над цим. Під час усієї авдієнції Єжов мовчав. Перед відходом, Сталін запитав мене, чи я правильно зрозумів політичну вагу місії, яку довірили мені.

— Так, — відповів я і запевнив його, що не пошкодую життя для виконання завдання.

— Бажаю вам успіху, — сказав Сталін і потис мою руку. Мені наказали вбити Коновальця.

Після моєї зустрічі зі Сталіним, Абрам Слуцький та Сергій Шпігел-глас підготували кілька плянів убивства Коновальця. Перший плян: щоб я застрелив його. Але Коновальця завжди супроводив його помічник Ярослав Барановський, псевдо „Інженер“. Виглядало неможливим знайти спосіб побути з Коновальцем наодинці. Інший плян: запропонувати йому подарунок, в якому була б замаскована бомба. Ця ідея виглядала найкращою, адже, якщо пристрій спрацює як слід, у мене буде шанс утекти». Зупинилися на варіанті з бомбою. Причому «бомба мала б вибухнути через тридцять хвилин після того, як позиція коробки була змінена з вертикальної на горизонтальну».

І ось прийшов час довгоплянаної зустрічі. Судоплатов прибув до Роттердаму як начебто радіоператор на советському вантажному судні. «Ми домовилися зустрітися в Роттердамі в ресторані „Атланта“, що неподалік центрального поштамту, лише десять хвилин пішки від залізничної станції. Перед тим, як залишити корабель у Роттердамі, я сказав капітанові, якому було наказано підкорятися моїм наказам, що, якщо я не повернуся на корабель о 4 годині пополудні, він повинен від'їхати без мене. Олександр Тімашков, технік, який спроектував бомбу, супроводжував мене у цій подорожі; за десять хвилин до мого відходу з корабля він налагодив вибуховий пристрій, сам же залишився на борту (пізніше він став директором підрозділу по виробництву спеціальних вибухівок і підготував магнетичну бомбу, яка вбила гавляйтера Вільгельма Кубу в Білорусії у 1943 році. Він також служив дорадником грецьких повстанців під час громадянської війни після Другої світової війни).

Після дощикою зранку погода була тепла і сонячна. За десять дванадцять 23 травня 1938 року я вийшов на бічну вуличку біля ресторану „Атланта“ і помітив, що Коновалець сидить за столиком біля вікна, чекаючи на мене. Цього разу він був сам. Я приєднався до нього, і після короткої розмови ми домовилися зустрітися знову о 5 годині вечора (...) Я запропонував йому коробку шоколадних цукерок і сказав, що повинен повернутися на корабель. Я поклав на столик коробку у горизонтальному положенні. Ми потиснули руки, і я пішов геть, гамуючи бажання бігти.

Я пам'ятаю, як, залишивши ресторан, я повернув направо і пішов вздовж бічної вулички з багатьма крамницями. Я зайшов в одну з них, що продавала чоловічий одяг, і купив собі капелюх та легкий плащ. Коли я залишав крамницю, я почув звук, що нагадував розрив шини. Люди бігли у напрямку ресторану. Я поспішав на залізничну станцію і сів у перший же поїзд на Париж».

З Парижу Судоплатов поїхав до Барсельйони. «З Парижу я поїхав до Барсельйони автoм і поїздом, вживаючи фальшиві польські документи. Часописи подавали репортажі про якийсь неясний інцидент у Роттердамі, в якому лідер українських націоналістів Коновалець був розірваний бомбою на вулиці. Автори спекулювали про три можливості: Коновальця вбили большевики; ворогуюча українська група

ліквідувала його; поляки вбили Коновальця з помсти за вбивство генерала Перацького.

На своє щастя, Барановський, який їхав з Німеччини на зустріч з Коновальцем, прибув до Роттердаму на годину пізніше. Його заарештувала голландська поліція як підозрюваного у злочині. Коли його привезли до госпіталю і показали тіло, він вигукнув „Мій вождю!“, що, разом із залізничним квитком, переконало поліцію у тому, що він не винен».

Такими були початки «трудової біографії» Судоплатова. А далі були інші криваві справи.

2. Вбивство Олександра Шумського

Книга спогадів Павла Судоплатова — це холодна розповідь сталініста про роботу советських органів безпеки. Але є в ній і несподівані зізнання. «Лише тепер я розумію, що моральна база Революції не може бути абсолютною, що справа українського націоналізму, хоча й була приречена на невдачу ще на 60 років — аж до краху советського Союзу, заслуговувала щонайменше на симпатії та розуміння», — пише Судоплатов.

У 30-40 роках жодних сумнівів у вірного сталініста не було. А тому він нещадно розправлявся з кожним, на кого вказував перст кремлівського володаря.

Коли у 1946 році постало питання про фізичне знищення Олександра Шумського, органи знову звернулися до експерта в українських питаннях. Як твердить Павло Судоплатов, рішення про вбивство Шумського було прийнято ЦК КПСС на прохання Микити Хрущова, тоді генерального секретаря КПУ.

Надамо слово Судоплатову:

«Причини холодної війни тісно пов'язані з західною підтримкою націоналістичних заворушень у Прибалтиці та Західній Україні. Місцеві організації МГБ та партійні органи безпеки проводили більшу частину боротьби проти підпілля, але Москва пильно слідкувала за цими теренами боротьби і допомагала постачанням зброї та дорадників. Моє знання України знову кинуло мене у гущу боротьби.

Одного разу, влітку 1946 року, мене разом з Абакумовим викликали у штаб-квартиру Центрального Комітету на Старій площі. Там, у кабінеті Кузнєцова, я зустрів Хрущова — тодішнього генерального секретаря КПУ. Кузнєцов, секретар КПСС, був дуже формальний, хоча він знав мене з різних неділових зустрічей. Він повідомив мене, що ЦК погодився з пропозицією тов. Хрущова таємно ліквідувати лідера українських націоналістів О. Шумського, який, за повідомленнями органів служби безпеки України, встановив контакти з українською еміграцією. Шумський має плян приєднатися до українського уряду в екзилі. Крім того, у розмовах зі своїми друзями він не виявляв належної пошани до Сталіна, заперечуючи йому. Шумський був добре знаним націоналістом, якого вичистили з партії під час внутрішньопартійної боротьби на початку 30-их років. Його викривали у резолюціях усіх партійних з'їздів України. Шумського

засудили до ув'язнення, але випустили, тому що він був частково паралізований.

Шумський здуру нав'язав контакти з культурними діячами в Києві та закордоном усе ще на вигнанні в Саратові та в поганому стані. Кузнєцов заявив, що Шумський переоцінив свій престиж у колах української еміграції і написав листа Сталінові з погрозою закінчити життя самогубством, якщо йому не дозволять повернутися на Україну. Хрущов сказав, що, згідно з його даними, Шумський вже купив квиток на поїзд і збирається повернутися в Україну, щоб очолити там збройний націоналістичний рух або втекти за кордон, щоб стати там рупором зрадників Советського Союзу.

Далі Абакумов сказав, що, оскільки я є експертом в українських справах, я повинен вислідити зв'язки Шумського у підпіллі та між емігрантами. Він же пошле групу до Саратова для ліквідації Шумського. Моя робота полягала у запобіганні того, аби його прибічники дізналися про вбивство. Григорія Майроновського, голову токсикологічної лябораторії МГБ, викликали як консультанта у саратовський госпіталь, в якому лежав хворий Шумський, і він зробив свою справу за допомогою отрути з його лябораторії. Екзекуція виглядала схожою на природну смерть від серцевого нападу».

А що ж про пляни Шумського втекти на Захід і очолити там антикомуністичну еміграцію? «Ми ніколи не змогли встановити якихось закордонних зв'язків Шумського», — одним реченням автор спогадів підводить підсумок цій трагічній історії.

3. Вбивство єпископа Ромжі

Після ліквідації комуніста Шумського органи взялися до Української Греко-Католицької Церкви. Йшов 1947 рік. Ужгородський єпископ Ромжа став більмом в оці комуністичного керівництва.

Правда, операція по знищенню єпископа вдалася не зразу. «Савченко та його команда, — згадує Судоплатов, — інсценували автокатастрофу, в якій Ромжа був лише поранений. Його відіслали у шпиталь в Ужгороді. Хрущов почав панікувати і закликав Сталіна на допомогу. Він запевняв, що до Ромжі ось-ось мають з'явитися підпільні кур'єри з Німеччини та Ватикану. Мою команду відіслали до Ужгороду, щоб прослідкувати за цими контактами, оскільки я був тим, хто персонально знав усю верхівку українських націоналістів з часу мого перебування у штаб-квартирі Коновальця. Я витратив майже два тижні в Ужгороді, намагаючись вислідити шляхи та зв'язки кур'єрів, які мали б з'явитися. Потім Абакумов зателефонував мені і повідомив, що голова токсикологічної лябораторії Майроновський разом з Савченком приїдуть поїздом через тиждень з інструкціями щодо ліквідації Ромжі. Сталін погодився з Хрущовим, що прийшов час знищити „терористичне гніздо Ватикану в Ужгороді“. Коли Савченко та Майроновський прибули, вони розповіли мені, що товариш Хрущов зустрів їх у Києві у своєму приватному вагоні на залізничній станції, дав точні накази і побажав успіху у виконанні завдання. Два дні пізніше, у моїй присутності,

Савченко повідомив Хрущова по телефону, що усе готове для виконання наказу, і отримав благословення Хрущова. Майроновський забезпечив місцеву агентку МГБ, яка працювала санітаркою у шпиталі, ампулкою отрути — і вона зробила фатальну ін'єкцію.

У присутності Савченка я зателефонував Абакумову, щоб передати йому новину, і він наказав мені залишитися і слідкувати за контактами Ромжі. Незабаром ми встановили, що справжня загроза для Хрущова виходила від черниць, які були під контролею Ромжі, який в свою чергу підтримував тісний зв'язок з дружиною Івана Туряниці — першого секретаря Обкому та голови міської адміністрації. Хрущов знав, що Ромжа проник як в урядову, так і в партійну адміністрації, але не знав як саме. Боячись викриття своєї непридатності, Хрущов заініціював секретне вбивство Ромжі. Савченко просунувся по службі, і через рік його відправили до Москви, де він став замісником голови Комітету по інформації.

4. Вбивство Романа Шухевича

Після знищення верхівки УГКЦ прийшла черга на українське підпілля.

Вбивство Ярослава Галана у листопаді 1949 року викликало паніку в органах КГБ України. Сам тавариш Сталін висловив велике незадоволення. Переляканий Хрущов власною персоною прибув до Львова.

Не обійшлося тут і без фахівця в українських справах — Павла Судоплатова. «Мені було наказано ідентифікувати керівництво бандерівського підпілля у Львові та ліквідувати його, — згадує він. — Я зрозумів, що моя доля в міністерстві залежатиме від успіху цієї місії».

Послухаймо, що каже Судоплатов про те, як розвивалися події далі:

«Я залишився у Львові протягом шести місяців. Прорив стався логічно, хоча й несподівано. Шухевич надто покладався на свої зв'язки з передвоєнних часів. Родина Горбового, правника та впливового члена бандерівського руху, була зацікавлена у знаходженні компромісу з советським режимом. Вони хотіли відсторонитися від насильства. Я знайшов шлях до родини Горбового та його друзів, і мав нагоду викласти мої погляди. Я аргументував, що війна повинна закінчитися і що ми дозволимо людям, які складуть зброю, жити нормальним життям. Я виконав свою обіцянку. Я особисто зателефонував Абакумову, щоб звільнили небогу Горбового, яку тримали в тюрмі в Росії, тому що вона була родичкою видатного українського націоналіста. Два дні пізніше її літаком доставили до Львова і випустили на волю».

Це привело до того, що Горбовий вказав на райони, де ховався Шухевич. Ми зуміли повернути на наш бік кур'єра Шухевича — футболіста у місцевій команді „Динамо“. Ми не переслідували ні Горбового, ні його спільника академіка Крип'якевича, син якого був активістом бандерівського руху, на ґрунті їхнього розкаяння.

Шухевич зробив іншу фатальну помилку, оскільки нерви його були надто напружені. Коли місцевий міліціонер зайшов з рутинною перевіркою до будинку, в якому жив Шухевич з однією з його тілоохоронців та її матір'ю, він застрелив міліціонера й усі втекли. Наш пошук завів нас до віддаленого села, де ми натрапили на цю

стару жінку. Шухевича не було, але ця жінка була доказом його недавньої присутності тут. Пізніше, після арешту, тілоохоронець Дарія Гусяк розповіла нам, що вона вблагала Шухевича не вбивати її матір, коли усі троє втекли з її дому. Матір мала штучну ногу, і він боявся, що вона стане їм перешкодою. Отож, вони залишили її в селі.

Наша група засідки залишилася у будинку Дарчиної матері, і незабаром я мав розмову з привабливою молодою студенткою медичного інституту зі Львова, Дарчиною племінницею, яка приїхала навідати родичів. Вона проводила лекції про небезпеку українського націоналізму — як частину свого комсомольського обов'язку. Я представився асистентом місцевої адміністрації з економічного планування. Під час нашої дружньої розмови я запитав її, чи не бачила вона Дарки останнім часом. Вона відповіла, що Дарка перебуває у гуртожитку медичного інституту і час від часу ходить до лісового інституту, щоб підготуватися до вступних іспитів.

Наша надзвірна команда швидко встановила регулярний маршрут Дарки до села біля Львова, де вона перебувала у кооперативному магазині. Ми дійшли до висновку, що Шухевич знаходиться там. На жаль, молоді офіцери, які таємно стежили за нею 5 квітня 1950 року, не були досвідчені і намагалися фліртувати з нею. Коли лейтенант Ревенко простягнув руку, кажучи по-українськи, що він хотів би познайомитися з чарівною жінкою, вона відчула нагляд і застрелила його на місці. Її спіймали — не мої люди, а місцеві жителі, у відповідь на злочин.

Дуже швидко мої люди забрали її від них і привели до найближчої місцевої адміністрації — голови Сільради. Я прибув туди за півгодини і дав два накази: перший — пустити чутку, що жінка застрелилась, і обидві смерті були, мабуть, на ґрунті кохання; і другий — двом чоловікам залишитися з полоненою, в той час як я, мій замісник генерал Дроздов та 20 чоловіків побігли до кооперативного будинку, щоб заблюкувати усі шляхи втечі. Ми оточили будинок, і Дроздов закликав Шухевича скласти зброю, гарантуючи йому життя іменем українського соціалістичного уряду. Черга з автомата була відповіддю. Шухевич кинув дві гранати і в супроводі двох жінок, теж озброєних, намагався пробитися. У боротьбі Шухевич та два наші офіцери загинули.

Після його смерті організований опір підпілля в Західній Україні зазнав краху. Незабаром дізналися, що він створив небезпечну підпільну мережу. Шість місяців перед описуваними подіями, у червні 1949 року, Дарія, озброєна фальшивими паперами та вибухівкою, мешкала два тижні у готелі «Метрополь» у Москві і патрулювала Червону площу, вивчаючи цілі. Архіви та офіційні документи бандерівського руху були переправлені націоналістами зі Львова до Ленінграду і заховані у відділі архівних манускриптів».

5. *Справа Матвієйка*

Ось як описує цю справу Павло Судоплатов у розділі «Холодна війна»: «Кінець української втечі стався рік пізніше. Разом з Іларіоном Камазюком, оператором МГБ, який перебував під моєю контролею,

ми всадили нашого агента у групу Бандери, що пробивалася з України до Чехо-Словаччини, а потім до Німеччини. Британська розвідка зловила їх і привела до Англії на вишкіл. Наш чоловік був представлений Бандері як активіст, близький до Шухевича. Наш агент підтримував зв'язок з нами під час свого перебування у Мюнхені з Бандерою, але коли вони переїхали до Англії, ми вирішили не ризикувати і не турбували його. Бандера був занепокоєний браком радіозв'язку з Шухевичем і послав в Україну свого помічника — голову Служби Безпеки Євгена Матвієйка, щоб відновити рух та дізнатися про долю Шухевича. Єдиним завданням нашої людини в Англії було відіслати поштою заковану листівку на певну адресу в Німеччині з інформацією про плянований маршрут Матвієйка в Україну. Він назвав місце плянованого приземлення — біля Рівного на Поділлі. Нашій службі повітряного захисту дали спеціальний наказ: не атакувати британський літак, який вилетів з Мальти з Матвієйком та його командою на борту для скинення їх в Україні. Ми хотіли не лише зберегти нашу людину, яка була в цій групі, але й взяти усіх живими.

Наші агенти, які працювали під командою Райхмана, але видавали себе за місцевих зв'язкових, сердечно зустріли групу на „безпечній квартирі“. Поласувавши українськими стравами, добре приперченими наркотиками, вони мирно заснули і прокинулися аж у внутрішній тюрмі МГБ у Києві.

У травні 1951 року, знову у Москві, о третій годині ранку мене розбудив телефонний дзвінок від секретаря Абакумова. Абакумов закликав мене до свого кабінету. Він та Євген Петрович Пітовранов, замісник міністра безпеки та голова контррозвідки, допитували Матвієйка. Спочатку я служив для них перекладачем тому, що Матвієйко розмовляв лише західньо-українською мовою. Це тривало дві години, а потім Абакумов наказав мені попрацювати з Матвієйком.

Я працював з ним коло місяця, не вживаючи класичних методів допиту. Ми розмовляли у кабінеті директора внутрішньої тюрми, де Матвієйко дивився у телевизор. Він був здивований, коли побачив виставу „Богдан Хмельницький“ (про організатора української національної армії у XVII столітті) у виконанні оперного театру України. Цю оперу показували у Москві українські артисти під час фестивалю, що називався „Декада українського мистецтва“. У Польщі та Західній Україні Матвієйко ніколи не був на українській опері зі співом рідною мовою. Він не йняв віри, і щоб запевнити його, що це не блеф, я взяв його разом зі супровідником на український фестиваль. Після місяця розмов він зрозумів, що, крім імен кількох другорядних агентів, ми знаємо все про українські еміграційні організації та бандерівський рух. Він був спантеличений, коли я розказав йому біографії усіх їхніх лідерів, про грікі конфлікти між ними, навів деталі їхнього життя. Я запевнив його, що не маю бажання завербувати його; для нас, пояснив я, найважливіше — припинити збройну конфронтацію, зупинити різанину, неминучу під час повстанської війни. За санкцією Абакумова, я зателефонував першому секретареві КПУ Мельникові,

який прийшов на зміну Хрущова в Києві, і попросив його прийняти Матвієйку у Києві. Мельников покаже йому, що Україна, а зокрема Західна Україна, не є окупованими зонами і що громадяни там живуть нормальним життям і не бажають цього безконечного кровопролиття.

Я більше не зустрічав Матвієйку. Він прибув до Києва, де його взяли під домашній арешт, але дозволили вільно пересуватися. Таку ж можливість побачити міське життя йому надали у Львові, де його поселили у віллі МГБ. Звідти він утік. Який гвалт у Києві та Москві! Оголосили всеоюзний розшук. Міністр державної безпеки України, пізніше директор ГРУ Петро Івашутін негайно ж наказав арештувати опікунів Матвієйку (...) Три дні пізніше Матвієйко здався у Львові органам безпеки.

У ці дні Матвієйко ховався на квартирі старого знайомого (який не мав нічого спільного з бандерівським рухом), запевняючи його, що прибув з Москви у ділових справах. Він пробував бандерівські безпечні квартири і контакти у Львові, про які він не розповів мені під час допитів і про які не знали члени його команди. Він був у відчай: ця бандерівська мережа не працювала — дві адреси були хибні, а контакти, які, як він думав, він має, не існували. Вони були частиною надутих успіхів місцевих людей, які рапортували про них до штаб-квартири в Мюнхені та Лондоні. Матвієйко був досить добрим розвідником, щоб зрозуміти, що решта „безпечних квартир“ знаходиться під наглядом МГБ і що їм дозволено працювати на те, аби заманювати у пастку необережних відвідувачів з-за кордону.

В таких умовах він заявив про свою здачу місцевим українським органам влади і на пресовій конференції, організованій українським комуністичним урядом, обвинуватив рух Бандери. Він вжив свій авторитет, аби закликати до національного примирення. Матвієйко почав нове життя як бухгалтер, оженився, мав трьох дітей, і помер мирно у 1974 році».

6. Подальша доля Судоплатова

Після вбивства Шухевича та успіху з Матвіємком на порядок денний вийшло знищення провідних діячів української націоналістичної еміграції. Але Павло Судоплатов участі в операціях по вбивству Лева Ребета і Степана Бандери уже не брав. Щупальця системи, якій він так віддано служив, нарешті добралися і до нього. Після арешту Берії прийшла черга і на Павла Судоплатова. Він був заарештований у 1953 році і через 5 років засуджений на 15 років ув'язнення. Ув'язнення відбував у Володимирській тюрмі. Там, де сиділа Дарка Гусяк та інші патріоти України.

У 1968 році Павла Судоплатова звільнили. І став він письменником та перекладачем, до речі, — з української мови також. А видавши три книги, заробив собі „літературну пенсію“ — 130 рублів на місяць. Судоплатов не без гордості згадує тепер, що видав 14 книжок, зокрема роман про Косіора (разом з Раїсою Собель). Друкувався під псевдом *Анатолій Андреев*.

Решту свого життя Судоплатов присвятив боротьбі за свою реабілітацію. Адже він теж вважає себе жертвою репресій. Книга спогадів закінчується таким абзацом: «Не зважаючи на мою реабілітацію, мені не віддали моїх медалей. Хай ніхто не забуває, що я теж був жертвою політичних репресій».

У колишнього чекіста нема каяття. Що більше... Мабуть, не в одного українського читача полізуть очі на лоб, коли він прочитає, що Павло Судоплатов не забуває про Україну і вважає, що він теж прислужився до здобуття незалежності. «На Заході не розуміють того, — пише Судоплатов, — що після большевицької революції Україна отримала у межах Советського Союзу певну автономію, яка йшла далі, ніж те, що вона мала під австрійським, польським чи царським урядуванням. На відміну від інших республік, українське комуністичне керівництво завжди розглядалося у Москві як *впливовий молодший партнер* (підкреслення моє — О. К.), і співробітництво з величезною республікою вважалося ключовим для стабільності усієї держави.

Україна ніколи не була незалежною державою, але я все ще вважаю себе українцем, який вніс свою частку у розбудову цього партнерства в межах союзу. Сила України в союзі була прелюдом її здатності стати незалежною державою після розпаду Советського Союзу».

Однак, які виправдання не знаходив би для себе Павло Судоплатов, підсумок його діяльності найкраще підбив у передмові до спогадів відомий історик Роберт Конквест. «Діяльність Судоплатова була, звичайно, більшою частиною діяльністю кримінального агента кримінального режиму». А Норман Стоун сказав: «Його спогади є абсолютно необхідною для прочитання книгою про комуністичний шпіонаж та вбивства».

І. ДМИТРІВ

ВИМУШЕНА СУМЛІННЯ СПОВІДЬ, А ЧИ ПРОВОКАЦІЯ?

Запізнавшись із вступним розділом спогадів ген. Павла Судоплатова, довголітнього московсько-большевицького розвідника-терориста, а пізніше високого чиновника в НКВД і КГБ по лінії «мокрих діл» проти українських національно-визвольних сил і подібних рухів інших Московію полонених народів, я довше застановлявся вперше над тим, чи це вимушена тиском сумління публічна сповідь особи з невинною людською кров'ю на своїх руках, підсилена завданою йому чималою зневагою таки самими його зверхниками на порозі пенсійного віку, а чи це намагання вчинити, головню серед українців, щось у формі глибшого роздору в період розбудови та закріплення Української Держави, проти

чого сливе все своє життя ген. Судоплатов і його жена, полковник КГБ, активно боролися. Заспокоївся я остаточно тим, що в цих спогадах організатора і виконавця багатьох мордів є, мабуть, одне і друге. Для Судоплатова — це чималий осяг також і матеріального порядку, з чого добре скористали раніше М. Хрущов, Л. Брежнєв, М. Горбачов та деякі інші високі чиновники бувшого ССРСР, опублікувавши свої «спогади» в західньому світі та з допомогою західніх «редакторів», які також чимало на цьому заробили.

Пишучи в своїх спогадах про своє національне походження, автор зазначає, що його батько був українцем, млинарем, а мати росіянка. Хрещеним був він у російській православній церкві. Під впливом заборони московського царату вживати українську мову в публичному житті, його початкова освіта і навчання релігії проходили в російській мові. Батько помер на десятому році його життя. В обличчі того Судоплатов може називати себе українцем лише формально, наскільки це можливе з уваги на українськість батька. Його старший брат був червоноармійцем від 1918 року, і чекістом від 1920. Автор спогадів утік з дому до червоної армії дванадцятирічним хлопцем, а в 1921 році, маючи 14 років, належав уже до спеціального дивізійного відділу, що займався безпекою (розвідка, контррозвідка тощо, — примітка моя, І. Д.) Ця дивізія понесла великі втрати, попавши в засідку військ армії УНР. Від більш-менше того часу, Павло Судоплатов оприділився по московсько-більшевицькій стороні у війні з Україною, яка згідно з його словами, «формально закінчилася щойно в січні 1992 року, коли український екзильний уряд і весь інший світ визнали президента Леоніда Кравчука головою легітимного уряду України».

Віддана служба Судоплатова в червоній армії допровадила його до ЧЕКА, а відтак ГПУ, НКВД і КГБ, і від рядового малолітнього радіооператора до високих позицій в цих терористичних, розвідочно-шпигунських імперських організаціях, перед «здобутками» яких для безпеки т. зв. ССРСР бліднуть навіть найбрутальніші ексцеси нацистського гестапо та інших подібних організацій у всесвітній історії аж до часів римської імперії.

Працюючи в 1927 році в таємному політичному відділі «українського ГПУ в Харкові», який не тоді, але значно раніше уважався «столичним містом» опанованої більшовиками України, він запізнався з білоруською єврейкою Еммою Кагановою, яка також як провідний член Компартії була працівником ГПУ серед німецьких жителів України довкола Одеси, а відтак в Харкові, завідуючи відділом донощиків (чи «інформаторів», як пише автор) в Спілці Письменників України. По впливі часу вона також виросла високо, досягаючи ступеня полковника. Цікаво скільки невинних душ з-посеред української тогочасної інтелігенції заплатили за це своїм життям від куль під час розстрілів, а чи на засланнях, в періоді розгрому української інтелігенції та ліквідації УАПЦ перед штучним голодом 1932–1933 років? В 1933 році, на пропозицію А. Артузова, Судоплатов очолив відділ ГПУ, що займався розвідочними акціями проти українців в екзилу на Заході. Його жінка також переїхала до Москви на працю в політичному відділі ГПУ, який керував сіткою розвідників у Спілці письменників і серед інтелігенції.

В частині, присвяченій підступній праці Судоплатова проти полк. Євгена Коновальця, автор називає Василя Лебеда, «головного представника українських націоналістів», але на той час вже 13-літнього агента ГПУ. Цей Василь Лебедь мав відсидіти разом з Є. Коновальцем три роки в російському таборі полонених біля Царицина, а пізніше мав бути заступником Коновальця і командантом піхотної дивізії Січових Стрільців. Згідно з автором, Коновалець мав вислати В. Лебеда в Україну 1920 року.

В достовірній українській літературі, яку я мав нагоду цими днями переглянути, згадується прізвище одного М. Лебеда та двох Лебідів із тих часів, з яких лише один (Микола) був у Січових Стрільцях. Але він не був близько Коновальця, ані не був підстаршиною чи старшиною. Отже, особа Василя Лебеда — це або видумка автора, або цей агент-провокатор обрав собі таке ім'я та прізвище під час переходу на працю для большевицької Москви. Досить велике число осіб, висланих полк. Євгеном Коновальцем в Україну для підпільної діяльності, є названі в різних книжках, але між ними Василя Лебеда також немає. Згадка автора про Конрада Полуведька, «представника Коновальця у Фінляндії», вже відповідає правді, хоча не в усьому, що заподає автор.

Не маючи можливості перевірити спогад Судоплатова про підготовку вбивства і саме вбивство пол. Є. Коновальця в Роттердамі, але звіривши його розповідь із тим, що на цю тему зібрано в «Нарисі Історії ОУН» П. Мірчука, в книзі «Євген Коновалець і його доба», «Євген Коновалець — у 20 річчя смерті» П. Мірчука та з відповідними гаслами в енциклопедичних довідниках, в мене закорінилось глибоке припущення, що під час своєї розвідочно-диверсійської праці проти УВО, ОУН і взагалі проти націоналістично-державницького руху в Україні і там, куди його вели завдання по лінії ЧЕКА, ГПУ, НКВД, КГБ, Судоплатов позапам'ятував собі назви осіб, подій і місцевостей, і до цього, що задержалося у пам'яті, допасував свою розповідь редакторам його спогадів, які мабуть не мали змоги чи охоти все це перед друком перевірити. В названих мною наших книжках багато заподаного Судоплатовим повтаряється, але в пов'язанні з іншими особами. Я ніде не зустрічав даних про нацистську школу в Ляйпцігу, де «навчалась еліта Організації Українських Націоналістів», і до якої був у 1935 році відісланий Судоплатов. «Матсексов» — це перекручене прізвище виконавця атентату на ген. Броніслава Перацького. Нічого не знайшов я під прізвищем «Костерева»,¹ згаданого автором разом з С. Бандерою як тих, що очолювали в половині 30 років секцію Молоді ОУН.²

¹ Натомість багато написано в «Нарисі Історії ОУН» П. Мірчука про інж. Леоніда Костаріва, розконспірованого большевицького агента, якого в 1933 році Найвищий Суд ОУН усунув з Організації.

² Костарів, старшина російської флотії і випускник Української Господарської Академії в Подєбрадах, був активним в студентськiм житті поза межами України. Степан Бандера вийшов у політичний світ України з лав членства Вищих Кляс Українських Гiмназій. Юнацтво ОУН розпочинає свою історію десь від 1932–1933 років, до якого Костарів уже не мав доступу. Степан Бандера міг бути співосновоположником Юнацької сітки ОУН. Костарів був членом Легії Українських Націоналістів і її делегатом на Конгрес ОУН 1929 р.

Натомість в наших матеріалах є згадка про особу, що займалася провокаціями проти Коновальця і яка, як показалося під час слідства, була большевицьким агентом. Не знав він і про те, як загинув Симон Петлюра. «Грибівський» — це псевдонім Сеніка, але Судоплатов чомусь вживає це псевдо. Неправдиво згадує автор про митр. Андрея Шептицького, а ще гірше про те, що, мовляв, Архієпископ Сліпий був номінований митр. Шептицьким капеляном Української Дивізії «Галичина». А вже повним нонсенсом звучать слова: «В 1944 році Шептицький був старим і вмираючим. Застановляючись над долею Української Уніятської Церкви, він кмітливо вислав до Москви місію, до якої входив його молодший брат Архієпископ Сліпий і Архієпископ Гавриїл Костельник». І це тоді, коли згідно зі своїми словами був той же Судоплатов, який на доручення секретаріату НКВД Берії, разом з ген. Степаном Мамульовим зустрічали дану делегацію. Щодо вбивства Архієпископа Ромжі, то новим є те, що згідно зі словами Судоплатова Архієпископ Ромжа не загинув в автомобільній аварії, підготованій агентами НКВД, але загинув він від отруйного застрику в шпиталі, куди його відвезли пораненого. Маїроновський, голова токсикологічної лябораторії, Савченко і неназвана медсестра були тими, які його вбили отруйним застриком.

Ще більше важливих зауваг і застережень можна внести до змісту та даних цілого розділу про розшук і вбивство під час бою ген. Романа Шухевича-Чупринки.³ В цьому місці автор спогадів вже не звертає уваги ні на час, ні на місце, а тим більше на людей, так, немов би все ним подане сталося на протязі кількох місяців, чи пів року. Його посередні натяки на родину ніби Василя Лебеда, родину д-ра В. Горбового, історика Крип'якевича, Дарію Гусяк і її матір, а при цьому і про справу Матвієйка — це вже зовсім щось, що на думку автора спогадів могло б збільшити його популярність серед читацьких кіл Заходу, а серед йому таки зненавиджених українських самостійників-державників викликати поновні взаємопідозри та ворожнечу, в чому рука московсько-большевиських «чинників безпеки» була добре «набитою».

Не дивлячись, однак, на це, я погоджуюсь з думкою п-ні Ольги Керзюк, щоб над цими «споминами» бувшого генерала Чека, ГПУ, НКВД і КГБ таки сіли українські знавці цих справ.

Але, чому, чому спогади Судоплатова розпочинаються від того, що для першого їх розділу він узяв українську тематику? Чи це лише з того мотиву, що якраз від боротьби з українськими самостійниками-державниками розпочалась його кар'єра розвідника, провокатора і скритовбивці? А чи, може, на тлі всього того, що розвивається зі сторони російських шовіністів довкола державної незалежності України, його «спогади» з поновним обтяжуванням українських патріотів усякими натяками на співпрацю з німецькими нацистами,

³ В певних українських колах поширене переконання, що ген. Роман Шухевич-Чупринка застрелив сам себе, щоб не попасти живим в руки НКВД. До цієї думки схиляється також його син Юрко Шухевич. Натомість із спогадів Судоплатова виходить ясно, що Генерал загинув під час бою з большевицькими напасниками на його тогочасну квартиру в Білогорці.

вислужництво, а попри це і зрадництво таких, як хочби В. Лебедь і Матвійко, ці «спогади» мають ще якийсь окреме призначення?

Маючи перед собою працю автора, який признається до вбивства св. п. полк. Євгена Коновальця, а рівночасно і до співпричасности в інших убивствах, чи не час для українських політиків, правників і істориків поставити його перед український суд в рідній державі, або й перед міжнародній в Газі?! Ні Коновалець, ні Бандера, ні Шухевич, ані тимбільше архиєп. Ромжа та інші не боролися проти української державности чи держави. Вони боролися тільки проти жорстоких поневолювачів українського народу і запеклих ворогів його державницьких стремлінь, що також обширно відзеркалене в книжці Равла Судоплатова. Отже, теперішня влада Української Держави і її найвищі судові органи є морально, політично, і правничо зобов'язані притягнути Судоплатова до судової відповідальности за його і його наказодавців злочини!

Петро ВАСИЛЕНКО

Член СПУ

СВЯТЕ ПИСЬМО

На захист української мови (на жаль, в Україні) опубліковано не одну тисячу статей. Здавалося б, ця важлива проблема розглянута з усіх боків, та, на мій погляд, необхідність збереження і плекання національної мови не було висвітлено з погляду віри, конкретніше про що мовиться у Святім Письмі.

Читаючи Біблю, я відкрив для себе, на щастя, що в ній підкреслено важливість шанобливого ставлення до народньої мови, до мов народів.

У Книзі Неємії розповідається про те, що коли євреї повернулися з єгипетського полону в рідні краї, то їх сини і дочки почали одружуватися з молодятами зайшлих племен. «Тими днями бачив я також юдеїв, що брали собі за жінок ашдодянок, аммонітянок, моавітянок. А їхні сини говорили наполовину по-ашдоському, і не вмiли говорити по-юдейському, а говорили мовою того чи того народу. І докоряв я їм, і проклинав їх, і бив декого з них, і рвав їм волосся, і заприсягав їх Богом...» (Неємія, 13: 23–25).

Як бачимо, вже у біблійські часи питанню збереження рідної мови придавалося велике значення, як основі збереження народу.

Нині багато «народних» депутатів Верховної Ради України, навіть із українців, ладні головою битися об трибуну, аби не допустити до державности української мови. А в глибині віків ось як шанобливо поцінували національні почуття: «І порозсилав він листи до всіх царських округ, до кожної округи письмом її, і до кожного народу —

мовою його, щоб кожен чоловік був паном у домі своєму, і говорив про це мовою свого народу» (Естер 1:22). На жаль, багато хто з українців не хоче бути господарем на своїй землі і цурається своєї мови.

Всі ми свідки того, якою люттю переповнюються шовіністи типу нардепів чародєєвих-остроуценків на засіданнях Верховної Ради, коли патріоти України стають на захист материнської мови і її письма. Російсько-комуністична кремлівська влада ніколи не писала до народів їх мовою і їх письмом, її лякеї в Києві теж не писали до свого народу його мовою. За саму зневагу до національних мов нема уже прощення комуністам! Ними виплекані політичні дебїли, які продавали і продають національну совість, честь і гідність.

На відміну від царів Росії, особливо таких україноненависників як Петро I та Катерина II, царі давнини поважали гідність сусідніх народів: «...і до кожного народу мовою його, та до юдеїв їхнім письмом та їхньою мовою» (Естер 8:9).

У Книзі «Дії святих апостолів» розповідається, як на апостолів зійшов Дух Святий, щоб вони могли проповідувати народам на їхній рідній мові: «І нагло зчинився шум із неба, ніби буря раптово зірвалася, і переповнила увесь той дїм, де сидїли вони. І з'явилися їм язики подїлені, немов би огненні, та й на кожному з них по одному осіку. Усі ж вони сповнилися Духом Святим, і почали говорити іншими мовами, як їм Дух промовляти дав» (Дії 2:2-4). Між іншим, тут натяк і на те, що слід вивчати мови народів, якщо збирається йти до людей світу. Цього повчав і апостол Павло.

У Першому посланні святого апостола Павла до Коринтян (14:1-26) міститься ніби трактат про мову. Ось низка виписок звідти: «... Як говорить хто чужою мовою, той не людям говорить...бо ніхто його не розуміє... Як говорить хто чужою мовою, той буде тільки самого себе... Я ж хочу, щоб мовами говорили всі... А тепер, як прийду я до вас, браття, і до вас говорити буду чужою мовою, то який вам користок зроблю, коли не поясню вам чи то відкриттям, чи знанням, чи пророцтвом, чи наукою? Бо навіть і речі бездушні, що звук видають, як сопїлка чи лютня, коли б не видавали різних звуків, — як пізнати тобі, що бринить або грає? Бо коли сурма звук невиразний дає, — хто до бою готуватися буде? Так і ви, коли мовою не подасте зрозумілого слова, — як пізнати, що скажете? Ви говоритимете на вітер! Як багато, наприклад, різних мов є на світі — і жодна з них не без значення!»

Як бачимо, Біблія національні мови і їх письмо вважає святими. То як же нам, грішним, українську мову і її письмо не вважати Святим Письмом?

І насамкінець ось що я хочу ще сказати. Від самого свого початку Російська Церква зайнялася русифікацією сусідніх народів, а найактивніше — українського народу. Як же надалі терпіти цю Церкву в Україні, якщо вона нехтує Святим Письмом стосовно мови народу?

Мова — дар Божий народу. Зберегти його і непотмяреним передати нащадкам — свята справа.

Р. ВАСИЛИК

СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ ЦЕРКОВНОГО МИСТЕЦТВА

Процеси, пов'язані з національним і духовим відродженням в Україні, відбуваються настільки швидко, що заскочують не тільки широкі маси населення, а й представників інтелігенції. Як виявилось, до цих процесів не були готові і художники.

Повертаються громадам раніше зачинені храми, які в більшості на час передання перебувають в жахливому стані (використовувались під сховища хімічних добрив, спортзали, клуби, були попросту безгоспними). Будуються нові сакральні споруди: тільки у Львівській області розпочато будову біля чотирьохсот храмів. І все це діється в один момент. Громади отримали храми, які потребують обов'язкового втручання художників. Спеціалістів церковного малярства дуже мало. Постає надзвичайно критична ситуація, коли брак добрих спеціалістів заповнюється людьми випадковими, що беруться за справу, не знаючи її. Некомпетентність громади, а подекуди й духовних осіб, особливо у віддалених районах, дуже часто призводить до трагічних наслідків. «Мазунами» перемальовуються роботи (випадково вцілілі в атеїстично-большевицький період) таких відомих майстрів, як Рудкович, Коңдзблевич, А. Манастирський, П. Ковжун, а також ікони безіменних художників, які становлять мистецьку цінність, а точніше — є безцінними.

Чудом вдалось врятувати ситуацію, коли на околиці Ужгорода віддали громаді відому в мистецьких колах церкву, так звану Горянську ротонду з унікальними розписами XII–XVI століть. Так як розписи ледь проглядались, а тиньк подекуди відлетів, то й ухвалили старе тинькування з розписами зняти, а стіни заштукатурити і відповідно розмалювати. Вже і кошти зібрала громада, і майстри знайшлися. На щастя, про це стало відомо художникам Ужгорода — педагогам художнього училища, які вчасно відвернули біду.

На жаль, таких випадків дуже багато. В час, коли готується до друку ця стаття, можливо що десь псуються цінні пам'ятки живопису. Щоб такому станові справ зарадити, потрібно діяти в кількох напрямках:

1. Єпархіям всіх конфесій видати розпорядження про недопустимість будь-якого перемальовування храмів чи створення нового оздоблення без погодження в Єпархіальному управлінні з відповідною компетентною комісією.

2. У вищих учбових художніх закладах готувати спеціалістів в галузі будівництва і оздоблення храмів. При цих же закладах утворити спеціальні курси перепідготовки художників і архітекторів церковного мистецтва.

3. У всіх духовних семінаріях увести дисципліну «Мистецтвознавство» як обов'язкову. Для духовного сану, особливо для тих, які отримували освіту в підпільний період, організувати короткий курс лекцій із залученням відомих мистецтвознавців.

4. Потрібна всестороння інформаційна пропаганда серед населення через пресу, радіо і телебачення з даного питання.

Наша установа, а маю тут на увазі Львівський інститут прикладного та декоративного мистецтва, включилася в цю роботу. На кафедрі проєктування інтер'єру три роки тому вперше було впроваджено, до речі, мною, на третьому курсі (спочатку тільки два студенти брали участь у роботі) тему оформлення церкви. В тому ж році студентка Грицай Галина виконала дипломну роботу «Концепція сучасної карпатської дерев'яної церкви». Після успішного захисту курсової та дипломної робіт на цю тему вже офіційно було введено до програми курсового проєктування завдання «Сакральнo-культурні споруди».

Цього ж року на монументальних відділеннях живопису та скульптури нашого інституту введені завдання на релігійну тематику. Слід зауважити, що студенти особливо зацікавлено ставляться до проблеми створення мистецького простору храму. Як правило, їх мислення у підходах до вирішення цього завдання не є стереотипним. Студенти розкривають його за надзвичайно широким діяпазоном у формотворчому пляні, при тому з вираженим сучасним підходом, спираючись на багатющі традиції українського сакрального мистецтва.

Існує серйозна проблема, пов'язана в першу чергу з браком відповідної літератури, а що й правду таїти — і недостатньою підготовкою самих педагогів у галузі оформлення сакральних споруд. Це стосується дотримання як традицій, так і вимог канонічного функціонального підходу. Тому доводиться працювати в архівах і наукових бібліотеках в пошуках за відповідним матеріалом, готувати методичні посібники, одним словом — забезпечувати програмні завдання відповідним методичним матеріалом.

В науковому пляні ведеться також посильна робота. Інститутським осередком Товариства «Просвіта» ім. Т. Шевченка проведена у грудні 1993 року конференція на тему «Українське релігійне малярство», на яку були запрошенні не тільки працівники Інституту, а й вчені, науковці міста. Було організовано ряд виставок студентських проєктів сакральних споруд, в тому числі і під час роботи конференції, присвяченій Папській енциклопедії «Сотий рік». Теми сакрального мистецтва обговорювались працівниками Інституту по радіо, телебаченню і в пресі. Два аспіранти кафедри проєктування інтер'єрів за теми своїх дисертацій обрали церковне мистецтво. Теми дисертаційних робіт з певних міркувань не називаю.

Інститут тісно співпрацює з Єпархією УГКЦ. Двері Інституту відчинені для різних конфесій, які мають місце під вільним небом Української Держави.

Працюємо і вчимося одночасно.

Олександра КОВАЛЬОВА
Голова Т-ва «Спадщина»,
поетеса

ФЕСТИВАЛЬ МОДЕРНОЇ ПОЕЗІЇ В ХАРКОВІ

Чи є літературне життя у Харкові? Чи існує Харків для літературного життя України? Що таке літературний процес і чи можна ліпити його великими руками? Усі ці питання відразу і ще десяток на додачу задали собі молоді харківські поети і тут же спробували знайти на них відповіді, зорганізувавши не більше й не менше, як «фестиваль української модерної поезії». Колись би їх тримали до 50-ти літ у початківцях, влаштовували б їм районні та обласні літсемінари, мабуть найзавзятіших така б метода або приморила, або довела б до сказу. А сьогодні вони сміливо стукають у двері своєї літературної долі. Що, скільки в кого з них за душею, те знає Бог і покаже час, але стукати в двері долі варто.

Три дні в Харкові читалися вірші молодих українських поетів, представників різних мистецьких напрямків, точилися суперечки, шукалися шляхи до взаєморозуміння і плідної співпраці. Фестиваль помогли зорганізувати Харківське культурологічне товариство «Спадщина» та Харківський літературний музей.

Молодь не влаштовує сучасне «тихе» життя літературного Харкова, коли є окремі імена, проводяться якісь вечори, але справжніх літературних подій немає, як немає і відчуття своєї задіяності в літературному процесі. Зустрічі однодумців і опонентів, розмова про літературу не на рівні кон'юнктури (тієї чи іншої), а на рівні естетичного нерва. Відчайдушна спроба перекинути місток від Харкова 90-х років до Харкова 20-х років. Харківський авангард, його імідж в сьогоднішній уяві та його адекватна суть.

Господарі фестивалю — Сергій Жадан, Ростислав Мельників, Ігор Пилипчук — власне ще ніхто, без книг, без помітних публікацій, але з потужною волею до самореалізації в українській духовості. Два роки тому ці першокурсники утворили свій літературний гурт «Червона фіра», і з того часу їхня присутність у духовому житті Харкова українського стає все відчутнішою.

І от фестиваль. Досить банальний початок. Традиційні привітання «від піонерів до домогосподарок», читання пристойних і не зовсім віршів у приміщенні харківської організації СПУ.

Але вечірні шов першого ж дня у дворі літературного музею з бананами на деревах, харківсько-баварським пивом, бездонними макітрами вареників, непричесаними українськими панками з піснями (аж надто голосними) на слова харківських «клясиків» із «Червоної фіри» — то вже були відчутні елементи епатажу. Мабуть, якби завітав туди Михайль Семенко, він би залюбки приєднався до своїх шанувальників і земляків. В усякому разі директор літературного музею Ірина Шумкліна мала свої клопоти із сусідами по вулиці, але, з іншого боку, то була своєрідна реклама для музею, бо літературний музей, зрештою, то не літературна трупарня. В день відкриття 1-го українського фестивалю модерної поезії то було дуже відчутно.

Власне помітні події були щодня. Бо хіба міг лишити байдужими учасників та гостей фестивалю темпераментний виступ Володимира Цибульки. Приємно, що й сам Цибулько не лишився байдужим до Харкова та харківської ідеї зробити фестиваль української модерної поезії щорічним. Отож, підтримка харків'янам гарантована.

І вже зовсім ні в які літературні ворота не ліз заключний виступ, запропонований (спершу не в добрім гуморі) представником львівського «Лугосаду» Назаром Гончарем. Доброзичливо-знущальне ставлення до слухачів між іншим мало й ті наслідки, що завжди переповнені залі фестивалю звелися до природних розмірів двох-трьох десятків загартованих слухачів.

Львівський уповноважений «світового мерехтіння» мав повну змогу пересвідчитися в бездонній терплячості степової ментальності, доводячи на протязі кількох годин, що текст і підтекст — то власне одне і те ж саме, і в контексті «світового мерехтіння» однаково нічого не варте, а може, й варте...

На тому й розійшлися. І може, виходячи саме з того, що підтримка «світового мерехтіння» в нашій непевній ситуації річ серйозна, компетентне журі присудило саме Назарові Гончару надзвичайно престижну премію Харківського фесту модерної української поезії (в розмірі один млн. купонів), котра, на жаль, не була вручена відразу. Але лавреата вдалося переконати, що, не дивлячись на всі мерехтіння наших фінансів, він своє одержить ... перегода.

Ось такий короткий перебіг триденних подій. В усякому разі то були події. То була перша невідступна спроба реанімувати літературні традиції Харкова.

На жаль, затримався випуск першого числа харківської молодечої літературної газети (важко починати масштабні справи з порожніми кишнями!). Але скоро читачі одержать цю газету із досить незвичною назвою «КУТ-М» (розшифровка дуже проста — Клуб української творчої молоді). Регулярний випуск цієї газети дасть змогу не тільки друкувати вірші й прозу молодих поетів, а й бачити (з Харкова!) сучасний літературний процес очима молодих. А хто був із нами ці три дні, мав свій незабутній скарб вражень.

Юрій СЕМЕНКО

ПЕРЕДВЕЛИКОДНІ ВИСТАВКИ-БАЗАРІ В БАВАРІЇ

В центрі уваги українська писанка

У Грефелінг, передмісті Мюнхену, вже традиційними стали виставки-базари великодніх писанок, картин, графічних робіт, малюнків на релігійні теми. Найбільшу увагу цього року викликали мальовничі писанки батік з українськими мотивами *Олени Вінтоняк*, дружини власника видавництва «Дніпрові хвилі», книги якого тепер читають в усій

Україні. Олена, народжена і виросла у Франції в родині козака Дійової армії Української Народної Республіки Гриценка, отримала від батьків огонь любови до Батьківщини і зразками українського народного досконалого мистецтва передає його чужинцям. Її писанки вже чарували відвідувачів виставок у Швейцарії та Франції.

Першими німецькими поселенцями в XVIII сторіччі на півдні України були працьовиті й ощадні шваби. В час останньої війни на землі їхніх предків у Швабію були депортовані тисячі українців, які працювали тут у селян, огородників, на підприємствах і залишили по собі добру пам'ять. В останній декаді березня цього року в Гульденфінген, коло Діллінген на Дунаї, відбувся 3-ій передвеликодній базар-виставка «Все навкруги яйця» — показ мистецьких робіт та великодних звичаїв у Румунії, Австрії, Росії, Німеччині та Україні.

Відділ українського народного великоднього мистецтва організувала Мар'яна Ріхтер. Він був одним з найкращих у Гульденфінгені. До її збірок писанок, хрестів, тарілок, підставок люб'язно додав свої вироби неперевершений різб'яр Захарків, до якого в Мюнхен приїздять знайомитися з його мистецтвом земляки з України, та його дружина — вишивані рушники, скатертки (обруси), книги німецькою мовою про українські ручні вироби, шитво. Наглядати за українським відділом виставки-торгу молодій швабці допомагали її сини, один із яких почав студіювати на Католицькому університеті в Айхахі, бо хоче стати священиком.

Відвідувачі виставки-торгу з захопленням знайомилися з мистецтвом і великодними звичаями українського народу та Україною. Дані про неї, зрештою не всім українцям докладно відомі, були подані в листівці. Територія України — 603 тисячі кв. км — дорівнює Німеччині, Австрії і Швейцарії разом узятим. Населення — 51 млн осіб. В діяспорі на Сході — 5 мільйонів, на Заході — 3 млн, у Німеччині — 20 тисяч. Столиця України — Київ, Львів, Дніпропетровськ, Донецьк, Одеса та Харків мають понад один мільйон мешканців. Тут подано історію українських писанок, які вже відомі за Трипільської культури (V–II сторіччя до Р. Х.), про періоди української держави та терор російського православ'я супроти Української Православної та Греко-Католицької Церков.

Місцева преса докладно повідомляла про виставку вилекоднього мистецтва. Її відвідало понад 10 тисяч осіб. Виручка від продажу вступних квитків (3 нм) піде на купівлю органу для місцевої парафії святого Мартина. Отже, твори українського народного мистецтва допоможуть віруючим німцям прикрасити свою церкву. Таку співпрацю звичайних громадян України і Німеччини мусіли б наслідувати офіційні органи цих держав — бути їм зразком і спонукою.

ЗАСТУПНИКИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»

АВСТРАЛІЯ:

*Postup Ukrainian
Co-operative Trading Society,
902 Mount Alexander Road,
Essendon, Victoria, 3040.*

КАНАДА:

*The League of Ukrainians in Canada
140 Bathurst St.,
Toronto, Ont., M5V 2R3*

АРГЕНТИНА:

*W. Zastawnyj
1425 Soler, 5039 – BS AIRES.*

НІМЕЧЧИНА:

*"Schlach Peremohy"
8000 München 80,
Zeppelinstr. 67.*

БЕЛЬГІЯ:

*Mr. O. Kowal
72 Blvd, Charlemagne,
1040 BRUXELLES.*

США:

*Mr. H. Cebrij
136-2nd Ave.,
New York, N.Y., 10003.*

ФРАНЦІЯ:

*Union des Ukrainiens de France
186, Blvd. St-Germain,
75261 PARIS Cedex 06.*

Офіційним представником «Визвольного Шляху»
в Чехії і Словаччині є п. рег. Микола Шатилов.

**»ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ« — ЦЕ НАЙКРАЩИЙ СУСПІЛЬНО-
ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК ДЛЯ
ВСІХ: КОЖНОГО УКРАЇНЦЯ І КОЖНОЇ УКРАЇНКИ. СЛУЖИТЬ
ТІЛЬКИ ІНТЕРЕСАМ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ І РОЗБУДОВІ ТА
ОБОРОНІ ЙОГО ДЕРЖАВНОГО ЖИТТЯ!
СПОВНІТЬ СВІЙ ОBOB'ЯЗОК: ВПЛАТИТЬ ПЕРЕДПЛАТУ,
ПРИЄДНАЙТЕ НОВИХ ЧИТАЧІВ І ПЕРЕДПЛАТНИКІВ ТА
РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ ЙОГО ВСЮДИ, ДЕ ЖИВУТЬ УКРАЇНЦІ.**
